Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi

The Journal of Defence and Security Research

Millî Savunma Üniversitesi

Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü

Cilt (Sayı) / 2 (2)
Eylül / September 2025

ISSN: 3023-5278
e-ISSN: 3023-7254

Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi

The Journal of Defence and Security Research

Millî Savunma Üniversitesi
Alparslan Savunma Bilimleri ve
Millî Güvenlik Enstitüsü

Cilt (Sayı) / Volume (Issue): 2 (2)
Eylül / September 2025

BASKI
Kara Harp Okulu Basımevi

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ
Millî Savunma Üniversitesi
Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü
Kara Harp Okulu Yerleşkesi 06654 Bakanlıklar/ANKARA/TÜRKİYE
Telefon / Phone: +90 312 417 51 90 / 4904
E-posta / E-mail: saga@kho.msu.edu.tr
Web: https://kho.msu.edu.tr/akademik/enstitu/hakkimizda_guvenlik_dergi.html

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ ALPARSLAN SAVUNMA BİLİMLERİ VE MİLLÎ GÜVENLİK ENSTİTÜSÜ SAVUNMA VE GÜVENLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TURKISH NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY ALPARSLAN DEFENCE SCIENCES AND NATIONAL SECURITY INSTITUTE THE JOURNAL OF DEFENCE AND SECURITY RESEARCH

ISSN: 3023-5278

e-ISSN: 3023-7254

Yayın Türü / Journal Type

Yaygın Süreli Yayın / Vernacular Publication

Yayın Aralığı / Publication Schedule

Altı Ayda Bir (Mart – Eylül) / Semi Annually (March – September)

Hakkında

Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü tarafından hazırlanan Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisinin amacı, Savunma Yönetimi, Güvenlik Araştırmaları, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm, Deniz Hukuku ve Güvenliği, İstihbarat Çalışmaları, Askerî Eğitim Yönetimi, Askerî Tarih bilimleri alanlarındaki bilimsel gelişmeleri takip etmek ve bu alanlardaki bilimsel araştırma ve uygulamalara yer vererek alana katkı sağlamaktır. Ayrıca araştırmacılar ve uygulamacılar arasındaki etkileşimi kurup destekleyerek savunma ve güvenlik bilimlerinin gelişmesine hizmet etmektir. Dergi; Savunma Yönetimi, Güvenlik Araştırmaları, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm, Deniz Hukuku ve Güvenliği, İstihbarat Çalışmaları, Askerî Eğitim Yönetimi, Askerî Tarih bilimleri alanlarındaki nitelikli araştırmaları Türkçe ve İngilizce olarak yayımlamaktadır. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler makale sahiplerine aittir; Millî Savunma Üniversitesi ile Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

About

The Journal of Defence and Security Research is a refereed journal that has been prepared and published by Alparslan Defence Sciences and National Security Institute. The Journal is published semiannually in March and September. The purpose of the Journal is to contribute to the literature by following scientific developments in defence and security sciences and creating a communication environment for scientific research and applications. It also facilitates interaction between researchers and practitioners in order to achieve progress in the field. The journal publishes refereed articles in both Turkish and English languages in the fields of defence management, international security and terorrism, maritime law and security, intelligence studies, military history, military education management. Submissions should be prepared in accordance with the instructions given under the section “Author Guideline” on the last page of the journal and website at https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga.

Manuscripts submitted to the Journal should not have been published or submitted for publication review elsewhere. They could be a research report, a systematic literature review or an original opinion article discussing a new idea or model. The languages of the Journal are Turkish and English. All manuscripts should be prepared in accordance with the specifications of the APA 6 publication manual. Manuscripts submitted to the Journal are reviewed by two anonymous reviewers as well as the editor.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, 2(2): 123-142 (2025)

Basılı/Printed ISSN: **3023-5278**

SAVUNMA VE GÜVENLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Defence and Security Research

https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga

Kişisel Verilerin Korunması Hakkına Yönelik Müdahale Oluşturan İstihbarat Faaliyetlerinin (Analiz ve Üretim) İncelenmesi

Examination of Intelligence Activities (Analysis and Production) That Constitute Interference with the Right to Protection of Personal Data

Alper Yasin ÖZÇELİK[1*]

[1]*Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, İstihbarat Çalışmaları Yüksek Lisans Öğrencisi, 06100 Çankaya/ANKARA*

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 31.01.2025
Düzeltme: 30.06.2025
Kabul: 30.06.2025

Keywords

Intelligence Law
Personal Data
Data Privacy
Intelligence Analysis
Mass Surveillance

Anahtar Kelimeler

İstihbarat Hukuku
Kişisel Veriler
Veri Gizliliği
İstihbarat Analizi
Kitlesel Gözetim

Özet

Bilgi teknolojilerinin gelişmesi vesilesiyle eğitim, sağlık, güvenlik ve bankacılık gibi pek çok sektörde verilen hizmetin hızını, kalitesini ve kapsamını artırmak amacıyla milyonlarca insana ait veriler işlenmekte, analiz edilmekte veya saklanmaktadır. Bu veriler kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi kapsamaktadır. Bu sebeple üçüncü tarafa mensup odaklar tarafından ele geçirildiğinde telafisi zor mağduriyetler yaşanmaktadır. Bazı ülkelerde kanun koyucu, yaşanabilecek mağduriyetleri önlemek amacıyla, vatandaşlarına ait kişisel verilerin korunmasıyla ilgili yasal düzenlemeleri yürürlüğe koymuş; yasal altyapıyı oluşturduktan sonra kişisel verileri işleyecek resmi veya özel kurumları denetleyecek mekanizmaları devreye almış ve bu sayede kurumsal kapasiteyi arttırma yoluna gitmiştir ancak Millî güvenlik kapsamında yürütülen istihbarat faaliyetlerine karşı kişisel verilerin korunması talebi önümüze güvenlik-özgürlük dengesini çıkarmaktadır. Bu makale, istihbarat faaliyetlerinin kişisel verilerin korunması üzerindeki etkilerini inceleyerek Millî güvenliği riske atmadan bu verilerin korunmasına yönelik çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaca giderken de Avrupa Birliği İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü, Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları incelenmiştir. Makalenin sonuç kısmında denetim, süre ve kapsam gibi hususların yasal düzenlemeyle netleştirilmesi şartıyla istihbarat faaliyetleri kapsamında kişisel verilerin toplanıp, işlenip, arşivlenebileceği belirtilmiştir.

Abstract

Personal data of millions are being processed, analyzed or stored in order to increase the speed, quality and scope of services provided in many sectors such as education, health, security thanks to rapid development of technology. This data includes all types of information relating to an identified person or may use to identify a person. Therefore, irreparable damage is may experience in case of seizing by third-party. In some countries, in order to prevent it, the legislator has put into legal regulations; then implement legal mechanisms to supervise official or private institutions that will process personal data, and thus has sought to increase institutional capacity. However, the demand for the protection of personal data against intelligence activities arise security and freedom dilemma. This article aims to examine the effects of intelligence activities on the protection of personal data and to offer suggestions for the protection without jeopardizing national security. Towards this goal, European Convention on Human Rights, the European Union General Data Protection Regulation, European Court of Justice (CJEU) and the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) were examined respectively. In the conclusion, it was stated that personal data can be collected, processed and archived within the scope of intelligence activities, only if the issues such as audition, duration and scope are clarified by legal regulation.

*Alper Yasin ÖZÇELİK, a.yasinozcelik@gmail.com

1. GİRİŞ

Bilişim dünyasında yaşanan hızlı ve kapsamlı değişiklikler yeni kavramların hayatımıza girmesine olanak sağlamıştır. Bu kavramlardan biri olan kişisel veriler; Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Madde 3'e göre *"kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi",* özel nitelikli kişisel verilerse Madde 6'nın birinci fıkrasına göre; *"kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri özel nitelikli verilerdir."* şeklinde tanımlanmaktadır (Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, 2016).

Bilgi teknolojileri, yapay zekâ, büyük veri, doğal dil işleme ve makine öğrenmesi gibi alanlardaki gelişmeler neticesinde kişisel verilerin işlenmesi ve analizi kolaylaşmış, bu sayede bireylerin davranışlarıyla ilgili geleceğe yönelik tahminlerde bulunma imkânı ortaya çıkmıştır. Teknolojinin getirdiği kolaylıklar her ne kadar ilk başta olumlu bir gelişme olarak görünse bile olası veri ihlallerinde vatandaşların mağduriyetine sebep olmakta, kişisel verilerin korunması hakkını vatandaşların mahremiyetlerini güvence altına almak ve teknolojinin kötüye kullanımını engellemek açısından modern toplumların temel meselelerinden biri hâline gelmektedir.

Dijital medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte birden fazla kaynaktan yararlanarak kişilerin ilgi alanları, arkadaşlıkları, seyahatleri ve istekleri hakkındaki verileri kullanmak suretiyle örüntü bularak detaylı bir profil oluşturabilecek kapasiteye ulaşılmıştır. Bu gelişmelerin yasal sonuçları teknolojinin, yasal düzenlemelerden çok daha hızlı ilerlemesi sebebiyle hâlâ tam olarak ön görülmemiştir. Mahkemeler, teknolojik gelişmelerin sebep olduğu etkileri incelemekte; ayrıca polis ve savcılar, soruşturma veya kovuşturma aşamasında bu araçlardan daha da fazla yararlanmaktadır (Cole, 2013, s. 96).

İstihbarat kurumları, Millî güvenliği sağlama amacıyla terörle mücadele, organize suçlarla başa çıkma ve benzeri kritik görevleri yerine getirmek için veri toplama, analiz etme ve bilgi üretme süreçlerinde geniş yetkilere sahiptir. Örnek vermek gerekirse Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası Madde 87'ye göre devletin çıkarlarına, şiddet eylemleriyle zarar vermek isteyenlere karşı federal sınır muhafızlarını, polis istihbarat birimlerini ve haber alma servislerini görevlendirmiştir (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, 1949).

Almanya örneğine benzer şekilde İtalya'da 2007 yılında kabul edilen Bilgi Güvenliği ve İstihbarat Yasasında istihbarat servislerine, anayasal düzene karşı işlenecek suçlara, kamu düzenini ve ulusal güvenliği tehdit eden unsurlara, casusluk faaliyetlerine karşı bilgi toplamak, tespit etmek ve önlemek yetkisi verilmiştir. Bu görev sorumluluklara ek olarak belirli durumlarda gizli bilgileri mahkemeye sunmama yetkisine sahiptirler (Bilgi Güvenliği ve İstihbarat Yasası, 2007).

Ancak bu yetkilerin kapsamı, özel hayatın gizliliğinin korunmasına yönelik endişelere sebep olacak niteliktedir. Büyük ölçekli veri toplama neticesinde elde edilen verilerin analizi ve işlenmesi şüpheli şahıslarla beraber masum insanların da verilerinin ele geçirilmesiyle sonuçlanabilir. Bu tarz olumsuz

durumlar vatandaşların devlete karşı olan güvenini sarsacak nitelikte olup hukuk devleti ilkesine zarar verecek potansiyele sahiptir. Hukukun üstünlüğünün geçerli olduğu demokratik devletler, millî güvenlik kapsamında gerçekleştirdiği istihbarat faaliyetleri sonucunda kendilerine yönelik tehditleri tespit edip önlerken aynı anda vatandaşlarının özel hayatının gizliliğini korumakla mükelleftir. Demokratik devletler, hukukun üstünlüğünü esas alıp, millî güvenlik amacıyla yürüttükleri istihbarat faaliyetleri sayesinde kendilerine yönelik tehditleri tespit edip önlemekle ve aynı zamanda vatandaşlarının özel hayatının gizliliğini de korumakla yükümlüdür.

Kişisel verilerin korunması amacıyla hazırlanan AB Genel Veri Koruma Tüzüğü; devlet tarafından yürütülen istihbarat faaliyetlerinin kişisel verilerin korunması hakkına bazı durumlarda müdahale etmesine izin vermektedir. Bu makale kapsamında incelenen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde, (AİHS) ilgili tüzüğün aksine hazırlandığı dönemde kişisel veri kavramı henüz oluşmadığı için bu konuyla ilgili doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak ilerleyen süreçle beraber, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatları sayesinde, AİHS'nin 8. maddesinde düzenlenen özel hayatın korunması hakkı, kişisel verilerin korunmasıyla da ilişkilendirilmiş ve bu alan kısmen güvence altına alınmıştır. Bu çalışmada bahse konu içtihatlarla da ilgili bilgi verilecektir.

Bu çalışmanın amacı; istihbarat faaliyetlerini engellemeyecek şekilde vatandaşlara ait kişisel verilerin korunmasına yönelik çözüm önerileri getirmektir. İstihbarat faaliyeti tanımı çok kapsamlı olduğundan dolayı sadece analiz ve üretim aşamalarında toplanan kişisel verilerin korunmasına yönelik öneriler belirtilmiştir. Bu çalışmanın hipotezi; istihbarat çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler esnasında kişisel verilerin; süre, kapsam ve denetime tabi olma şartıyla belirli kurum veya kurumlar vasıtasıyla toplanmalı düşüncesine dayanmaktadır.

Bu çalışmada ilk adım olarak kişisel verilerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDRP), Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarındaki yeri ve korunması için öngörülen düzenlemeler incelenmiş, meselenin hukuki çerçevesi ve doktrini belirlenmiştir. İkinci adımda istihbarat faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirilen analiz ve üretim aşamaları incelenmiş, bu aşamalar esnasında kişisel verilerin işlenme yöntemleri ve kullanılan teknikler hakkında genel bir bilgilendirme yapılmıştır. Sonuç kısmında konuyla ilgili değerlendirme ve öneriler okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

2. KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASINDA AVRUPA BİRLİĞİ YAKLAŞIMI

Bu bölümde Avrupa Birliği İnsan Hakları Sözleşmesi, AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, AB Adalet Divanı ve AİHM tarafından verilen üç adet hak ihlali kararı, ele alınmış; kişisel veri tanımı, hangi verilerin kişisel veri kapsamına girdiği, kişisel verilerin nasıl korunduğu ve koruma aşamasında oluşturulan denetim mekanizmalarının doktrindeki yeri incelenmiştir.

2.1 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Ülkemizin de kurucu üyeleri arasında yer aldığı Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan ve 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanıp 3 Eylül 1953'te yürürlüğe giren İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (AİHS), kişisel verilerle ilgili doğrudan bir ifade veya düzenleme içermemektedir. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi zaman içinde oluşturduğu içtihatlarla kişisel verileri korumaya almıştır (Kişisel Verilerin Korunması Kanununa İlişkin Uygulama Rehberi, 2019, s. 18).

Bu çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere; hazırlandığı dönemde kişisel veri kavramı henüz olmadığı için AİHS'te kişisel verilerin korunmasına doğrudan yer verilmemiştir. Ancak AİHM'in zaman içinde oluşturduğu içtihatlarla kişisel verilerin korunması hakkı, özel hayatın gizliliği kapsamında değerlendirilmiştir (AİHM, Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights, 2024).

AİHS'nin 8. maddesinde; herkesin özel hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak bu hakka kamu otoritesinin müdahalesinin, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş olması ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ekonomik refah, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık, ahlak ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda gündeme gelebileceği ifade edilmiştir (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1950).

Bu çerçeve kapsamında AİHM'in dinamik yorum yöntemi kullanarak geliştirdiği ve karar verdiği davaların bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Centrum för Rättvisa v. İsveç kararı (Başvuru No. 35252/08, 25 Mayıs 2021)
- Ekimdzhiev ve Diğerleri v. Bulgaristan kararı (Başvuru No 70078/12, 11 Ocak 2022)
- Szabo ve Vissy v. Macaristan kararı (Başvuru numarası 37138/14, 12 Ocak 2016)

Bu kararların özünde, kişisel verilerin korunmasının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesiyle güvence altına alınan özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının tam anlamıyla yaşanabilmesi ve ayrıca kişisel verilerin kamuya açık olması, 8. madde kapsamındaki korumayı ortadan kaldırmayacağı anlayışı yatmaktadır (Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights, 2024).

Bu anlayış çerçevesinde, belirli bir kişi hakkında veri derlendiğinde, işlendiğinde ya da bu veriler normalde öngörülemeyecek bir kapsamda veya şekilde kamuya açıklandığında, özel hayata saygı hakkının devreye gireceği aşikârdır. Bu tür kişisel veri kullanımlarını, 8. maddedeki güvencelere aykırı düşmeyecek şekilde önleyecek uygun yasal güvencelerin iç hukukta yer alması, birey açısından faydalı olacaktır. AİHM'in dinamik yorum yöntemiyle geliştirdiği içtihatların detaylarına bu çalışmanın ilgili bölümünde yer verilecektir. Bir sonraki kısımda AB Genel Veri Koruma Tüzüğü ve ABAD kararları çerçevesinde kişisel verilerin korunmasına yönelik doktrin okuyucunun dikkatine sunulacaktır.

2.2 Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ve AB Adalet Divanı Kararları (ABAD-CJEU)

4 Mayıs 2016 tarihli Avrupa Birliği (AB) Resmî Gazetesi'nde yayımlanan ve 25 Mayıs 2018 tarihinde uygulanmaya başlayan (AB) 2016/679 sayılı AB Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) kapsamında kişisel verileri işlenen kişilerin hakları, veri işleme faaliyetinde bulunanların sorumlulukları, kurallara uyum sağlama usulleri belirtilmiş ve kurallara uymayanlar hakkında uygulanacak yaptırımlar öngörülmüştür (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023).

Tüzüğün tanımlar kısmını anlatan (Article 4) bölümünde kişisel veri tanımı, kişisel verilerin işlenmesi faaliyeti, profilleme ve takma ad kullanımı gibi tanımlar yapılmıştır. İlgili bölüme göre kişisel veri; bir bireyi doğrudan veya dolaylı olarak tanımlayabilecek her türlü bilgi olarak kabul edilmekte olup, isim, kimlik numarası, konum bilgileri, çevrimiçi tanımlayıcılar (IP adresi gibi) ve fiziksel, fizyolojik, genetik, ruhsal, ekonomik, kültürel veya sosyal kimliğe ilişkin bilgiler kişisel veri kapsamına girmektedir (AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, 2016).

Tüzükte kişisel verilerin işlenmesi faaliyetini; kişisel veriler veya kişisel veri kümeleri üzerinde otomatik yollarla ya da manuel olarak gerçekleştirilen, verilerin toplanması, kaydedilmesi, düzenlenmesi, yapılandırılması, saklanması, uyarlanması veya değiştirilmesi, geri alınması, danışılması, kullanılması, aktarılması, yayılması veya başka bir şekilde erişime açılması, hizalanması veya birleştirilmesi, sınırlandırılması, silinmesi veya yok edilmesi gibi her türlü işlem veya işlem dizisini ifade eder (AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, 2016).

Kişisel verileri kullanarak yapılan profilleme işlemi; kişisel verilerin otomatik yollarla işlenmesi yoluyla, belirli bir gerçek kişiye ilişkin kişisel yönlerin değerlendirilmesini içeren her türlü işlem olarak tanımlanmıştır. Bu işlem sayesinde ekonomik durumu, sağlığı, kişisel tercihleri, ilgi alanları, güvenilirliği, davranışı, konumu veya hareketleri ile ilgili analizler yapmak veya tahminlerde bulunulabilir (AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, 2016).

Takma ad kullanımı; kişisel verilerin, ek bilgiler olmadan belirli bir veri sahibine atfedilemeyecek şekilde işlenmesi anlamına gelir. Ancak, bu ek bilgilerin ayrı tutulması gerekmekte olup kişisel verilerin belirli veya belirlenebilir bir gerçek kişiye atfedilmesini önlemek için teknik ve kurumsal önlemlere tabi olmalıdır. İlgili tüzüğün kişisel verilerin korunması ve orantılılık ilkesini kapsayan 4. maddesine göre; kişisel verilerin işlenmesi insanlığa hizmet edecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Ancak kişisel verilerin korunması hakkı mutlak bir hak değildir; bu sebeple toplumdaki işlevi ile diğer temel haklara göre dengelenmeli ve orantılılık ilkesi çerçevesinde değerlendirilmelidir (AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, 2016).

Kamu otoritelerinin görevlerini anlatan 5. maddesine göre; birlik üyesi olan devletler, görevlerini yerine getirmek veya başka bir üye devlet adına görevleri yürütmek için kişisel verileri paylaşmaya ve iş birliği

yapmaya davet edilmektedir. Verilerin korunmasına ilişkin hazırlanan 84. maddeye göre; kişisel veri işleme faaliyetlerinin bireylerin hak ve özgürlükleri açısından yüksek risk oluşturması durumunda, veri sorumlusu tarafından bir veri koruma etki değerlendirmesi (DPIA) yapması mecburidir. Bu değerlendirme kapsamında, riskin niteliği, kaynağı ve ciddiyeti analiz edilir. Değerlendirme neticesinde, uygun önlemler belirlenerek veri işleme süreçlerinin tüzüğe uygunluğu sağlanmalıdır. Risklerin uygun tedbirlerle azaltılamadığı durumlarda, veri işleme faaliyeti öncesinde denetleyici otoritenin görüşüne başvurulmalıdır (AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, 2016).

Tüzükte yer alan 51. madde gereğince kişisel verilerle ilgili yapılacak işlemlerin denetlenmesi için her üye ülkenin bağımsız denetleyici kurum kurması gerektiği bildirilmiştir. Her AB üyesi ülke, tüzüğün uygulanmasını denetlemek, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verilerin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla bir veya daha fazla bağımsız denetleyici otorite oluşturmalı, tüzüğün AB genelinde tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için birbirleriyle ve Avrupa Komisyonu ile iş birliği yapmalıdır. Bir üye ülkede birden fazla denetleyici otorite varsa, ülke bu otoriteleri temsilen bir otoriteyi belirlemeli ve diğer otoritelerin tüzüğün tutarlılık mekanizmasına uygun çalışmasını sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapmalıdır (AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, 2016).

Tüzüğün çizmiş olduğu çerçeveye ek olarak AB Adalet Divanı'nın (ABAD) vermiş olduğu kararlar doktrin bazında önemli hususlara ışık tutmaktadır. Bu kararlardan olan 6 Ekim 2015 tarihli ve C-362/14 (Schrems I) ve 16 Temmuz 2020 tarihli C-311/18 (Schrems II) kararlarında, AB'den ABD'ye kişisel veri aktarımı konusu, kişisel verilerin korunmasına ek olarak istihbarat faaliyetleri açısından da ele alınmıştır (Soysal, 2020).

25 Haziran 2013'te Avusturyalı Max Schrems, Facebook'un İrlanda'daki ofisinin kullanıcı verilerini ABD'ye aktarmasının kişisel verilerin korunması ilkesine aykırı olduğunu belirterek İrlanda Veri Koruma Komisyonu'na (DPC) başvuruda bulunmuştur. Schrems, özellikle Edward Snowden tarafından ortaya konan ABD istihbarat faaliyetleri karşısında bireylerin yeterli hukuki güvencelerden yoksun olduğunu vurgulamıştır. Komisyon ise, AB ile ABD arasındaki "Güvenli Liman Anlaşması"nı esas alarak başvuruyu reddetmiştir (Soysal, 2020).

Konu ABAD'a taşınmıştır. ABAD Schrems I kararında, Avrupa Komisyonu'nun 2000/520 sayılı "Güvenli Liman" kararını geçersiz ilan etmiştir. Mahkeme, ABD'de yürürlükte olan yasal düzenlemelerin ve uygulamaların, özellikle ulusal güvenlik ve kamu menfaati gerekçeleriyle kişisel verilere geniş erişim imkânı tanıdığını ve bunun orantılılık ilkesine aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, AB vatandaşlarının ABD'deki veri işleme faaliyetlerine karşı etkili bir yargı yoluna sahip olmamaları, temel haklarının ihlali olarak değerlendirilmiştir. Divan, bu bağlamda, Komisyon kararları bulunsa dahi ulusal veri koruma makamlarının veri aktarımının uygunluğunu denetleme yetkisinin sınırlandırılamayacağını vurgulamıştır. Bu karar, kişisel verilerin üçüncü ülkelere aktarımında yalnızca kurumsal mekanizmalara değil, bireysel temel hakların etkin şekilde korunmasına da öncelik verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (CURIA - Documents, 2015).

Facebook İrlanda ofisi Schrems I kararının ardından ABD'ye veri aktarımının Standart Sözleşme Maddeleri (SCCs) çerçevesinde gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Max Schrems, 2015 yılında ABAD'a yeniden başvurarak, kişisel verilerinin FBI ve NSA gibi ABD kamu otoriteleri tarafından erişilebilir hale gelmesinin, AB Temel Haklar Şartı'nın 7, 8 ve 47. maddelerine aykırı olduğunu iddia etmiştir (Soysal, 2020).

Başvuruyu inceleyen ABAD Schrems II kararında, ABD istihbarat makamlarının kişisel verilere orantısız ve geniş erişim yetkisine sahip olduğunu, bu nedenle AB vatandaşlarının temel haklarının yeterince korunmadığını ve etkili bir yargı yoluna erişimlerinin bulunmadığını tespit ederek Privacy Shield adlı veri aktarım mekanizmasını geçersiz ilan etmiştir. Buna karşılık, Standart Sözleşme Maddeleri (SCCs) prensip olarak geçerli sayılmış, ancak bu araçların kullanımında, aktarım yapılan ülkenin veri koruma düzeyinin GDPR ile "özdeş veya eşdeğer" olması gerektiği vurgulanmıştır. Mahkeme ayrıca, veri sorumlularının gerekli önlemleri alamadığında aktarımı durdurmaları gerektiğini ve bu süreçte ulusal veri koruma otoritelerinin aktif denetim ve müdahale yükümlülüğü bulunduğunu belirtmiştir (*CURIA - Documents,* 2020).

Netice itibariyle ABAD kararları incelendiğinde bireylerin temel haklarının korunması, korunmadığı durumlarda etkili yargılama yolunun erişilebilir olması, aktarım yapılacak ülkenin veri koruma düzeyinin en az GDPR seviyesinde olması şartıyla veri paylaşımına izin verildiği görülmektedir. Bir sonraki kısımda AİHM kararları incelenecektir.

2.3 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

AİHM tarafından incelenerek karara bağlanan 35252/08 başvuru numaralı Centrum för Rättvisa v. İsveç, 70078/12 başvuru numaralı Ekimdzhiev ve Diğerleri v. Bulgaristan ve 37138/14 başvuru numaralı Szabo ve Vissy & Macaristan kararı olmak üzere toplam üç adet dava incelenmiştir. Bu davalarda ilgili devletler tarafından istihbarat faaliyeti kapsamında vatandaşlarına yönelik yürütülen veri toplama sürecine ilişkin kanun tarafından verilen yetkinin orantısız kullanımı, toplanan verilerin başka ülkelerle paylaşımı ve bu faaliyetlerin denetiminde yaşanan eksiklikler incelenmiştir. AİHM tarafından başvurucular lehine hak ihlali kararı verilmiştir. Bu kararlar, millî güvenlik gerekçesiyle yürütülen istihbari faaliyetler sebebiyle olsa dahi, AİHM'in kişisel verilerin korunmasıyla ilgili dikkat ettiği hususlar hakkında bilgi vermek amacıyla seçilmiştir.

a. Centrum för Rättvisa v. İsveç kararı (Başvuru No. 35252/08, 25 Mayıs 2021)

Başvuru sahibi Centrum för Rättvisa isimli insan hakları alanında faaliyet yürüten bir sivil toplum kuruluşu olup, İsveç'in sinyal istihbaratı yoluyla kitlesel haberleşmeyi toplu biçimde izlemesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde güvence altına alınan özel hayata saygı hakkını ihlal ettiğini ileri sürmüştür (Centrum För Rättvisa v. Sweden, 2021).

Mahkeme, toplu gözetimin ulusal güvenliğe yönelik tehditlerle mücadelede meşru bir araç olduğunu, ancak böylesi geniş kapsamlı yetkilerin, sıkı yasal güvenceler ve denetim mekanizmalarıyla

desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mahkeme, sinyal istihbaratı çerçevesinde yürütülen veri toplama sürecini incelemiştir. İnceleme neticesinde kişisel veri niteliğinde olmayan bilgilerin imha sürecinin net bir şekilde yasal zemine oturtulmaması, eldeki verilerin yabancı istihbarat teşkilatlarıyla paylaşılması durumunda gizlilik hakkının yeterince korunmaması, veri toplama faaliyetini denetleyecek bağımsız mekanizmaların eksik olması sebebiyle İsveç'in yürüttüğü sinyal istihbaratı faaliyetinin özel hayatın gizliliğine ilişkin haklara yeterli koruma sağlamadığını belirlemiş ve bu nedenle AİHS'nin 8. maddesinin ihlâl edildiğine hükmetmiştir (Centrum För Rättvisa v. Sweden, 2021).

Mahkeme verdiği kararla dijital çağda devletlerin sahip olduğu gözetim ve veri toplama enstrümanlarının çeşitlenmesiyle birlikte milyonlarca verinin kısa sürede toplanabildiği bir ortamda, bireylerin mahremiyet haklarının korunmasının kamu otoritesi açısından temel bir yükümlülük olduğunu açıkça belirtmiştir.

b. Ekimdzhiev ve Diğerleri v. Bulgaristan kararı (Başvuru No 70078/12, 11 Ocak 2022)

Başvuru sahibi Mihail Tiholov Ekimdzhiev ve Aleksandar Emilov Kashamov ile beraber Avrupa Entegrasyon ve İnsan Hakları Derneği ile Bilgiye Erişim Derneği adlı iki STK'dir. Başvurucular, Bulgaristan'daki istihbarat toplama faaliyeti kapsamında iletişim verilerinin saklanması ve yetkililerce erişilmesine yönelik uygulamalarını, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesine aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria, 2022).

Mahkeme yaptığı inceleme neticesinde Bulgaristan'daki istihbarat toplama faaliyeti kapsamında gerçekleştirilen gözetim (surveillance) uygulamalarının hukuka uygunluk, meşru amaç ve demokratik toplumda gereklilik şartlarını sağlamadığına karar vermiştir. Kararda, gözetim uygulamalarının çoğunlukla şablon kararlarla yürütüldüğü, hâkimlerin gerekli bireysel incelemeleri yapmadan izin verdiği ve etkili bir bağımsız denetim mekanizmasının bulunmadığı vurgulanmıştır. Mahkeme, ayrıca iletişim verilerinin saklanmasına ilişkin uygulamaları da değerlendirmiştir. Elektronik haberleşme hizmeti sağlayıcılarının topladığı verilerin ne kadar süreyle, hangi koşullarda ve kimler tarafından erişilebileceği konusunda yasal çerçevenin açık ve anlaşılabilir olmaması sebebiyle bireylerin özel hayatına yönelik ciddi bir müdahale oluşturduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak Mahkeme hem gizli gözetim sistemi hem de iletişim verilerinin saklanması ve erişimi yönünden AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir (Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria, 2022).

AİHM verdiği kararla devletlerin istihbarat toplama kapsamında yürüttüğü gözetim faaliyetlerinin yasal çerçevesinin net ve anlaşılır olması gerektiği, bu faaliyetleri denetleyecek mekanizmaların da etkili şekilde görev yapmasının yüksek önemde olduğunu vurgulamıştır.

c. Szabo ve Vissy & Macaristan kararı (Başvuru numarası 37138/14, 12 Ocak 2016)

Macaristan'da sivil toplum kuruluşu olarak faaliyet gösteren Eötvös Károly Kamu Politikası Enstitüsü'nün çalışanları AİHS'nin 8. maddesi kapsamında, özellikle yargısal denetimin eksikliği nedeniyle, ulusal güvenlik amacıyla gerçekleştirilen gizli gözetim faaliyetlerini düzenleyen '7/E (3)

gözetimi' yasası kapsamında yapılacak iletişimin izlenmesi, ses ve görüntü kaydı alınması, yer tespiti yapılması ve kişisel alanlara gizlice girilmesi faaliyetleri sebebiyle bireylerin haksız ve orantısız müdahalelere maruz kalma riskinden dolayı AİHM'e başvurmuşlardır (Szabó and Vissy v. Hungary, 2016, s. 1).

Mahkeme, '7/E (3) gözetimi' adlı yasal düzenlemenin, gözetim yetkilerinin suistimalini önleyecek yeterli hukuki güvence sağlamadığını, Adalet Bakanı tarafından yetkilendirilen bu gözetimin siyasi bir nitelik taşıdığını ve yargısal bağımsızlığının bulunmadığını belirtmiştir (Szabó and Vissy v. Hungary, 2016, s. 39).

Kararda, ilgili yasada öngörülen adli denetim eksikliğinin temel hakların korunmasında büyük bir eksikliğe sebep olduğu belirtilmiştir. Adalet Bakanı'nın kararlarına gerekçe sunma zorunluluğunun bulunmadığı ve bu durumun keyfiliğe yol açabileceği vurgulanmıştır. AİHM tarafından, gizli gözetim faaliyetlerinin, demokratik bir toplumda gerekli olabilmesi için daha sıkı ve belirli şartlara bağlanması, buna ilaveten adli denetimin şeffaf olması gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeple Macaristan'ın AİHS'nin 8. maddesini ihlal ettiğine karar verilmiştir (Szabó and Vissy v. Hungary, 2016, s. 43-44).

AİHM tarafından verilen üç karar birlikte ele alındığında, istihbarat faaliyeti kapsamında yürütülen veri toplama ve kitlesel gözetim uygulamalarında bireyin devlete karşı savunmasız kalması, yürütülen faaliyetlerin denetim ve şeffaflıktan uzak olması sebebiyle mahkeme tarafından hak ihlali kararı verildiği görülmektedir. AİHM verdiği bu kararlarda çözüm olarak istihbarat faaliyetlerinin net bir yasal çerçevede sıkı bir şekilde denetlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir sonraki bölümde AİHM'in önerdiği denetim mekanizmalarının Almanya ve Fransa'da nasıl uygulandığı incelenmiştir.

2.4 Avrupa Birliği Üye Ülkelerindeki İstihbarat Denetim Mekanizmaları (Almanya ve Fransa Örnekleri)

Denetim ifadesinden genellikle bireysel özgürlük ile kolektif güvenlik arasında bir denge kurmayı amaçlayan uzmanlaşmış, kurumsal ve kısmen ayrıcalıklı bir düzenleme anlaşılmaktadır. Kniep'e göre istihbaratın demokratik denetimi yalnızca resmî kurumlarla sınırlı olmamalı, sivil toplum kuruluşları, medya ve hukuk yoluyla yapılan denetimlerin de sürece dahil edilmesi gerekmektedir (Kniep vd., 2024).

Ancak Ott'a göre denetim mekanizmalarının oluşturulmasında siyaset rol aldığı için, politik iklimde yaşanacak herhangi bir kutuplaşma denetim sürecini olumsuz etkileyebilir ve istihbarat faaliyetlerinin etkinliği zarar görebilir. Bu yüzden denetim mekanizmalarını oluştururken katılımın genişliğinden ziyade denetimin etkinliği hedeflenmeli ve komisyonlarda istihbaratla ilgili tecrübeli insanlar görevlendirilmelidir (Ott, 2019).

İstihbarat faaliyetleri siyasi veya diplomatik olarak ele alınsa bile, uygulamada hukuki denetimden tamamıyla muaf olması mümkün olmayabilir. Diğer kamu faaliyetleri gibi istihbarat faaliyetlerinin çerçevesi yasal düzenlemelerle belirlenir. Bu sebeple yetki kapsamı ve denetimle ilgili sorunlar yalnız siyasi değil, hukuki niteliktedir (Born vd., 2011, s. 7).

İstihbarat teşkilatları tarafından gerçekleştirilen faaliyetleri denetleyerek, devlet tarafından verilen yetkinin kötüye kullanımını ve olası suistimalleri önlemek amacıyla çeşitli ülkelerde meclis veya senato çatısı altında denetim yetkisine sahip komisyonlar kurulmuştur.

Denetim komisyonlarında görev alan kişilerin halkın seçtiği temsilcilerden oluşan meclis veya senato üyeleri arasından seçilmesinin sebebi, sürecin demokrasiye uygun olarak yürütülmesidir. Denetim komisyonlarında; mecliste temsil edilen partilerden seçilen temsilcilerin bulunması sağlanarak, denetim sürecinin belirli bir siyasi partinin çıkarından ziyade kamu yararı gözetilerek yapılması amaçlanmıştır (Birsan, 2012, s. 56).

Bu kısımda Avrupa Birliği'nin karar alma mekanizmalarındaki ağırlıkları, askerî, ekonomik ve siyasi önemleri sebebiyle Almanya ve Fransa'daki istihbarat denetim mekanizmaları ele alınmıştır. Almanya ve Fransa AB politikalarının şekillenmesinde karar verici nitelikte olup aldıkları kararlar küresel çapta yankı bulmaktadır. Bu çerçevede, bu iki ülkenin istihbarat denetimine ilişkin yaklaşımları ve kurdukları mekanizmalar incelenmiştir.

2.4.1 Almanya'daki İstihbarat Denetim Mekanizmaları

Almanya'da kullanılan denetim mekanizması çok katmanlı düzeyde hazırlanmış olup idari denetim, parlamenter denetim, yargı denetimi ve veri koruma denetimi olmak üzere dört temel hususa dayanmaktadır (Supervision and Oversight, 2025).

Bu dört husus kapsamında Almanya'da faaliyet gösteren istihbarat kurumlarını denetlemekle yetkili yapılar aşağıda listelenmiştir (BfDI - Supervision over federal intelligence services, t.y.).

- Parlamento Denetim Kurulu-PKGr
- G10 Komisyonu
- Federal Veri Koruma ve Bilgi Özgürlüğü Komiserliği-BfDI
- Bağımsız Denetim Konseyi

PKGr Almanya'daki üç federal istihbarat servisi olan Dış İstihbarat Teşkilatı (BND), Anayasayı Koruma Dairesi (BfV) ve Askerî İstihbarat Servisi (MAD) üzerindeki parlamento denetimini gerçekleştirmek üzere 2009 yılında Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasasının 45d maddesine istinaden kurulmuştur. PKGr'nin G10 Komisyonu, Bağımsız Denetim Konseyi ve Federal Veri Koruma ve Bilgi Edinme Komiseri gibi diğer denetim organlarıyla iş birliği, 2021 tarihli yasa değişikliğiyle güçlendirilmiş, bu sayede PKGr'nin istihbarat denetimindeki merkezi rolü pekiştirilmiştir. Komisyon denetim faaliyetleriyle ilgili yıllık raporlar hazırlayıp parlamentoya sunar. Komisyon üyeleri Federal Meclis (Bundestag) üyeleri arasından seçilmektedir (Deutscher Bundestag - Einführung, t.y.).

G10 Komisyonu, federal istihbarat servisleri (BND, BfV, BAMAD) tarafından haberleşme, posta ve telekomünikasyon gizliliği alanında (Anayasa'nın-Almanca Grundgesetz- 10. maddesi uyarınca) uygulanan tüm kısıtlayıcı önlemlerin gerekliliği ve kabul edilebilirliği konusunda karar verir. İstihbarat teşkilatı telefon dinlemesi yapmak isterse, teşkilat ilk olarak Federal İçişleri Bakanlığına yazılı ve

gerekçeli bir talep sunmak zorundadır. Bakanlık bu talebi onaylarsa, süreç G10 Komisyonu'na iletilir. Komisyonun onayı olmadan gözetleme faaliyeti gerçekleştirilemez (Deutscher Bundestag - Arbeit Und Aufgaben, t.y.).

Mektup, Posta ve Telekomünikasyon Gizliliğinin Sınırlandırılmasına İlişkin Kanun'un 15'inci maddesine göre, G10 Komisyonu üyeleri Federal Hükümet ile istişare sonrası PKGr tarafından atanır. Komisyon ayda en az bir kez toplanır ve kendi çalışma usullerini belirler. Bu usuller, PKGr'nin onayıyla yürürlüğe girer ve Federal Hükümet ile önceden istişare edilir. Komisyon hem resen hem de bireysel şikâyetler üzerine, istihbarat servisleri tarafından uygulanan gizlilik kısıtlamalarının hukuka uygunluk ve gereklilik açısından denetimini yapar (Gesetz zur Beschränkung des Brief-, Post- und Fernmeldegeheimnisses, 2001).

Federal Veri Koruma ve Bilgi Özgürlüğü Komiserliği-BfDI, AB Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), Federal Veri Koruma Yasası (BDSG) ve Bilgi Edinme Hakkı Yasası kapsamında faaliyet gösterir. Almanya'daki federal kamu kurumları, vergi daireleri, telekomünikasyon ve posta hizmeti sunan kuruluşlar ile bazı sosyal güvenlik kuruluşlarının kişisel verileri işlemesini denetlemekle yükümlüdür. Herhangi bir ihlal durumunun tespiti halinde, BfDI ilgili kurumu uyarabilir, ihtar verebilir ya da yaptırım uygulayabilir. BfDI aynı zamanda Alman Federal Meclisi'ne (Bundestag) veri koruma konularında danışmanlık yapar. Gözetim ve danışmanlık görevlerinin yanı sıra, kamuoyunu kişisel verilerin işlenmesine ilişkin riskler, yasal düzenlemeler, güvenceler ve bireysel haklar konusunda bilgilendirme ve farkındalık yaratma çalışmaları da yürütür (BfDI - Tasks and powers, t.y.).

Federal Veri Koruma Yasasının 11. maddesine göre BfDI komiseri beş yıllık bir süre için görevlendirilir ve en fazla bir kez yeniden seçilebilir. Federal hükümetin gösterdiği aday meclis tarafından onaylandıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından atanır (Federal Data Protection Act (BDSG), 2017).

Almanya'nın iç istihbarat teşkilatı olan Federal Anayasa Koruma Dairesi'nin (BfV) idari ve teknik denetimi, Almanya İçişleri ve Toplum Bakanlığı (BMI) tarafından yürütülmektedir. Vatandaşlara ait verilerin korunmasından Federal Veri Koruma ve Bilgi Özgürlüğü Komiseri (BfDI) sorumludur; gerektiğinde BfV'nin dosyalarını inceleyerek denetim yetkisini kullanabilir. Alman Sayıştayı (Bundesrechnungshof - BRH), federal düzeyde istihbarat kurumlarının mali denetimini sağlar ve denetim sonuçlarını PKGr ve İçişleri Bakanlığı gibi ilgili kurumlarla paylaşır (Supervision and Oversight, 2025).

Haberleşmenin dinlenmesine dair kararlar PKGr tarafından onaylanmak zorundadır. 2015 yılında Avrupa Konseyi tarafından yayımlanan Venedik Komisyonu raporuna göre bu sayede, istihbarat toplama kapsamında gerçekleştirilen gözetim faaliyetlerinin ilk aşamasında PKGr'ye belirli bir kontrol yetkisi tanınmaktadır (Venice Commision Report, 2025).

Yargı denetimi ise bireylerin özel hayatına müdahaleyi içeren istihbarat işlemlerinin, G10 Komisyonu tarafından denetlenmesi yoluyla sağlanır. Ayrıca Federal Veri Koruma Komiseri (BfDI), kişisel verilerin

işlenmesi süreçlerini düzenli olarak izleyerek, anayasal hakların ihlal edilip edilmediğini kontrol eder. Bu kapsamlı denetim sistemi, istihbarat faaliyetlerinin demokratik ilkelere ve temel haklara uygun biçimde yürütülmesini sağlamayı amaçlamaktadır (Supervision and Oversight, 2025).

Dinleme faaliyetlerinde kullanılacak olan teknik filtreleme ölçütleri, BND'nin önerisi üzerine yine İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenmekte, ancak bu işlem G10 Komisyonu'nun onayına sunulmaktadır. G10 Komisyonu, dört asil ve dört yedek üyeden oluşur; bu üyeler yasama dönemi başında PKGr tarafından seçilir. Komisyon başkanının yargıçlık yapabilecek niteliğe sahip olması gerekir. Bu özellikleriyle G10 Komisyonu, siyasi meşruiyetini PKGr'den alan yarı-yargısal bir denetim organı niteliğindedir (Supervision and Oversight, 2025).

Stratejik gözetim faaliyetlerinde, G10 Komisyonu seçici ölçütlerin hukuka uygunluğunu, özellikle orantılılık ilkesine göre denetler. Özel hayatın gizliliğini ilgilendiren verilerin toplanıp toplanmadığı konusunda Komisyon'a bilgi verilmek zorundadır; bazı durumlarda bu verilerin silinip silinmemesi yönünde kararı da G10 verir. Komisyon, veri tabanlarında periyodik denetimler yaparak gereksiz verilerin silinip silinmediğini kontrol eder. Ayrıca, elde edilen istihbaratın dost ülkelerin servislerine aktarılması durumlarında da bilgilendirilmesi gerekir (Supervision and Oversight, 2025).

Daha genel bir denetim açısından ise, hükümetin PKGr'ye her altı ayda bir G10 Yasası'nın uygulanmasına dair istatistiksel bilgi vermesi zorunludur. Bu bilgiler, stratejik gözetim yoluyla elde edilen kişisel verilerin yabancı devlet kurumlarına veya uluslararası kuruluşlara aktarımını da içermektedir. PKGr, bu süreçlerde re'sen soruşturma başlatma yetkisine ve gerekli kaynaklara sahiptir. PKGr politika düzeyindeki konularla ilgilenirken, G10 Komisyonu daha çok teknik ve idari denetim görevlerini yerine getirmektedir (Venice Commision Report, s. 30).

Almanya'daki denetim mekanizmasını oluşturan unsurlar geniş bir çerçevede incelendiğinde, temel hedefin istihbarat faaliyetlerinin demokratik şekilde denetlenmesi, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasının sağlanması olduğu görülmektedir. Almanya'daki denetim mekanizmaları bu bölümde incelenmiştir. Bir sonraki kısımda Fransa'daki istihbarat denetim mekanizmaları incelenecektir.

2.4.2 Fransa'daki İstihbarat Denetim Mekanizmaları

AB Temel Haklar Ajansı'nın (EU-FRA) 2023 yılında yayımlamış olduğu rapora göre Fransa'daki istihbarat denetim mekanizması Ulusal İstihbarat Tekniklerini Denetleme Komisyonu (CNCTR) ve Parlamento İstihbarat Delegasyonu (DPR) olmak üzere iki komisyon ön plana çıkmaktadır (Surveillance by Intelligence Services, 2023).

CNCTR; 24 Temmuz 2015 yılında yürürlüğe giren "Fransa İstihbarat Yasası" kapsamında Fransız İstihbarat teşkilatlarının faaliyetlerinin denetlenmesi amacıyla kurulmuştur. Komisyonun amacı; Fransa'da gerçekleştirilen istihbarat faaliyetlerinin kanunlara uygunluğunu bağımsız ve tarafsız şekilde denetlemektir. Komisyon, toplam dokuz üyeden oluşur ve bu üyeler Parlamento, Yargıtay, Devlet Konseyi ile Fransız Telekomünikasyon Düzenleme Kurumundan gelmektedir. Üyeler; parlamenterler,

yüksek yargı mensupları ve elektronik haberleşme alanında uzman kişilerden müteşekkildir. Komisyon başkanı Devlet Konseyi ve Yargıtay tarafından gönderilen üyeler arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Görev süresi altı yıl olup tekrar atanamazlar (Status | CNCTR, t.y.).

CNCTR tarafından her yıl gerçekleştirilen denetim faaliyetlerinde tespit edilen hususlar rapor halinde kamuoyuyla paylaşılmaktadır. 2023 yılında yayımlanan raporda gözetim altındaki kişi sayısı, teknik izleme taleplerinin sayısı, uluslararası haberleşme takip taleplerinin sayısı, istihbarat faaliyetleri kapsamında yaşanan sorunlar, yapay zekânın istihbarat faaliyetlerinde kullanımı, organize suç ve siber saldırılar incelenmiştir. Raporda tespit edilen hususların yanında hukuki, yapısal ve kapasite artırımına yönelik iyileştirme önerilerine de yer verilmektedir (CNCTR, 2023).

Parlamento İstihbarat Delegasyonu (DPR), 9 Ekim 2007 tarihli ve 2007-1443 sayılı yasa ile istihbarat faaliyetlerinin demokratik yollarla denetimini sağlamak amacıyla kurulmuştur. DPR, hem Meclis hem de Senato'ya karşı sorumlu olup iç güvenlik ve savunma işlerinden sorumlu daimî komisyon başkanları da dâhil olmak üzere dört milletvekili ve dört senatörden müteşekkildir (DPR, t.y.).

DPR, devam eden operasyonlar, faaliyetler ve yabancı istihbarat teşkilatlarıyla yürütülen ilişkiler hariç olmak üzere denetim faaliyeti için istihbarat teşkilatlarından her türlü bilgi ve belgeyi talep etme hakkına sahiptir. Bu kapsamda istihbarat servislerine ilişkin denetim raporlarının listesi düzenli olarak her altı ayda bir DPR'ye iletilmektedir. Buna ek olarak Delegasyon, her yıl Ulusal İstihbarat ve Terörle Mücadele Koordinatörü'nden Ulusal İstihbarat Rehberi'ni (PNOR) sunmasını talep edebilir (National intelligence authorities and surveillance in the EU, 2022, s. 9).

Almanya ve Fransa'daki istihbarat denetim mekanizmaları sayesinde, istihbarat teşkilatlarının faaliyetleri, çeşitli bağımsız denetim organları ve parlamento komisyonları aracılığıyla denetlenmektedir. Denetim mekanizmalarının temel hedefi istihbarat faaliyetlerine zarar vermeden hukuk içerisinde denetim görevini icra etmektir. Kişisel verilerin korunması ilkesiyle güvenlik gerekliliği arasında denge kurma çabası sebebiyle bu iki ülkenin izlediği yol incelemeye değerdir. Bir sonraki bölümde istihbarat faaliyeti aşamalarını oluşturan analiz ve üretim kısımları incelenmiştir.

3. İSTİHBARAT FAALİYETİ – ANALİZ VE ÜRETİM

Bu kısımda istihbarat çarkının analiz ve üretim aşamasında kişisel verilerin korunması hakkına yapılan müdahaleler incelenecektir. İstihbarat faaliyeti planlama, toplama, işleme, analiz ve üretim, yayma olmak üzere beş basamakta özetlenebilir. Bu basamakların oluşturduğu döngüye istihbarat çarkı denilmektedir. Çarkın başlangıç noktası planlama aşaması olup karar verici konumda bulunan hükümet yetkilileri tarafından istihbarat yapılacak konu veya hedef belirlenir. Konu belirlendikten sonra toplama aşamasına geçilerek hedefle ilgili bilgi toplanır. İşleme aşamasında toplanan veriler rapor haline getirilir. Analiz ve üretim evresinde işleme aşamasında hazırlanan raporda yer alan bilgiler yakından incelenip hedefle ilgili mevcut durumda neler olduğu, gerçekleşme sebepleri ve ilerde yaşanabilecek gelişmeler analiz edilir. Çarkın son aşaması olan yayma aşamasında karar verici noktada bulunan politika yapıcılara

hedefle ilgili hazırlanan rapor sunulur (ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatı (CIA), İstihbarat Çarkı Tanımı, t.y.).

Terör tehdidinin amacını ve kapsamını belirlemek, olası tehditleri anlamak ve tespit etmek amacıyla kolluk kuvvetleri ve istihbarat birimlerinden gelen bilgileri analiz etmek ve işlemek gereklidir (Homeland Security Act, 2002, Madde 201(d)(1)).

Bilişim alanında yaşanan gelişmeler neticesinde veri analizi teknikleri kullanarak veriler arası örüntü bulmak mümkün olmakta, böylelikle iletişimin denetlenmesi yöntemiyle hedef ve hedefin bağlı olduğu kişiler hakkında istihbarat analizi yapılabilmektedir (Walker, 2011, s. 71).

Farklı kategorilerde yer alan hassas nitelikte ve büyük boyuttaki kişisel veriler kayıt altına alınmakta, paylaşılmakta, izlenmekte ve analiz edilmektedir. Veri madenciliği teknikleri kullanılarak terörizmle mücadelede yardımcı olabilecek büyük hacimli veri setlerinden anlamlı sonuçlar çıkarılmaktadır (Donohue, 2006, s. 1139-1140).

Anlık veri analizi ve hızlı istihbarat paylaşımı sayesinde, terör tehdidine karşı alınacak önlemler hızla uygulanmakta ve müdahale koşullarının iyileştirilmesi sağlanmaktadır. Bu sayede, terörle mücadele stratejileri önleyici nitelikte bir anlayışla yürütülerek daha etkin bir güvenlik atmosferi yaratmak mümkündür (Doğan & Taban, 2024, s. 339)

Veri analizi tekniklerinin yanında makine öğrenmesi vasıtasıyla kişisel veriler kullanılarak güvenlik açısından tehdit taraması yapılmaya başlanmıştır. Kitlesel gözetimin kapsamı makine öğrenmesinde kullanılan algoritmaların gelişmesiyle beraber genişlemiş; güvenlik-mahremiyet dengesi değişmiş, makine öğrenmesinde kullanılan tekniklerin etkinliği ile kişisel verilere müdahaleciliği arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Verhelst vd., 2020, s. 2976).

Kitlesel gözetim (mass surveillance-bulk collection) teknikleri kullanıldığında, yüksek derecede belirsizlik içeren sonuçlara sebep olabilir ve masum vatandaşların ve teröristlerin tehdit seviyesinin sınıflandırılmasında hatalara sebep olabilir. Makine öğrenimi yöntemi veya algoritması düzgün kurgulanmazsa, tehdit seviyesinin kolayca öngörülebilir olmasına veya ciddiye alınmamasına neden olabilir. Bu tarz olumsuz durumların önüne geçebilmek amacıyla insan faktörünün denetim sürecinde devreye girmesi gerekmektedir. Büyük insan topluluklarının izlenmesi, kullanılan algoritmalar ne kadar da yüksek doğruluk payına sahip olsalar bile çok sayıda hatalı sonuçlara sebep olabilir. 10 milyon kişinin oluşturduğu bir topluluğu analiz etmek için %99,9 doğruluk oranına sahip bir algoritmanın kullanıldığı varsayıldığında, 10.000 kişinin yanlış değerlendirilebileceği öngörülebilir. Popülasyonun artması veya algoritmanın sahip olduğu doğruluk payının düşmesi sebebiyle mağdur olabilecek insan sayısı daha da artacaktır (Verhelst vd., 2020, s. 2979).

İstihbarat servislerinin kişisel veri niteliğindeki bilgileri toplama yöntemleri hedefe yönelik (targeted) ve kitlesel (untargeted) olarak ikiye ayrılmaktadır. Hedefe yönelik yaklaşımda makul şüphe üzerine hedeflenen kişi veya örgütlere yönelik haberleşme veya iletişim takibi yapılmaktadır. Kitlesel

yaklaşımda ise şüphe şartı aranmadan ve hedef gözetmeden teknik olarak toplanabilecek bütün veriler kitlesel gözetim araçları vasıtasıyla elde edilmektedir (Schaller, 2018).

Gelişen teknolojik imkânlar sayesinde elektronik iletişim sinyalleri çeşitli yöntemlerle toplanabilmektedir. Uydu iletişim sinyallerinin takibi veya dünya üzerindeki belirli ülkeleri veya bölgeleri birbirine bağlayan fiber optik kabloların dinlenmesi bu yöntemler arasında sayılmaktadır. Büyük veri niteliğindeki datalara ulaşabilmek amacıyla internet servis sağlayıcılarının ağlarını birbirine bağlamak için kullandığı internet değişim noktaları sık sık hedef alınmaktadır. İstihbarat servisleri elde edilen büyük hacimli verileri filtreleyip ilgili ve ilgisiz verileri birbirinden ayırt etmek amacıyla karmaşık algoritmalar kullanmaktadır. Bu sistemler, genellikle "seçiciler" olarak adlandırılan ve teknik tanımlayıcılar (e-posta adresleri, telefon numaraları, IP adresleri vb.) veya belirli arama terimleri içeren veri filtreleme bileşenleriyle çalışmaktadır (Schaller, 2018, s. 945). Elde edilen iletişim verileri, içerik verisi ve meta veri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

- İçerik verisi: Metin mesajları, konuşmalar ya da e-postaların içeriği, fotoğraflar, videolar vb.
- Meta veri: İletişim sürecine ilişkin kullanılan altyapı ve cihazların teknik tanımlayıcıları, iletişimin süresi, zamanı ve katılımcıların konumu gibi teknik detayları içerir (Schaller, 2018, s. 945).

Kişisel verilerin korunması ve güvenlik ilişkisi zemininde, kullanılan teknikler, hatalı sonuçlar doğurduğunda özel hayatın gizliliği ilkesinden feragat ederken, Millî güvenlikte elde edilen kazanımlar da zarara uğramaktadır. Makine öğreniminde kullanılan tekniklere ait olan zorluklar sebebiyle belirsizlik seviyesini en doğru ölçebilecek yöntemler kullanılmalıdır (Verhelst vd., 2020, s. 2980).

İstihbarat faaliyetinde yürütülen analiz ve üretim aşamasında kullanılan büyük veri ve makine öğrenmesi metotlarının kişisel verilerin korunması esnasında yaşatabileceği teknik zorluklar ve bu teknik sıkıntılar sonucu gerçekleşebilecek hatalı profillemelerin sebepleri olarak sınıf dengesizliği (class imbalance), boyutluluk laneti (the curse of dimensionality) ve sahte korelasyonlar (spurious correlations) hakkında konunun daha iyi anlaşılması amacıyla aşağıda kısa bir bilgilendirme yapılmıştır (Verhelst vd., 2020, s. 2975).

- Sınıf dengesizliği (class imbalance): Veri kümesinde bulunan sınıfların (örneğin, terörist vs. masum vatandaş) diğer sınıflara göre çok daha fazla veya çok daha az temsil edilmesi sonucu oluşan dengesizliktir (Amar Paul Singh, 2022, s. 38).
- Boyutluluk laneti (the curse of dimensionality): Veri kümesine eklenen değişkenlik veya özellik sebebiyle veri setinin karmaşıklaşması ve makine öğrenme sürecinin zora girmesine sebep olan etkendir (Amar Paul Singh, 2022, s. 39).

- Sahte korelasyonlar (spurious correlations): Veri kümesindeki bazı etiket veya özellikler arasında anlamsız bağlantı (korelasyon) bulması sebebiyle algoritmanın yanlış tahmin yapmasına sebep olabilen etkendir (Ye vd., 2024, s. 1).

Yukarıda bahsedilen sebepler nedeniyle vatandaşlar istihbarat faaliyeti aşamasında yürütülen analiz ve üretim sürecinde kişisel verilerinin doğru analiz edilmemesi sebebiyle algoritma mağduru olarak hatalı profilleme sebebiyle ayrımcılığa uğrama tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir (Yu, 2019, s. 354-355).

4. ÖNERİLER

Devletler vatandaşlarını her türlü tehlikeden korumakla yükümlüdür. Ancak koruma görevini ifa ederken özel hayatın gizliliği ilkesini de ihlal etmemeleri gerekir. Bu sebeple güvenlik ve özgürlük arasında hassas bir denge sağlamak zorundadır. Millî güvenliği ve toplum huzurunu korumak için istihbarat faaliyeti gerçekleştirmek ve bu kapsamda veri toplamak elzemdir.

Bu kısımda, istihbarat faaliyeti (analiz ve üretim) kapsamında toplanan kişisel verilerin korunması ve olası mağduriyetlerin önüne geçilmesi amacıyla izlenebilecek yollarla ilgili öneriler sıralanmıştır.

- Yetkili Kurum/Kurumların Belirlenmesi: Kişisel verileri toplamak, analiz etmek, raporlamak ve arşivlemekle yükümlü kurum veya kurumlar belirlenmeli, hangi verileri toplayabilecekleri kanun yoluyla net bir şekilde ortaya konmalıdır. Bu sayede yetki karmaşası tehlikesi bertaraf edilmiş olur.

- Veri Arşivlemede Süre Sınırı Koyulması: Toplanan ve analiz edilen verilerin ne kadar süreyle saklanacağı, tehdit unsuru olarak görünmeyen kişilere ait verilerin ne zaman imha edileceği gibi hususlar belirlenerek gereksiz iş yükünün ve olası mağduriyetlerin önüne geçilebilir. Büyük hacimli verilerin arşivlenmesi önemli bir maliyet kalemi olarak düşünüldüğünde, yapılan analiz sonucu hakkında talebe esas herhangi bir bilgi bulunmayan kişilerin verileri belirli bir süre sonra (örneğin 3 yıl) imha edilebilir.

- İmha Prosedürü: Yapılan çalışmalar neticesinde hakkında Millî güvenliğe zarar verebilecek herhangi bir bilgi bulunmayan kişilere ait verilerin imhasına karar verecek ve gerçekleştirecek görevlilerin unvan ve makamları (Başkan, Başkan Yrd., Genel Müdür, Genel Müdür Yrd., Daire Başkanı vb.) yasal olarak net bir şekilde belirtilmelidir.

- İstihbarat Faaliyetinin Denetlenmesi: İstihbarat ve güvenlik kurumları tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin meclis veya senato çatısı altında oluşturulan bir komisyon vasıtasıyla belirli aralıklarla denetlenmesi; kişisel verilerin güvenliğini güvence altına alır, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik olası suistimal veya hataların önüne geçilmesini sağlar.

- Teknolojinin Etkin Kullanılması: Günümüzde gittikçe önemi artan yapay zekâ, veri analizi ve doğal dil işleme gibi teknolojik unsurlar kullanılarak kitlesel gözetim daha hızlı ve etkin

yapılabilir. Olası suistimal ve hataların önüne geçmek amacıyla belirli algoritmalar oluşturarak istihbarat raporunun sunulacağı makamlara daha hızlı ve etkin dönüş yapılabilir ancak bu çalışmalar esnasında oluşabilecek yanlış profilleme ve hatalı sınıflandırma gibi olumsuz durumlar sebebiyle mağduriyet yaşanmaması için algoritmayı denetleyecek ve üst makamlara raporlama yapılmadan önce ek bir denetim unsuru olacak şekilde insan kaynağı kullanılmalıdır.

5. SONUÇ

Bilişim alanında yaşanan gelişmeler sebebiyle insanlara ait kimlik, sağlık, iletişim ve eğitim gibi kişisel verilerin analizi, işlemesi, saklaması ve paylaşması her geçen gün daha da kolay hale gelmektedir. Makine öğrenmesi, doğal dil işleme, yapay zekâ ve büyük veri gibi teknolojik alanda gerçekleşen ilerlemeler sayesinde artık bu verileri kullanarak herhangi bir bireyin, topluluğun veya örgütün davranış şekillerini, rutinlerini ve ideolojisini tahmin etmek mümkün hale gelmektedir.

İstihbarat faaliyetleri neticesinde elde edilen analiz raporları incelenirken, analiz sürecinde kullanılan algoritmaların sadece önyargılı veya hatalı olabileceği değil, aynı zamanda bu hataların karar alma süreçlerine yapabileceği potansiyel etkilerin de göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Büyük veri setlerindeki bilgiler algoritma vasıtasıyla analiz edilirken çeşitli unsurlardan etkilenebilir, hatalı analizlere, eksik değerlendirmelere veya hatalı profilleme sebebiyle belirli topluluklara karşı ayrımcılığa sebep olabilir. Bu sebeple, kullanılan algoritmaların doğruluğu, tarafsızlığı ve güvenilirliği düzenli olarak gözden geçirilmeli ve insan faktörünün yer aldığı denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

AB Veri Koruma Tüzüğü ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi temel yasal düzenlemelerin amil hükümleri gereğince; devletler, vatandaşlarına ait kişisel verileri korumak, paylaşılmasını engellemek, paylaşanlar hakkında gerekli cezai ve idari süreçleri başlatmakla yükümlüdürler. Bu sayede vatandaşlara ait bilgiler, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler vesilesiyle devlet güvencesi altına alınmıştır.

Ancak bahsi geçen sözleşmelerde kişisel verilerin işlenmesi hususunda Millî güvenlik politikaları çerçevesinde toplumun huzuru ve güvenliğini sağlamak amacıyla devletlere istisnai hak verilmiştir. Resmî istihbarat servisleri devlet politikası gereği her türlü veriyi toplama, işleme, analiz etme ve gerekli makamlarla paylaşma yetkisine sahiptir.

Devletler, kamu düzenini ve toplum huzurunu sağlamak amacıyla yürütülen istihbarat faaliyetlerinde kişisel verileri kullanabilir. Ancak kişisel verileri toplama, işleme, analiz etme, paylaşma ve arşivleme gibi işlemler yapılırken hangi kurumun veya kurumların yetkili olduğu, verilerin ne kadar süreyle arşivleneceği, bu süreci hangi makamın denetleyeceği gibi önemli hususlar net bir şekilde mevzuat yoluyla belirlenmelidir. Bu sayede vatandaşın devletine olan güven duygusu zedelenmemiş olur.

KAYNAKLAR

AB Genel Veri Koruma Tüzüğü, 2016/679 2016/679 (2016).

Amar Paul Singh, Dr. Y. M. (2022). Challenges and opportunities in Big data: A review. *International Journal of Research In Electronics And Computer Engineering*. https://www.researchgate.net/publication/366618139_Challenges_and_opportunities_in_Big_data_A_review

Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023, Aralık 5). *AB Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) Türkçeye çevrildi*. https://www.ab.gov.tr/ab-genel-veri-koruma-tuzugu-gdpr-turkceye-cevrildi_53650.html

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950).

BfDI - Supervision over federal intelligence services. (t.y.). Erişim Adresi: https://www.bfdi.bund.de/EN/Fachthemen/Inhalte/Nachrichtendienste/Kontrollandschaft-Nachrichtendienste-des-Bundes.html

BfDI - Tasks and powers. (t.y.). Erişim Adresi: https://www.bfdi.bund.de/EN/BfDI/UeberUns/DieBehoerde/diebehoerde_node.html

Bilgi Güvenliği ve İstihbarat Yasası, Sistema di informazione per la sicurezza della Repubblica e nuova disciplina del segreto (2007).

Birsan, C.-M. (2012). *Intelligence Effectiveness in the European Union (E.U.) in the New Security Environment* [Naval Postgraduate School]. https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA573500

Born, H., Leigh, I., & Wills, A. (Ed.). (2011). *International Intelligence Cooperation and Accountability*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203831731

Centrum För Rättvisa v. Sweden, No. 35252/08 (ECtHR [GC] 25 Mayıs 2021).

CIA. (t.y.). *İstihbarat Çarkı Tanımı*. ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA). Erişim Adresi: https://www.cia.gov/spy-kids/static/59d238b4b5f69e0497325e49f0769acf/Briefing-intelligence-cycle.pdf

CNCTR. (2023). *8th Activity Report*. Commission Nationale de Contrôle des Techniques de Renseignement. https://cms.cnctr.fr/uploads/CNCTR_Rapport_2023_ANGLAIS_vdef_numerique_e4de696836.pdf

Cole, D. (2013). Preserving Privacy in a Digital Age: Lessons of Comparative Constitutionalism. *Georgetown Law Faculty Publications and Other Works*. https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/1310

CURIA - Documents (AB Adalet Divanı 06 Temmuz 2015).

CURIA - Documents (AB Adalet Divanı 16 Temmuz 2020).

Deutscher Bundestag—Arbeit und Aufgaben. (t.y.). Deutscher Bundestag. Erişim Adresi: https://www.bundestag.de/ausschuesse/ausschuesse20/weitere_gremien/g10_kommission/aufgabe-868162

Deutscher Bundestag—Einführung. (t.y.). Deutscher Bundestag. Erişim Adresi: https://www.bundestag.de/ausschuesse/ausschuesse/parlamentarisches-kontrollgremium/einfuehrung-1061928

Doğan, İ., & Taban, M. H. (2024). Terörle Mücadelede Verinin Kullanımı. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, 13*(2), Article 2. https://doi.org/10.28956/gbd.1531048

Donohue, L. (2006). Anglo-American Privacy and Surveillance. *Georgetown Law Faculty Publications and Other Works*. https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/790

DPR, A. (t.y.). *Délégation parlementaire au renseignement*. Assemblée Nationale. Erişim Adresi: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/17/organes/delegations-comites-offices/delegation-renseignement

Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria, No. 70078/12 (ECtHR 11 Ocak 2022).

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası (1949).

Federal Data Protection Act (BDSG) (2017).

Gesetz zur Beschränkung des Brief-, Post- und Fernmeldegeheimnisses, (Article 10 Law—G 10) (2001).

Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. (2024). European Court of Human Rights. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng

Homeland Security Act, Pub. L. No. 107-296 Homeland Security Act (2002).

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, 6698 (2016).

Kişisel Verilerin Korunması Kanununa İlişkin Uygulama Rehberi. (2019). KVKK Yayınları No: 1. Erişim adresi: https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/41784a70-2bac-4e4a-830f-35c628468646.PDF

Kniep, R., Ewert, L., Reyes, B. L., Tréguer, F., Cluskey, E. M., & Aradau, C. (2024). Towards democratic intelligence oversight: Limits, practices, struggles. *Review of International Studies*, *50*(1), 209-229. https://doi.org/10.1017/S0260210523000013

National intelligence authorities and surveillance in the EU: Fundamental rights safeguards and remedies. (2022). EU Agency for Fundamental Rights. Erişim adresi: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/se-surveillance-report-update-2022-en.pdf

Ott, M. C. (2019, Nisan 17). *Intelligence Oversight in Congress: Perilous Times - Foreign Policy Research Institute*. Erişim adresi: https://www.fpri.org/article/2019/04/intelligence-oversight-in-congress-perilous-times/?utm_source=chatgpt.com

Schaller, C. (2018). Strategic Surveillance and Extraterritorial Basic Rights Protection: German Intelligence Law After Snowden. *German Law Journal*, *19*(4), 941-980. https://doi.org/10.1017/S2071832200022926

Soysal, D. T. (2020). *Uluslararası Hukuk Bülteni*. Erişim adresi: https://diabgm.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/16102024155743b%C3%BClten21say%C4%B1.pdf

*S*tatus | CNCTR. (t.y.). Status | CNCTR. G Erişim Adresi: https://www.cnctr.fr/en/statut#the-cnctrs-oversight-activities-are-coordinated-by-a-committee-of-nine-members

Supervision and oversight. (2025). BundesamtfuerVerfassungsschutz. Erişim adresi: http://www.verfassungsschutz.de/EN/about-us/mission-and-working-methods/supervision-and-oversight/supervision-and-oversight_node.html

Surveillance by intelligence services: Fundamental rights safeguards and remedies in the EU - 2023 update | European Union Agency for Fundamental Rights. (2023, Mayıs 22). Erişim adresi: https://fra.europa.eu/en/publication/2023/surveillance-update

Szabó and Vissy v. Hungary, No. 37138/14 (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 12 Ocak 2016).

Venice Commision Report. (2025). V*enice Commision Council of Europe*. Erişim adresi: https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2015)011-e

Verhelst, H. M., Stannat, A. W., & Mecacci, G. (2020). Machine Learning Against Terrorism: How Big Data Collection and Analysis Influences the Privacy-Security Dilemma. *Science and Engineering Ethics*, *26*(6), 2975-2984. https://doi.org/10.1007/s11948-020-00254-w

Walker, C. (2011). *Terrorism and the Law*. Oxford University Press.

Ye, W., Zheng, G., Cao, X., Ma, Y., & Zhang, A. (2024). *Spurious Correlations in Machine Learning: A Survey* (No. arXiv:2402.12715). arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.12715

Yu, P. K. (2019). *The Algorithmic Divide and Equality in the Age of Artificial Intelligence* (SSRN Scholarly Paper No. 3455772). Social Science Research Network. Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/abstract=3455772

Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, 2(2): 143-170 (2025)

Basılı/Printed ISSN: **3023-5278**

SAVUNMA VE GÜVENLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Defence and Security Research

https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga

Türk Ordusunda Mühimmat Üretimini Üstlenen Askerî Sınıfların Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme (1400- 1950)

An Evaluation on the Historical Development of the Military Branches Responsible for Ammunition Production in the Turkish Army (1400- 1950)

İsa Tolga ÇIPLAK [1,*]

[1]*Kara Astsubay Meslek Yüksekokulu, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, 10100, Altıeylül/BALIKESİR*

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 10.02.2025
Düzeltme: 17.06.2025
Kabul: 07.07.2025

Keywords

Ammunition
İmalat-ı Harbiye
Powder Mill
Armorer
Grenadier
Machinery and Chemical Industry

Anahtar Kelimeler

Mühimmat
İmalat-ı Harbiye
Baruthane
Cebeci
Humbaracı
Makine ve Kimya Endüstrisi

Özet

Türk ordusunda mühimmat XIV. yüzyılda ateşli silahların gelişimi ile birlikte XX. yüzyıldaki yarım asırlık dönemine uzanan süreçte, harp sanayisine dayalı askerî tesisleri ve çeşitli isimlerle anılan ordu sınıfları şeklinde gelişim göstermiştir. Bu süreç içinde mühimmat üretimi ve kullanımı, Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Osmanlı'da Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı ve Humbaracı Ocağı gibi mühimmat üretimi ve dağıtımından sorumlu askerî teşkilatlar oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sanayileşmenin etkisiyle baruthane ve tüfekhanelerin modernleştirilmesi, Zeytinburnu ve Tophane gibi askerî fabrikaların kurulması sağlanmıştır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecinde, Osmanlı'dan devralınan mühimmat tesisleri ve İmalat-ı Harbiye teşkilatı, işgal kuvvetlerinin baskısı altında faaliyet göstermiş ve Anadolu'ya çeşitli istihbarat gruplarınca kaçırılan silah ve mühimmatlarla Millî Mücadele'ye destek sağlanmıştır. Daha sonrasında Makine ve Kimya Endüstrisi kurulana kadar Türkiye'de yerli ve millî sermaye ile mühimmat üreten fabrikalar kurulması incelenmiştir. Bu çalışmada, mühimmat ve mühimmat sınıfının tarihsel süreç içerisinde nasıl geliştiğinin detaylı bir şekilde analiz edilerek ortaya çıkarılması amaçlanmış ve Türk askerî tarihine önemli katkılar sağlanmıştır. Birincil kaynak olarak askerî arşiv belgeleri, Resmî Gazete Kanunları, anılar ve Askerî Fabrikalar Mecmuaları, sonrasında ikincil kaynaklar incelenerek sonuca varılmıştır. Bu çalışmanın akademik literatüre katkısı Türk ordusunda mühimmat ve mühimmat sınıfının tarihsel gelişimini bir bütün olarak Cebeci sınıfından Makine ve Kimya Endüstrisi'ne kadar olan sürecin bir bütün olarak incelenmesidir.

Abstract

Ammunition in the Turkish army has developed from the development of firearms in the XIVth century to its half-century period in the XXth century through military facilities tied to the defense industry and various specialized army branches. The production and use of ammunition in the historical process is discussed in a broad perspective extending to the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. In the Ottoman Empire, military organizations such as the Armorer Corps, the Artillery Corps and the Grenadier Corps were established, which were responsible for the production and distribution of ammunition. During World War I and the War of Independence, the ammunition facilities and the organization of Manufacturing and Warfare, inherited from the Ottoman Empire, operated under the pressure of the occupation forces, and support was provided to the National Struggle with weapons and ammunition smuggled to Anatolia by various intelligence groups. Later, the establishment of factories producing ammunition with domestic and national capital in Turkey until the establishment of the Machinery and Chemical Industry is examined. In this study, it is aimed to reveal how the ammunition and ammunition branch developed in the historical process by analyzing it in detail, and important contributions have been made to Turkish military history. As primary sources, military archive documents, Official Gazette Laws, memoirs and Military Factories Journals were analyzed, followed by secondary sources.

*İsa Tolga Çıplak, isatolga24@gmail.com

1. GİRİŞ

Mühimmat sözcüğü; Mehmet Zeki Pakalın'ın sözlüğünde "*ehemmiyetli, lâzım, tehiri câiz olmayan şey manasına gelen, mühimin eemi*" şeklinde ifade edilmiştir (Pakalın, 1993, s. 605). Develioğlu'nun Osmanlıca sözlüğünde mühimmat "birinci anlamı lüzumlu şeyler, ikinci anlamı harp malzemesi" şeklinde iken Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî adlı Osmanlıca sözlüğünde *mühimme'nin çoğulu anlamına gelir. Mühimme: gâileli ve meşguliyyeti mûcib iş, ağır ve ehemmiyetli iş* şeklinde yer almıştır (Develioğlu, 2010, s. 853; Şemsettin Sami, 2012, s. 1113). Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ünde mühimmat, *savaş gereçleri, cephane* anlamına gelmiştir (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 1723). Ancak burada mühimmat ve cephane ikisi aynı anlam olarak verilse de askerî terim olarak mühimmat ve cephane ayrı olarak kullanılmaktadır. Mühimmat, savaş için lazım olan, demirbaş olmayan bütün yedek parça ve cephaneyi dâhil eden bir terimdir. Cephane ise ateşli silahlardan atılmak üzere hazırlanmış muhtelif patlayıcı ve delici malzeme olarak belirtilmiştir (Bölek, 2023, s. 139). Türk Silahlı Kuvvetlerinin terminolojisinde ve harp sanayisine yönelik kanunlarda mühimmatın tanımı ise şöyledir: Her çeşit ateşli silahlarla atılan fişekler, mermiler ve bunların tapalarıyla kapsül ve detonatorlara denir. Buna bağlı olarak mühimmat üretimi, harp vasıtası olarak ateşli silahlarda kullanılan her çeşit mermi, kovan, kapsül, tapa, detonator ve benzer maddelerin imalini ifade etmiştir (Türkiye'de Harb Silah ve Mühimmatı Yapan Özel Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkında Karar, 1951)

Osmanlı Dönemi'nde Türk ordusunun mühimmat geleneği, barutun silah sanayinde kullanılmasıyla hem ateşli hem de geleneksel ateşsiz silahlarda mühimmat olarak tezahür etmiştir. Osmanlı'da ateşli silahın kullanılması, 1389'da top silahının Kosova Savaşı'nda düşmanı korkutmak amacıyla kullanmasıyla ortaya çıkmış ancak topçulukta kullanılan barut mühimmatının gelişmesiyle birlikte İstanbul fethi öncesinde ve sonrasında olmak üzere Fatih Dönemi'nde yıkıcı bir silah gücü hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde tüfeğin ilk defa ne zaman kullanıldığı konusunda bir netlik olmasa da Kanuni Dönemi'nde devletin tüfeklerini ve barutlarını mirî kârhâne üretmeye başlamıştır (İlgürel, 1999, ss. 605-606; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1996, ss. 29-30). XIV. yüzyılın sonlarında ateşli silahlar yavaş yavaş orduda etkili olmaya başlamış ve geleneksel ateşsiz silahlar XV. yüzyıl ve XVI. yüzyıl süresince ateşli silahlarla beraber kullanılmışlardır. Osmanlı'da ateşli olmayan silahlar çeşitli isimlerle niteliğine göre sınıflandırılmıştır. Kesici silahlara *eslihâ-i câriha*, atıcı silahlara *eslihâ-i râmiye*, delici silahlara *eslihâ-i nâfize*, vurucu silahlara *eslihâ-i dâribe* tabiri kullanılmıştır (Aydüz, 2011, ss. 6-9). Osmanlı Devleti'nin tarihî sürecinde elde ettiği başarılar ve savaşlarda edindiği tecrübeler ele alındığında, mühimmatın temini ve kullanıma hazır hâle getirilmesine önem verdiği söylenebilir (Erdoğan, 1999, s. 660).

2. OSMANLI DÖNEMİNDE MÜHİMMAT VE MÜHİMMAT ÜRETEN ASKERÎ SINIFI'NIN GELİŞİMİ

Osmanlı'da teşkilatlı olarak ortaya çıkan ilk askerî mühimmat okulu, başlangıçta Yeniçeri Ocağı'nın içinde yer alarak onunla beraber XV. yüzyılda kurulan Cebeci Ocağı olmuştur. Fatih Sultan Mehmet

Dönemi'nde Ayasofya Camii etrafındaki bazı Bizans'tan kalan binaların tahsis edilmesiyle Cebeci Ocağı, yeniçerilerden ayrılarak orduda bağımsız bir teknik sınıf olarak yer almıştır. Osmanlı'da Cebeci Ocağı, görev açısından hem bakım hem de mühimmat alanında faaliyetleri ikiye ayrılmıştır. Bu görevlerden ilki Osmanlı'nın kapıkulu ordusunun düzenli ve daimî birlikleri olan yeniçerilerin; kılıç, ok, tüfek, kazma, kürek, yay, fitil, fişek, barut, zırh, tulga, istihkam ve tahkimat aletleriyle yeniçerilerin muharebe görevlerini icra ettikleri aletleri yani mühimmatlarını üretmek, ikinci olarak harp mühimmatlarını ve silahlarını sayımla tedarikini sağlayıp muhafaza etmek olmuştur. Aynı zamanda cebeciler, mühimmatçı sınıfı olmanın yanı sıra bozulan silah ve teçhizatı tamir etme göreviyle ordudaki bakım sınıfı rolünü de üstlenmiştir. Ayrıca cebeciler, savaşta lazım olacak miktarda mühimmat ve silahı muharebe alanına sevk etmiş, muharebe sonrasında sayım yaparak teslim aldıktan sonra mühimmat ve silahın tamiri ile bakımını sağlamıştır. Cebeciler ateşli silahların Osmanlı'da kullanılmaya başlamasıyla savaş esnasında siper gerisine top güllesi, barut ve mermi sağlamakla görevli oldukları için vazifelerinin öneminin bilincinde olarak tehlikeli şartlarda görev yapmıştır. Bu suretle Osmanlı ordusunun mühimmat sınıfı olan cebeciler ordu içinde kritik bir rol üstlenmiştir (Uzunçarşılı, 1988, ss. 3-4; Uyar & Erickson, 2020, ss. 87-89; Tok, 2012, s. 145-46). Görev yerlerine bakıldığında merkezleri Ayasofya yakınlarındaki kışlaları ve Cebehane adı verilen İstanbul'daki silah ve mühimmat deposu olmuştur. Bunun haricinde Osmanlı topraklarındaki kalelerin depolarında da silah ve mühimmattan sorumlu olarak görev yapmışlardır (Özcan, 1994, s. 345).

Osmanlı Devleti'nde mühimmatlar, Cebeci Ocağının kontrolünde bakımları da yapılarak muhafaza edilmiştir. Cebeciler, savaş meydanlarına yeniçerilerin kullandığı her ateşli silah için 300 mermi veya 300 mermilik barut taşımıştır. Cebeci sınıfı her silah ve mühimmatını muharebe öncesi yeniçerilere dağıtıp ve sonrasında toplamıştır. Böylece özellikle ateşli silahları mühimmat açısından daha kıymetli görüp, mühimmatın gereksiz yere kullanılmamasını, kayıp ve kaçak mühimmatın olmamasını ve mühimmatın uzun ömürlü kullanılmasını sağlamıştır. Cebecilerin mühimmat üretimi için devlet oldukça gelişmiş bir tedarik sistemi kurup eyaletlerden özel talepler doğrultusunda kanunnameler çıkartılarak sivil zanaatkar ve imalatçıları da görevlendirmiştir. Diğer bir deyişle cebeciler seferlik için istenilen silah ve mühimmatın üretimini yetiştiremediği zamanlarda "*Ehl-i Hiref"* adı verilen zanaatkârlardan malzeme siparişinde bulunmuştur. Bunların yanı sıra malzeme deposu ile her çeşit askerî malzemenin üretildiği ve tamiri yapıldığı atölyeler bulunup üretilecek malzeme için gereken para "mühimmat akçesi" adıyla devlet hazinesinden tahsis edilmiştir. Gerekirse kışla dışındaki zanaatkarlara da ücreti verilerek mühimmat imali için sipariş verilmiştir. Cebecibaşı adı verilen ocağın lideri olan rütbeli subay hammadde stokunu, depolanmış sağlam mühimmatı, kırık, bozuk ve kullanılamaz mühimmatı tespit ederek ihtiyaç olan yeni mühimmatın üretiminden sorumlu olmuştur. Merkezleri olan Cebehane-i Amirede mühimmat azaldığı zaman eksikliği cebecibaşı divana arz ederek ihtiyaçları tamamlatmakla görevlendirilmiştir. Ayrıca cebecibaşının emriyle eyaletlerdeki ve sınırlardaki mühimmat depolarının durumu için düzenli olarak teftiş ekibi görevlendirilmiştir. Cebeciler yetiştikten sonra tıpkı Topçu Ocağı mensupları gibi üçer yıllık süre ile rotasyon sistemine tabi olarak hudut bölgesindeki kaleler ve

müstahkem mevkilere atanmıştır. Cebeciler kalelerde göreve başlayınca bölgesindeki depolarda silah ve mühimmat mevcudunu tespit edip daha sonra kontrolünü yaparak işe yarayıp yaramadığını tespit etmiştir. Cebecilerin kalelerdeki çalışma süreleri dolunca İstanbul'daki Cebeci Ocağına dönmüşler ve yerlerine ocaktan yenileri atanmıştır (Uzunçarşılı, 1988, ss. 11-12; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1996, ss. 28-29;Tok, 2012, s. 146).

Mühimmat sınıfının askerî teşkilatlanması olarak cebecilerin düzenine bakıldığında; Cebeci Ocağı tıpkı Yeniçeri Ocağı gibi ortalara ve bölüklere ayrılmıştır. Cebeci Ocağının neferleri yine Yeniçeriler gibi Acemi Ocağı'ndan alınmıştır. Ocağa yeni kaydolan askere önceleri "şakird", daha sonradan "usta" denilmiştir. Cebeciler başlarına "şebkülâh" adı verilen başlık giymişlerdir. Cebeci Ocağı, görev bakımından 31 orta ve 59 bölükten oluşan teşkilatı içerisinde silah ve mühimmat üretenler, onarım yapanlar, barut imal edenler gibi sınıflara ayrılmıştır. Bunlar saykalî, tirgerân, tûgî ve nakkaşân gibi özel adlı bölükler olmuştur. Bu özel isimli bölüklerin sayısı artarak zaman içerisinde 66'ya, cemaat ortası sayısı ise 62'ye ayrılmıştır. Ocağın en yetkili subayı olan cebecibaşından sonra gelen yüksek rütbeli subaylar dört kethüda ile cebeciler başçavuşu olmuştur. Bir yerin zaptına müteakip elde edilen barut, silah gibi mühimmatları kayıt etmek ve kalelere konan mühimmatın defterini tutmak görevi cebeciler kâtibine ait olmuştur. Ayrıca her yıl cephane ambarındaki silahlar ve mühimmatlar konusunda giren ve çıkan temel alınarak muhasebesi yapıldıktan sonra cebecibaşı ile cebeciler kâtibi devlete karşı sorumlu olmuştur. Cebecilerin, Kanuni devrindeki mevcudiyeti 700 kişi iken XVI. yüzyılın sonlarında sayısı 4000'e ulaşmış, IV. Murad Dönemi'nde 7000-8000'e yaklaşmıştır (Kılıçarslan, 1993, ss. 182-183; Uzunçarşılı, 1988, ss. 8-14; Özcan, 1994, ss. 145-147[1]).

Yeniçerilere ait 1623 yılı ulufe defterinde cebecilerin mühimmat üreten kesiminin unvanları: Sertüfengi (tüfek ustabaşısı), tüfengi (tüfek yapım ustası), kaynağı (burguni), tathir (temizleyici), barutçu perdahi, zırhger ve zemberekçi (okçu) olarak adlandırılmıştır (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1981, s. 138). Zemberekçibaşı (tirgerân) rütbesi altında Cebeci Ocağı'nda ok ve yay üretimi de yapılmıştır. Kadim Türk okçuluğunu ve mühimmat üretimini temsil eden bu ocak, XVI. yüzyılın sonunda üretimini durduran gelişme değişen savaş teknolojisiyle birlikte barutlu hafif ateşli silahlardan tüfek ve mühimmatının üretimine duyulan ihtiyaç olmuştur. Yine de Cebehane-i Amire, XVI. yüzyılın ilk yarısında kurmalı yay (arbalet) imal etmeye devam etmiştir (Kolçak, 2023, ss. 169-170).

Klasik dönem Osmanlı ordusunun silah ihtiyacının karşılaması konusunda Cebeci Ocağı'ndan başka Hassa Ehl-i Hiref teşkilatı içerisinde Şimşirgeran (kılıç), Kardgeran (bıçak), Niyamgeran (kın), Siperduzan (kalkan), Bozdoğani (gürz), Tirgeran (ok), Kemangeran (yay), Tüfekciyan (tüfek) ve Zırhcıyan/Kundakçıyan (zırh) sorumluları üretim yapmıştır. Ehl-i Hiref, daha çok üst düzey devlet

[1] XVIII. yüzyıldan sonra Yeniçerilerin silahlarını ve mühimmatlarını ithalata dayalı yabancı üreticilerden tercih etmesiyle modern anlamda teknik personel yetiştirmek adına yapılan ıslahatlar yapılmaya başlamış ve nüfusu 2500 civarına düşmüştür. Ö. Tok, *a.g.b.*, s.146.; Ayrıca Rusya ile meydana gelen çatışma sırasında Belgrad ve Bender kaleleri muhafazasında olan cebeci, topçu ve top arabacı neferâtı esir düşmüştür. Esir sayısının defteri için bkz. BOA, Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D..BŞM.d), 4771, H. 28 Zilhicce 1203/M. 9 Eylül 1789.

adamları ve yüksek rütbe subaylara silah ve mühimmat üretmiştir. Orducu Esnafı teşkilatından farkı ise Ehl-i Hiref teşkilatının Kapıkulu Ordusu gibi devşirmeden personel alırken Orducu Esnaf teşkilatı lonca teşkilatı içerisinden seçilmiştir (Gökdemir, 2016, ss. 58-59; Uzunçarşılı, 1988, s. 14). Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar olan süreçte Anadolu'da ve Rumeli'de halkın elinde bulunan kılıçları genellikle Cebeci Ocağı üretmiştir. Daha sonraki süreçte Orducu Esnafı da kılıç ve yay üreterek ateşsiz silah açısından askerî mühimmat üretimine dâhil olmuştur. Osmanlı askerî sisteminde en kalabalık olan teşkilat olan Tımarlı Sipahilerin barutlu silah ve mühimmatını da aynı şekilde Cebeci Ocağı karşılamıştır. Ayrıca Cebecilerin mühimmat üretiminde ihtiyacı karşılayamadığı zamanlarda yeniçerilerin ve tımarlı sipahilerin çeşitli mühimmatlarını da "Orducu" adı verilen şer'i mahkemelerce tescili yapılan orducu esnaf teşkilatı sağlamıştır. Orducu esnaflar: hallaçlar, kılıççılar, okçular, semerciler, arpacılar, saraçlar, dokumacılar, berberler, nalbantlar, mumcular, aktarlar, terziler, kunduracılar, çuhacılar, kalaycılar, fırıncılar, kazancılar, çizmeciler gibi ordunun ihtiyacını karşılayan zanaatkârlar ve tüccarlardır (Çelik, 2007, ss. 370-373; Gökdemir, 2016, s. 80).

Osmanlı'nın klasik döneminde Cebeci Ocağı, Orducu Esnaf ve Ehl-i Hiref dışında ateşli silahlardan bomba diğer adıyla humbara üreten Humbaracı Ocağı, topçu ve cebeci sınıflarına bağlı olarak mühimmat üretiminde ve muhafazasında görev yapmıştır. Osmanlı askerî mühimmat sanayisinde demir yuvarlağın içi kurşun, demir ve barutla doldurularak elde edilen humbara silahına devlet tarafından çok kıymet verilmiştir. El ile atılan humbaraların (humbara-yı dest) yanı sıra havan topu ile atılan humbara, Osmanlı'nın askerî mühimmatı olarak üretilmiştir. Bir kısmı Kapıkulu Ocağı'na bağlı olan humbaracılar, işleyiş düzeni bakımından topçu, cebeci ve tımarlı adı verilen üç kısma ayrılmıştır. Topçu ve Cebeci sınıfından humbaracılar, ulufe adı verilen maaşlarını devletten üç ayda bir almıştır. Fakat ocağın ana bölümünü oluşturan kalabalık kesimini Tımarlı Humbaracılar teşkil etmiştir. Tımarlı Humbaracılar bulunduğu kalelerin çevresindeki toprakları işleyerek gelir sağlamıştır. 1683 yılında Cephane-i Amire depolarında 5430 adet humbara mühimmatı bulunmuştur (Agoston, Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi, 2006, ss. 64-130; Erdoğan, 1999, s. 664; Tok, 2012, s. 148).

1729'da Osmanlı'ya iltica eden Fransız asilzadelerden Kont de Bonneval, İslam'ı kabul ettikten sonra Humbaracı Ahmet Paşa adını alarak 1734'te Humbara Ocağı'nın Üsküdar Toptaşı'nda yeniden kurulmasını sağlamıştır. Humbaracı Ahmet Paşa[2], Humbaracı Ocağı'nı yarısı ulufeli, yarısı tımarlı olmak üzere Üsküdar'daki Ayazma Sarayı'nda 600 Humbaracı yetiştirerek ıslahat yapmıştır. Ayrıca Humbaracı Ahmet Paşa'nın hazırladığı kanunname gereğince ulufeli humbaracılardan yüzer kişi bir oda

[2] Ahmet Paşa, Fransa'nın Limousin eyaleti soylularından olup 14 Temmuz 1675'te Coussae şehrinde doğmuştur. Küçük yaşta askerlik mesleğine başlamış ve hızla şöhreti yayılmıştır. 1704 yılında Fransa Kralı XIV. Louis ile arası açılınca ülkeden kaçarak önce Fransa'nın düşmanı olan Avusturya'ya sonra iki yıl kadar Venedik'te kalmış ve nihayetinde 1729'da Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı'daki siyasi hayatında başarılı olamasa da askerî alandaki layihaları ve yaptığı düzenlemeleri başarılı olarak anılmıştır. 23 Mayıs 1747'de vefat edince Galata Mevlevîhânesi hazîresine defnedilmiştir. Abdülkadir Özcan, "Humbaracı Ahmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 351-353.

teşkil etmesine dayanan bir ocak meydana getirilmiştir. Humbaracı Ahmet Paşa'nın humbaracılık alanındaki eğitim ve öğretimi, hendese ve hesaba dayanmıştır. Hendesehane namıyla anılan Humbarahane'de ilaveten geometri dersi verilmiş ve böylece Boğaziçi bostancılarından ve hasekilerden seçilmiş öğrencilerle Humbarahane bir askerî okul şeklini almıştır. Daha sonra dünyada gelişen mühimmat teknolojisiyle beraber 1783'te tekrardan düzenlenmiş ve modernleştirilmiştir (İlgürel, 1999, s. 608; Uzunçarşılı, 1988, s. 118; Özcan, 1994, ss. 347-357; Sezer Feyzioğlu, 2016, s. 143). 1792'de devlet tarafından düzenlenen Humbaracı Kanunnamesi ile Humbaracı Nazırlığı ve Humbaracı Başı makamları kurularak Haliç kıyısındaki Hasköy'de yeni bir kışla yapılmıştır. 1795 yılında humbaracılara dâhil olmak üzere Mühendishane-i Berri-i Hümayun kurulunca mevcudu 200 olan humbaracılar 500 kişiye çıkartılmıştır. 1797 yılında III. Selim, humbaracı teşkilatını düzenlemek için geniş bir kanunname çıkarttıysa da Kabakçı Mustafa İsyanı'yla sultanın şehadeti sebebiyle uygulanamamıştır. Yerine gelen Sultan II. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri ve Cebeci Ocakları'nı kaldırmış ancak devlete sadakati konusunda güven kazandıkları için humbaracı teşkilatını lağvetmeyip yeniçerilere ait olan unsur ve isimleri değiştirilmiştir (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1996, s. 50).

Ateşli silahların kullanımı ve buna bağlı mühimmat üretiminin temel maddesi barut olduğu için barutun Osmanlı'daki üretiminin ve geliştirilmesinin incelenmesi zaruridir. Bu bağlamda Osmanlı Dönemi'nde mühimmat üretiminin tarihsel gelişimi incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde askerî mühimmat üreten yerler; Tophane-i Amire, Cebehane-i Amire, Tersane-i Amire olmuştur (Gökdemir, 2016, s. 79). İstanbul'un fethinden önce Edirne'de savaş alanında kurulan seyyar dökümhanelerde top dökümü yapılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra açılan Tophane-i Amire Osmanlı'nın ilk askerî mühimmat üretim tesisi olmuştur (Aydüz, 1999, s. 634). Osmanlı'nın barutlu ağır silahlarında mühimmat ilk defa I. Kosova Savaşı'nda (1389) kullanılan top silahı ve cephanesi için üretilmiştir. Top silah için mühimmat üretimi İstanbul'un fethinde Edirne'de kurulan top dökümhanesi olmuş, fetihle birlikte daha sonra top dökümhanesi İstanbul'a taşınarak mühimmat üretiminde teknik gelişimle birlikte Tophane-i Amire adıyla yeniden teşkil edilmiştir. Bazı durumlardan dolayı savaş esnasında top mühimmatı cephe gerisinde üretilmek zorunda kalındığı için sahra top dökümhaneleri kurulmuştur. Osmanlı seferi topçu birlikleri mühimmat açısından birinci kademe mühimmat tabiri ile her topa 100 adet gülle ve buna yetecek barut kullanmıştır (Uyar & Erickson, 2020, ss. 83-86).

Topçuluk ile birlikte ihtiyaç duyulan barutun üretilmesi Baruthane teşkilatının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Barut mühimmatı güherçile, kömür ve kükürtün belirli oranlarda birleşiminden elde edilmiştir. Osmanlı Devleti, İstanbul'da Baruthane-i Amire tesisini barut üretimi için merkez olarak kursa da bunun yanı sıra Anadolu ve Balkanlarda da baruthaneler kurmuştur. Baruthaneleri de XV. yüzyıldaki mühimmat üretiminin temeli olan barut yapılan fabrikalar olarak nitelendirmek mümkündür. Birçok bölümden meydana gelen baruthaneler ham maddelerin dibek, havan veya çarhlarla (çark) ezilerek toz hâline getirildiği çarhhane, güherçilenin yıkanıp eritildiği havuzlar, kurutma işlemlerinin yapıldığı sergi, ham maddelerin kaynatıldığı soba, eritilerek kalıplara döküldüğü kalhane, silindirden geçirildiği silindirhane, elendiği kalburhane gibi bölümlere ayrılmıştır (Agoston, 1999, s. 626; Tok,

2012, s. 154; Erdoğan, 1999, s. 660). Osmanlı'daki Cebecilerin barut üretimi 1578 tarihli kanunname kapsamında el humbaracılarının barut imalathanelerine taşınmıştır. Baruta Osmanlı'da "Ot" tabiri kullanılmış, mühimmat üretiminde Cebeciler içinde otçular adıyla anılan bu yeni sınıf, barut üretimi için ilk tesisin II. Bayezid tarafından Kağıthane'de kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Barut üretici cebecilerin en yetkili zabitine otçubaşı namı verilmiştir (T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1981, s. 465; Aydüz, 2011, ss. 18-19).

Osmanlı tarihi boyunca baruthanelerin gelişimine bakıldığında; Osmanlı'nın ilk baruthanesi XV. yüzyılda Atmeydanı civarında kurulmuş ve 1490'da yıldırım düşmesi sonucunda yanmıştır. Bunun üzerine yenisi Kağıthane'de inşa edilerek Sultan İbrahim döneminin sonuna kadar faaliyetine devam etmiştir. 17. yüzyılda İstanbul'da daha küçük üretim kapasiteli olan yeniçerilere ait yeniodalarda ve Unkapanı'ndaki Tüfenkhane'de de barut imalathaneleri mevcut olmuştur. Fakat İstanbul haricinde İzmir, Gelibolu, Selanik, gibi merkezlerdeki baruthanelerin üretimi başlangıçta yeterli olurken sonraki süreçte ihtiyaca yetişemeyince 1687-1688 tarihinde İstanbul'un Şehremini bölgesinde yeni bir baruthane kurulmuştur. Ancak burası 1698 Eylül'ünde, depodaki barutların patlaması sonunda yandığından yerleşkede büyük hasar meydana gelince böyle teşkilatın şehir dışında kurulması gerektiği anlaşılmıştır. Böylece yeni baruthanenin konumu için İskender Çelebi Bahçesi'nin Bakırköy semti karar kılınmıştır. Yeni yerindeki alanda bir derenin bulunması ile gerekli suyu temin edebilmesi, denize kıyısının olması sebebiyle de nakliye kolaylığı sağlaması planlanmıştır. 1700 tarihinde başlayan inşaatı 17.000 kuruş maliyetiyle iki yılda tamamlanmış, nihayetinde 1702 tarihinde Baruthane-i Âmire ismiyle Bakırköy'de yeni tarzda mühimmat imalathanesi inşa edilmiştir. Tüm önlemlere rağmen 1725'te şiddetli bir yangın yaşayan Baruthane-i Amire, yeniden kurularak Eylül 1727'de tekrar üretime geçmiştir. Baruthane içerisinde kalhane, perdahthane, sergihane, mahzen, nöbet kuleleri, cami, ahır ve hamam gibi binaları barındırarak teşkil edilmiştir (Kütükoğlu, 1992, s. 96-98; Gölen, 2002, s. 136).

III. Selim Dönemi'nde mevcut imkânlarla üretilen barutun, mağlubiyetin nedeni olarak görülmesi, İngiliz ve Hollanda perdahtı barut üretim usulünün denenmesine yol açmıştır[3]. 1793-1794 ve 1799'da yeni çarhların (çark) eklenmesiyle istenilen sonuca ulaşılmıştır. III. Selim, 6 Mayıs 1793'te Baruthaneler Nazırlığı (Bakanlığı) makamını kurarak barut kalitesini artırma ve yangına karşı denetimi sağlama durumlarında başarı sağlamıştır. Baruthane Nazırlığı görevine Mehmet Şerif Efendi getirilmiştir. Bu dönemde Nazırlığa bağlı baruthane görevlileri ise şöyledir: *Barutçubaşı*, hem teknik hem de idari bir görevli olmuştur. 1794 tarihindeki düzenlemeyle beraber Barutçubaşı, Baruthanenin işleyişinden sorumlu en yüksek rütbeli askerî personel olarak da bilinmiştir. *Ruznameci*, baruthanelerin gelir gider ve imalat maddelerinin miktarını kayıt altına almanın yanı sıra üretilen barut miktarını deftere kayıt eden

[3] İngilizler ve Hollandalılar, özellikle 17. yüzyıldan itibaren barut üretiminde yüksek saflıkta potasyum nitrat (Hint güherçilesi) kullanarak daha tutarlı ve etkili barut üretmişlerdir. Kuru değil, ıslak karıştırma yöntemi kullanılarak malzemelerin toz halindeyken havaya karışıp patlama riskini azaltıldığı imalat usulü kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında bu baruta bazen "İngiliz Barutu" veya "Perdahtlı Barut" denilmiştir. Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.s.179,185,207.

makamdır. *Mübaşir*, baruthanenin temel ihtiyacı olan kükürt, güherçile ve muhtelif hammaddelerin sağlaması görevini üstlenmiştir. Barutçu Neferleri, diğer adıyla *Neferât-ı Barutcıyân* barut üretiminde görev alan Barutçubaşı'nın emrindeki askerî personeller olmuştur (Gölen, 2002, ss. 136-137).

İstanbul'daki diğer büyük bir baruthane teşkilatı 1794 yılında Mehmet Şerif Efendi tarafından Halkalı taraflarında açılan ve çarkları su gücüyle dönen Azatlı Baruthanesi olmuş, bu tesis faaliyete başladıktan dört yıl sonra eski yöntemlerle çalışan Selanik ve Gelibolu baruthanelerine artık ihtiyaç duyulmadığından kapatılmıştır. 1836 yılında Bakırköy baruthanesiyle birlikte geniş çapta onarımdan geçirilen Azatlı baruthanesine İngiltere'den alınan modern teçhizatlar konulmuş ve her iki baruthane de çağının teknolojine uygun şekilde donatılmıştır. C. F. Schönbein'ın 1848'de nitroselülozu icadından sonra dumansız barut imali hususunda Avrupa'da yapılan çalışmalar, A. Nobel'in 1884'te nitroselülozu nitrogliserinle dondurmayı başarmasından sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Bunun üzerine İstanbul'da da 1893'te ilk defa dumansız Osmanlı barutunun imalatı denenmiştir. Daha sonra üretim için gerekli malzemelerden Baruthane-i Amire ve Zeytinburnu fabrikasındaki mevcut teçhizatlar ve diğer malzemeler ithal edilmek üzere Baruthane-i Amire kimyahanesinin yanında ek bina inşasına karar verilmiştir. 1895 Nisan'ında yeni baruthane inşası tamamlanıp üretime başlayabilecek duruma gelmiştir. Böylece; Baruthane-i Amire'de modern yöntemlerle barut üreten bu tesisler kurulurken bir yandan da kara barut imalatı da devam etmiştir. Baruthane-i Amire dışında Azatlı Baruthanesi'nde ise bir günde 110 okka pamuk barutu üretebilecek bir fabrika da 1884'te kurulmuştur. Fakat, teknik gelişmelerin gerisinde kalan Azatlı Baruthanesi 1890'lı yıllarda tamamen devre dışı durumda kaldığından barut imalinde Baruthane-i Amire tam kapasite ile çalışmıştır. 1891'de Azatlı Baruthanesi'ne güherçile temin eden Kayseri ve Konya tesislerinin üretimleri çok azaldığı için Baruthane-i Amire'de kara barut üretimi zayıflamıştır (Aydüz, 2011, s. 19; Kütükoğlu, 1992, s. 97).

Barut teknolojisi ile birlikte topa göre hafif ve hızlı hareket ederek taşınması kolay olan tüfeklerin Osmanlı ordusunda kullanımı ile XV. yüzyıldan itibaren ilk tüfekli birlikler teşkil edilmiş, XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise bu birliklerin mühimmatında fitilli tüfek teknolojisinden çakmaklı tüfeklere geçilmeye başlanmıştır. Osmanlı'da tüfek ve mühimmatının üretimi başta İstanbul ve Rumeli topraklarında kurulan Mirî Kârhaneler ve bir kısmı şahıslara ait olan atölyeler tarafından sağlanmıştır. Tüfek üretiminin merkezi İstanbul'daki Tüfekhane-i Âmire olmuştur (Yıldız, 2013, s. 103; Köse, 2022, ss. 956-957). Osmanlı Devleti'ndeki ilk tüfekçiler, yeniçeriler içindeki tüfek kullanan neferler olarak *Cemaat-i Tüfengeran"* adını almıştır. Bunlar başlangıçta kendi tüfek ve mühimmatlarını kendileri onarıp bakımını yapmıştır. Yeniçeriler tarafından kullanılan ilk hafif ateşli silahlar pistol/piştov adındaki tabanca ile ağızdan dolma fitilli ve çakmaklı tüfekler kayıtlara geçmiştir. Bu tüfeklerin mühimmatları oldukça ağır olmuş ve uzun namlulu uzun menzilli olduğu için tüfeği ateşlenmesi ve doldurulması uzun sürmüştür. XVI. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nda tüfekçi ortası kurulmuştur. Tüfekçi birliklerin başında en rütbeli zabitleri Tüfekçibaşı namıyla anılmıştır. Yeniçeri tüfekçilerinin silah ve mühimmatının yapımını Cebeci Ocağı üstlenmiştir. Cebecilerin imal ettiği tüfeklerin ahşap kısımları Adapazarı ormanlarından para karşılığında tedarik edilmiştir. Cebeci Ocağının kundakçıları tüfek yapımında Adapazarı ağaçlarını

işlemekle sorumlu olmuşlardır. Cebeci atölyelerinde imal edilen tüfek ve mühimmat cebecilere ait depolarda muhafaza edilmiştir. Sadece padişahın verdiği emirle çeşitli yerlere depodan sevki yapılmıştır. Örneğin; II. Viyana Seferi'nde (14 Temmuz-12 Eylül 1683) kullanılan silah miktarına bakıldığında Cebehane-i Amire mühimmat defterine göre 284 tüfek ve 204 adet pistol kayıt edilmiştir. XIX. yüzyıla kadar gelişim gösteren İstanbul'daki cebecilerin tüfekhanesinin içerisinde asıl tüfekhane, demirhane, muayene odası, kundakhane, tüfek namlusu sulama ve tüfek kısımları vidalamaya mahsus tavhane, cilahane ve boyahane bulunmuştur (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1996, s. 207; T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1981, s. 466).

Osmanlı ordusundaki silahların devlet üretimi olanlarının kaynağına bakıldığında; Cebehane, Tophane'deki Tüfekhane-i Amire (İmalathane-i Harbiye), Tershane-i Tüfekhane kısımlarında mühimmatları ile birlikte üretim yapıldığı görülmektedir. Bunların dışında Anadolu, Kafkasya, Şam, Bağdat bölgesindeki kalelerde tüfek üretimi yapılmasının yanı sıra Balkanlarda Bosna, Karadağ, Faynika, Foça, Debre, Peçenka, Üsküp, Prizren, Hersek ve Sarayova gibi merkezlerde yoğunlaşmış silah atölyeleri bulunmuştur (Çoruhlu, 1993, s. 9). Tüfekhane-i Amire'de mühimmatlar, ateşli silahların gelişimiyle paralel olarak tüfek türünün değişimiyle çok çeşitli şekilde üretilmiştir. Fişek üretilmeden önce barut, silahların doldurulmasında temel mühimmat olduğundan onu taşımak için barutluk üretimi yapılmıştır. Barutluklar tüfekçi birlikler tarafından omuza çapraz şekilde asılarak taşınmıştır. Teknik gelişimle birlikte tüfeklerin mühimmat kullanımını pratikleştirilen fişek mühimmatının üretimiyle Osmanlı modern anlamda mühimmat teknolojisine erişmiştir (Çoruhlu, 1993, ss. 12-29). XVIII. yüzyılda Osmanlı ordusunun tüm tüfekli birlikleri çakmaktaşlı tüfek kullanmıştır. Osmanlı Devleti'ne Levent Çiftliği'nde 1797 yılında işe alınan yedi Fransız tüfek ustası, 4-5 ay boyunca iş arkadaşları olan Osmanlı tüfek ustalarına mühimmat ve tüfek yapımı ile ilgili teknikler kazandırmıştır (Köse, 2022, s. 958).

1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte mühimmat sınıfı yani Cebeci Ocağı kaldırılırken, top mühimmatının üretim yeri olan Tophane-i Amire de yeni askerî sisteme göre yapılandırılarak devam ettirilmiştir. Ayanları Sened-i İttifak ile merkezi otoriteye bağlayan Sultan II. Mahmut, 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra silah ve mühimmat üretimini ve ithalatçılarını sıkı bir şekilde devlet denetimine aldırmıştır. Ayrıca II. Mahmut, devlet üretiminden başka şahıs atölyelerinin ve ithalatçılarının silah ve mühimmat sağlamasına sıcak bakmamıştır. Bu sebeple yeniçerilerin yerini alan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun silah ve mühimmatlarını merkezden verileceği kanunnamesini yayınlatmış, bu kapsamda Balkan bölgesinin Ohri, Prizren, Üsküp ve Kalkandelen kazalarındaki tüfek ustalarının İstanbul'daki Tüfekhane-i Amire teşkilatına dâhil edilmesini emretmiştir. Yine de bu dönemde teknik yetersizlik sebebiyle Asakir-i Mansure birliklerinin silah ve mühimmatları ithal edilmiştir. 1830 yılında Bâbiâli, Tüfekhane-i Âmire'ye Osmanlı ordusuna yetecek tüfek ve mühimat üretimi için İngiliz Mösyö Blacque adlı tüccardan saatte 200-250 tüfek yapabilecek 50 ve diğeri 10 beygir kuvvetinde buharlı tezgahlar ve buhar çarkı teslim etmesi üzerinden anlaşma imzalamıştır (Yıldız, 2013, s. 104). Bu sırada Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında topçu birlikleri devlete

bağlılık gösterdiği için dağıtılmamış ve 1832'de Tophane Müşirliği kurulmuş, mühimmat üretimi Tophane-i Amire idaresi altına verilmiştir (İlgürel, 1999, ss. 608-609; Uyar & Erickson, 2020, s. 87).

Askerî mühimmat üreten tesislerden hem Baruthane hem de Cephane-i Amire birimleri Tophane-i Amire teşkilatlarına çalışan bir nevi yan kuruluş olmuş ve Tophane Müşirliğine bağlı olarak Cebeci Ocağının yerine kurulan Cephane-i Amire yeni bir mühimmat okuluna dönüşmeye başlamıştır. Bu kurumun merkezi İstanbul Baruthanesi olmuştur. Yeni mühimmat okulunun başına Cephane Nazırı ve bir Cephaneci Başı görevlendirilmiştir. Bu iki rütbenin altına İstanbul Baruthanesinde bir imam, katipler ve yaşları 15 ile 30 arasında olan 1504 kişilik cephane eri göreve alınmıştır. Yeni mühimmat üretim teşkilatında dokuz erin başına bir onbaşı atanmıştır. 100 kişilik birliğe *cephaneci safı* denilmiş, safların hepsine iki yoklama kâtibi, iki tabip ve cerrah atanmıştır. 1504 kişilik erlerden oluşturulan Cephaneci birlikleri sağ ve sol olarak iki kısma ayrılmış ve bu bölümlerin her birinin başına birer kıdemli yüzbaşı ve mülazım atanarak onlarında başına baş bölükbaşı görevlendirilmiştir. Cephane Nazırı, İstanbul Baruthanesinin binasında ikamet etmiştir. İşçilere ve fişek yapmaya denetim sağlamak için bir "Fişek Emini", mühimmat yapanlara bakmak üzere bir "Mühimmat Mutemedi" ve bunun yanı sıra bir cephane veznedarı, bir baruthane veznedarı, esnaf çavuşu, mühimmat kaydı ve yazı işleri için iki tane ruznameci görevlendirilerek yeni teşkilat oluşturulmuştur (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1996, s. 47; Tok, 2012, s. 147).

Cephane Ocağının Kadrosu: 1 Nazır, 1 Cephanecibaşı, 1 Ruzname-i evvel, 1 Ruzname-i sani, 1 Mülazım-ı evvel (Üsteğmen), 1 Mülazım-ı sani (Teğmen), 2 Katip, 1 Fişek Emini, 1 Mühimmat Mutemedi, 2 Veznedar, 1 Esnaf Çavuşu, 2 Maaş Katibi, 1 Baş Bölükbaşı, 1 Sol Bölükbaşı (Yüzbaşı), 1 Sağ Bölükbaşı (Yüzbaşı), 2 Sağ ve Sol Kol Mülazımı, 10 Yüzbaşı, 10 Yüzbaşı Mülazımı, 10 Sancaktar, 10 Çavuş, 100 Onbaşı, 900 Er, 10 İmam, 20 Saka, 1 Tabip, 1 Cerrah olmak üzere toplam 1092 kişilik personel olacak şekilde ilk örgütlenme yapılmıştır. Daha sonradan er personel sayısı 1504 kişiye çıkartılmıştır (T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1978, s. 169).

1833'te askerî mühimmat üretimi için Zeytinburnu'nda büyük bir demirhane kurulmuş, demir tel, çubuk ve levha üretilirken çok geçmeden değişen savaş teknolojisi ile daha sağlam ve daha çok üretim yapılan tesise ihtiyaç duyulmuştur. Buna binaen 1837'de Osmanlı'nın ilk çelik izabe fabrikası faaliyete geçmiştir (Varlık, 2005, s. 26). 1833 yılında bomba mühimmatı üretim merkezi ve okulu olan Humbaracılar, Tophane Müşirliğine bağlanmıştır. 1855 yılında Baruthane-i Amire ve Zeytinburnu mühimmat fabrikaları Tophane Müşirliği denetiminde Kırım Harbi esnasında görev yapmıştır (Erendil, 1988, s. 118). Tophane-i Amire, tüm mühimmat üretim merkezini kendi bünyesinde bulundurmuştur. Örnek olarak, Mühimmat İmalât ve Masraf Defterlerinin 1832-1833 tarihleri arasında Tophane Dökümhanesinde ve onun bünyesindeki Tüfenkhane-i Amire'de üretilen askerî mühimmat şöyledir: Gülle, Peşrev, Memlü Obüs Peşrev, Memlü Sürat Peşrev, Fünye, Tehi Fünye, Maytap, Memlü Humbara Tıpası, Kebir Mühimmat Küfesi, Gülle Küfesi, Hartuç, Havan ve Sürat Topu, Cephane arabası, Top Arabaları, Tüfek kundağı, Kundak arabası, at koşum takımları, Süvari Piştov, Süvari Süngü, Tüfek

peyma, Gerdane, Tüfek Bileziği, Kebir Yay, Bilezik Yayı, Karşuluk Yay, Tüfek Çakmağı, Kapak Burma, Cedid Kundak üretilen mühimmatlar olmuştur (Pergel, 2019, ss. 26-137).

İngiliz Mösyö Blacque adlı tüccarın biri 50 ve diğeri 10 beygir gücünde buharlı tezgâhları ve buhar çarkını teslim etmesi üzerine, yeni tezgahlar için mevcut olan Tüfekhane-i Amire yerleşkesi küçük görüldüğü için 1832 yılında Dolmabahçe'deki Karabali Çayırı'na yeni mühimmat imalathanesinin yapılmasına karar kılınmıştır. 1838'de yeni tüfekhane inşasının tamamlanmasıyla buhar gücüne dayalı tüfek namlusu delme makinesi ilk defa hizmete girmiştir. Ayrıca Hasköy ve Balat'taki Tüfekhane yerleri tamir edilerek üretime hazırlanmıştır. Bu sırada 100 bin Frank tutarında 3 beygir gücünde günde 300 adet tüfek kundağı imal eden hızar makinesi, Ahmet Fethi Paşa'nın yönlendirmesiyle Babıâli tarafından sipariş verilmiştir. Tüfekhane-i Amire, 1838 yılında 10 bin piyade tüfeği, 3 bin çift süvari piştovu ve 3 bin karabina tarzı tüfek üretirken ateşsiz mühimmat olarak süngü, mızrak, balta, kazma ve kürek gibi askerî levazımın alet edevatını da üretmiştir (Yıldız, 2013, s. 105).

Mühimmat ve silah üretiminde teknolojinin gelişimiyle birlikte Osmanlı'da 1841'de çakmaklı tüfek yerini kapsüllü tüfeğe bırakmıştır. Sultan Abdülmecit orduyu kapsüllü tüfekle donatmak istediyse de değişen teknolojiyle kısa sürede iğneli tüfekler icat edildiği için başlangıçta 500 bin kadar ithal edilmiştir (İlgürel, 1999, s. 609). 1847'de Belçika'dan kapsüllü ve yivli tüfek imali için gerekli makine ve tezgâh alınmasına karar alınmış ve 1850 tarihine kadar alımlar ancak tamamlanabilmiştir. Ancak Dolmabahçe'deki Karabali Tüfekhane-i Amire binası yetersiz kalınca 1858'de Zeytinburnu'nda yeni bir tesis kurularak Tüfekhane-i Amire taşınmıştır (Yıldız, 2013, s. 107). 1853-1856 tarihleri arasında meydana gelen Kırım Harbi esnasında Sultan Abdülmecit'in talimatıyla Tophane, Tüfekhane, Baruthane ve Fişekhane fabrikaları ve özellikle Zeytinburnu mühimmat fabrikasında hem Osmanlı ordusuna hem de müttefiklerin askerlerine barut ve mühimmat sağlamıştır (T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1978, s. 390).

Zeytinburnu'ndaki Tüfekhane-i Amire teşkilatında 1861 yılından itibaren Delvigne usulünde ve ağızdan dolan yivli İngiliz Enfield tipi tüfeklerden ayda 500 parça tam teşekküllü üretilirken öte yandan 3 bin tane kapsüllü kaval tüfeği de yivliye dönüştürülmüştür. 1867'de İngiltere ve ABD'den alınan Snider sistem kuyruğu iğneli silah takımları üretimi için makineler satın alınmış ve Zeytinburnu silah fabrikasında yılda 25 bin silah ve mühimmatları üretilmiştir. 1872'de Zeytinburnu silah fabrikasında ABD'den gelen makineler ile Springfield iğneli tüfek üretilmeye başlanmıştır (Yıldız, 2013, s. 108). Kağıthane civarındaki Kırkağaç adı verilen mahalde III. Selim ilk fişekhaneyi kurmuştu. 1850 tarihinden itibaren bu fişekhanede tüfeklere mahsus şeşhaneli kurşunlar burada üretilmeye başlamıştır. 1871-1872 yıllarında İngiltere'den getirilen tezgâh ve aletlerle yeniden genişletilerek fişek üretiminde fabrika hâline dönüştürülmüştür. 93 Harbi'nde bu fişekhanede Martini-Henry tüfeklerinin fişekleri imal edilmiştir. Ayrıca Krupp marka Alman yapımı toplara tapa ve fünye üretimi yapılmıştır (Yıldız, 2013, s. 106). Fişekhane içerisinde Haddehane atölyesinde silahların fişek kovanları imal edilmiştir. Yine aynı şekilde Fişekhane içerisindeki Çarhhane tesisi mühimmat üretiminde önemli bir yer üstlenmiştir.

Çarhhanelerde mermi gibi mühimmatlar torna ile işlenmiştir. Osmanlı'nın İstanbul'daki haddehaneleri günde 6000 fişek üretebilecek üretimi sağlamıştır (T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1978, ss. 390-393). II. Abdülhamit'in tahta çıktığı I. Meşrutiyet (1876) dönemi öncesinde mevcut olan askerî mühimmat üretim ve muhafaza yerleri şöyledir: Tophane emrindeki fabrikalar "tüfekhane, kılıçhane, çarhane, avadanlıkhane, makinehane, mastarhane, demirhane, marangozhane, saraçhane, nakışhane, alethane, klorhane, bokser fişengi, tapa kapsülü, kâğıt fişek, roket ve torpil fabrikaları". Ayrıca Beylerbeyi ve Dolmabahçe gazhaneleri Tophane'ye bağlı olmuştur. Zeytinburnu emrindeki fabrikalar: Rokethane, güllehane, demirhane, eğehane, bakırhane, çelikhane, haddehane, dökümhane, kalıphane, fişekhane, numunehane, kılıçhane, silah ve mühimmat ambarları. Azatlı Baruthanesi. Bakırköy dumansız barut fabrikası onun yanında eter ve asit fabrikaları. İstanbul haricinde Konya, Kayseri, Hezergrad ve Üsküp'te güherçile imalathaneleri, İncirliada kükürt fabrikası, Samako demir fabrikası (T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1978, s. 391).

II. Abdülhamit Dönemi'nde mühimmat üretimi hem harp sanayi teknolojisinin dünya standartlarını yakalaması bakımından hem de ilk defa modern anlamda mühimmat okulunun açılması açısından çok verimli bir süreç yaşamıştır. Askerî fabrikalar için zanaatkar personel yetiştirilmesi son derecede önem arz etmiştir. Başlangıçta Tophane ve Zeytinburnu silah ve mühimmat fabrikalarında yabancı uzmanlar ve ustalar işe alınmıştır. Fabrikada yabancı ustalar tarafından eğitilen çalışanlar, askere giden geçici personelden temin edildiği için terhis olduklarında kalıcı olarak çalışmayı kabul etmemişlerdir. Bu durum üretimin yavaşlamasıyla nitelikli eleman ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Çözüm yolu olarak, rütbeli çalışacak mühimmat sınıfının oluşturulması karar kılınmıştır. 1860 yılından itibaren Tophane Müşiri Halil Paşa tarafından Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında dört sanayi taburu (mühimmat sınıfı) oluşturulmuştur. Bu taburların askerî personeli, nizami ve ihtiyat müddetlerinde fabrikalarda çalışmış ve zanaat öğrenmiştir. Fabrika askerî kursiyerleri Mülazım-ı Salis (Asteğmen) rütbesiyle fabrikalarda çalışmaya devam etmiştir. Daha sonraki yıllarda ihtiyaç üzerine bu dört tabura birer tane idadi sanayi taburları adıyla personel eklenmiş ve böylece adları "İdadi Sanayi Alayları" adıyla anılmıştır. İdadi Sanayi Alaylarına mensup genç kursiyerler gündüz askerî fabrikalarda ve depolarda mühimmat üretimi işleriyle uğraşmış geceleri hızlandırılmış dersler verilerek yetiştirilmiştir. Ali Saip Paşa'nın 1886 yılında Tophane Müşiri olduğu dönemde sanayi alayları için bir okul kurulması projesi hazırlanmıştır. Tophane Müşiri Zeki Paşa, bu projeyi 1891 yılında hayata geçirerek sanayi alaylarına eğitim verecek Sanayi İdadi Mektebini açmıştır. Açıldığında 1200 kişilik kursiyere eğitim vermiştir. Yapılan düzenleme ile mühimmat sınıfında yetişecek olanlar 3 yıl ihtiyat (ibtida), 5 yıl idadi, 5 yıl da sanayi sınıfında olmak üzere 13 yıl çalışarak daha sonra terhis olacak şekilde teşkilatlandırılmıştır (Varlık, 2005, ss. 27-29).

II. Abdülhamit Dönemi'nde 1880 tarihinden itibaren Amerikan patentli Martini-Henry iğneli tüfek modeli üretilmiştir. Doğrudan üretime geçmeden önce siparişle 600 bin adet Martini-Henry model tüfek ve mühimmatı depolanmış ve 93 Harbi'nde Rusya karşısında Martini-Henry ve Winchester ABD tüfekleri Osmanlı'ya silah üstünlüğü kazandırmıştır. Yine de Osmanlı'da 1880'lerin sonuna doğru Goltz

Paşa'nın İstanbul'da olması ve Alman Mavzer (Mauser) tüfeklerinin önem kazanmasıyla Martini-Henry üretimi yavaşlamıştır. 9 Şubat 1887'de Osmanlı hükümeti ile Mauser/Loewe ortaklığı arasında 500,000 tüfek ve 50,000 karabina için imza atılmıştır. 1892 tarihli raporda Osmanlı kuvvetlerindeki 500 bin muvazzaf askere yetecek kadar Mavzer tüfeğinin depolandığı belirtilmiştir (Yorulmaz, 2018, ss. 175-179). Bu sayı 1900 yılına kadar 1 milyonu aşmıştır. Bu dönemde top ve tüfeklerin yanı sıra barut, fişek vb. mühimmatın ülke içinde üretilmesine gayret edilmiştir. Tophane Meclisi ve Teçhizat-ı Askerîye Nezareti yerli mühimmat üretimi talep ettiğinde kalifiye personel ve mali imkân olmak üzere iki sorunun aşılması için çabalanmıştır. Maddi imkân aşılmaya çalışılsa da askerî fabrikalarda mühimmat, silah ve üretim malzemesi üresinden sayım yapıldığında vasıflı eleman kıtlığı 1897 senesinde Tophane Tüfekhanesi'nde personel yetersizliğine dair raporlara yansımıştır. Personelin nitelikli olması aslında alet edevattın kullanılması ve muntazam bir şekilde yerleştirilmek bakımının yapılması son derecede önem arz ettiği için gerekmiştir. Öyle ki ömrü dolmadan bozulan silah ve mühimmatı tamir ederek tekrar kullanıma sokulması için Tophanede 10 sanayi zabiti, Tüfekhanede çalışması için usta yetiştirme eğitimi verilmiştir. Tophane tüfekhaneleri haricindeki üretim yerleri Mavzer silahlarının bakımını ve tamirini yapamamıştır. Üretimin zayıf kalmasıyla daha çok ithal edilen mühimmatlar için depolar inşa edilmiştir. Martini tüfek ve Mavzer silahları ve mühimmatların askerler tarafından hor kullanılmasını önleyecek Mühimmat sınıfının teşkilatlandırılmış hâline olan ihtiyaç büyük olmuştur (Yıldız, 2013, ss. 108-113). Ayrıca II. Abdülhamit'in talimatıyla kurulan Karaağaç Tapa Fabrikası'nda 1880-1913 tarihleri arasında top mermileri için kovan ve tapa üretilmiş, ayrıca şehremaneti için fişek üretimi de yapılmıştır (Kurt, 2018, s. 18).

1900 yılının başında Zeytinburnu Tüfekhanesinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İngiltere'den hidrolik pres getirilip kullanıma başlanmıştır. 1901 tarihinde çelik fırınları yenilendikten sonra Martin-Henry fişeği üreten sistem Mavzer Fişekhanesi'ne çevrilmiştir. I. Dünya Savaşı arifesinde Zeytinburnu mühimmat fabrikası bünyesinde fişekhane, mermi ve kundak fabrikası, marangozhane ve muhtelif işler fabrikasyonu adıyla dört bölümden oluşan teşkilatıyla üretim yapmıştır (Varlık, 2005, s. 27).

1909 yılında 5.000'e yakın çalışanıyla en büyük mühimmat üretim tesis olarak kurulan İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü, II. Mahmut'un kurduğu Tophane Müşiriyeti'nin devamı olarak görev yapmıştır. İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne bağlı Zeytinburnu fabrikalar organizasyonunda tunç, demir, çelik dökümü yapılarak tüfek, top ve mühimmata dayalı üretim yapılmıştır. Tophane bölgesindeki fabrikalarda tüfek, Karaağaç'taki tesislerde fişek üretimi, Bakırköy'deki barut imalathanelerinde ise barut üretimi yapılmıştır. Kayseri ve Konya'da güherçile fabrikası, İzmit ve Bayramiç'te hızar fabrikaları İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine bağlı çalışmıştır (Zengin, 2017, s. 202).

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 yılında "Sanayi Alayları" yapısı da dağıtılarak 1910 yılında "İmalât-ı Harbiye Nazari Mektebi" ismiyle Zeytinburnu'nda bir sanat okulu açılmıştır. Bu okuldan yetişenler, askerî fabrikalarda ustabaşı, postabaşı, şube memuru, mütehassıs gibi görevlerde çalışmakla beraber Avrupa'da öğrenimlerine devam ederek kimyager, doktor ve yüksek mühendis olarak da

yetiştirilmişlerdir. 1914 yılında bu okul "İmalât-ı Harbiye Usta Mektebi", adını almıştır (Özlü, 2006, s. 35). İmalat-ı Harbiye Müdüriyetinin 1911 yılı teşkilat ve bütçe cetveline göre İmalat-ı Harbiye Muhafaza Bölüğünün mevcudu şu şekilde yer almıştır: Bölük Kumandanı 1, Mülazım-ı Evvel 1, Mülazım-ı Sani 2, Kâtip Muavini 1, Baş Çavuş 1, Bölük Emini 1, Çavuş 2, Ast Çavuş 1, Onbaşı 12, Borazan neferi 4, Saka Neferi 1, Terzi 1, Kunduracı 1, Nefer 250 (ATASE, Kurum/Fon: 110-9-1-5/ Osmanlı-İtalyan Harbi, Yer: 10-45-12, 09.12.1911.).

Trablusgarp'taki 1912 tarihli Osmanlı-İtalyan Harbi ile birlikte İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet yönetiminde İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine bağlı mühimmat ve silah fabrikaları Martin-Hennry ve Mavzer tüfeklerinin ve mühimmatlarının üretimini artırarak hızlandırmıştır (ATASE, Kurum/Fon: 110-9-1-5/ Osmanlı-İtalyan Harbi, Yer: 35-163-6, 25.04.1912.). 1913 tarihinde İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebinde çalışan sanayi sınıfına mensup askerî personelin giyindiği elbise yakalarının kendine ait özel bir rengin bulunmasına ve bunların kirlendiği zaman tebdil fark olunacak derecede bir görüntü teşkil etmesine ihtiyaç olmuştur. Bunun üzerine topçu sınıfının yakalarına nazaran fark olunabilmesi için sanayi subay ve er personellerin yakalarını açık barut renginden elbiselerinin üretilmesi kararı alınmıştır (ATASE, Kurum/Fon: 110-9-1-7/ Balkan Harbi, Yer: 637-02-12, 28.12.1913.).

3. İMALAT-I HARBİYE'DEN MAKİNE KİMYA ENDÜSTRİSİNE

I. Dünya Savaşı ortaya çıktığı dönemde İmalat-ı Harbiye Müdürü olan Nazım Paşa zamanında Baruthane memurluğunda bulunan miralaylıktan emekli Hakkı Bey "Bomba ve Dinamit ve Emsali Hakkında" başlıklı ve 1915 tarihli mühimmat imhasının usullerine dair ilk nizamnameyi yazmıştır (BOA, DH.EUM.KLU., 08/67, H. 20 Cemaziyülahır 1333/M. 05 Mayıs 1915). I. Dünya Savaşı'nın sonucunda imzalanan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkesi sonrasında Türk yurdunun dört yanı İtilaf Devletlerince işgal edilmiştir. İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek silah ve mühimmat kaynağını kontrol altına almıştır. Tophane Fabrikaları, Bahriye Nezareti, İmalat-ı Harbiye Umum Müdürlüğü, Maçka Silahhanesi, Taşkışla, Tersane Depo ve Ambarları, Karaağaç Mühimmat Depoları, Piripaşa Ambarları, Çobançeşme Depoları, Tapa ve Şenlik Fabrikası, Kâğıthane Poligonu, Şişli'den Karadeniz Boğazı'na uzanan tüm ambar, depo ve fabrikalar İngiliz işgaline girmiştir. İmalat-ı Harbiye Müdürlüğünün yanında bulunan Tophane'nin Müşirlik Binası işgal edilerek itilaf büroları açılmıştır. Fransızlar ise Gülhane'de bulunan fabrikaları ve depoları, Sarayburnu mühimmat deposunu, Harbiye Nezaretini, Davut Paşa ve Rami Kışlalarını ve Zeytinburnu Fabrikalarını işgal ederek askerî kuvvetlerini yerleştirmiştir (Himmetoğlu, 1975, ss. 475-477). Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu Kurtuluş Savaşı'nın orduya silah ve cephane sağlayacak bir fabrikası bulunmadığı için mühimmat lojistiği açısından Anadolu'ya silah ve cephane sağlayacak yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Yerli olarak İstanbul'daki İtilaf devletlerinin denetiminde olan silah depolarından kaçırılan silah ve teçhizat kaynak niteliği taşır iken yabancı olarak ilk önce Sovyet Rusya ve Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Fransa ve İtalya'dan satın alınan silah ve cephane kaynak sağlamıştır (Müderrisoğlu, 2013, s. 365).

Teşkilat-ı Mahsusa, silah ve mühimmatın ambar ve depolarının, muhtelif baskınlarla elde edilmesini, deniz veya kara tarikiyle Ankara'ya sevkini planlamıştır. M.M. Grubu'nun kurucu başkanı Hüsmettin Bey'in analizine göre İstanbul'daki silah ve mühimmat depolarıyla birkaç istiklal savaşı yaptıracak derecede mühimmata sahip olmuştur. Silah ve mühimmatın bol olmasının nedeni; Enver Paşa'nın savaşın gidişine göre çok ağır şartlara ülkenin maruz kalacağını ve Balkan Harbi'nin sonunda olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nın sonunda da yeni bir savaş yaşamaya mecbur kalınacağını düşünmesi olmuştur (Tansu, 2011, ss. 543-556). I. Dünya Savaşı sonunda başkent İstanbul'daki mühimmat depolarında bulunan malzeme miktarını M.M. Grubu son başkanı Kemal (Koçer) Bey de anılarında aynı şekilde belirterek, depodaki malzemelerin Anadolu'ya kaçırılırsa Millî Mücadele'nin silah ve mühimmat kaynağı olarak kullanılmasında yeterli olacağına değinmiştir (Koçer, 1946, ss. 14-15).

Millî Mücadele döneminin işgal İstanbul'unda Teşkilat-ı Mahsusa/Askerî İstihbarat dağıldıktan sonra onun görevini üstlenerek BMM ile irtibat hâlinde olan Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaçırmakla görevli yeraltı cemiyetleri kurulmuştur. İstanbul'daki gizli örgütlenme prensibine sahip bu cemiyetler şöyledir: Karakol Cemiyeti, Müsellah Müdafaa-i Milliye 'M.M. Grubu', Felah Grubu, Muavenet-i Bahriye Grubu, Askerî İmalat Grubu, Yavuz Grubu, Ferhat ve Kerimi Grubu, Hamza Grubu, Namık Grubu ve Berzenci Grubu (Çukurova, 1994, ss. 41-49). Bu sırada ilk dış kaynaklı mühimmat sevkiyatı M. Kemal Paşa Anadolu'ya geçtiğinde Havza bölgesinde iken Sovyetler ile bağlantı kurmaya başlaması ile gelişmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurma fikrine karşı çıkma konusunda Sovyetler ile hem fikir olunca İngiltere karşısında Sovyetlerden silah ve mühimmat gibi teçhizatı almayı onaylamıştır. Sovyetlerden gelecek olan askerî lojistik için Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı Hüsamettin Ertürk, Trabzon'da bulunan Mehmet Hüsamettin Bey'i görevlendirmiştir. Tuapse Limanı'ndan gelen 50 vagon dolusu silah ve mühimmat Trabzon'a getirilmiş ve bunların bir kısmı Trabzon'daki vapurlarla İstanbul limanına fasulye Trabzon yağı kamuflesi ile gizlice götürülmüştür (Ertürk, 2023, ss. 106-109).

Mustafa Kemal Paşa, yeni bir meclisi Ankara'da kurma mücadelesi içinde olduğu sırada yeraltı cemiyetlerinden mühimmat sınıfının oluşturduğu Askerî İmalat Grubu, Topçu Yarbay Eyüp[4] (Durukan) Bey tarafından kurulmuştur. Gayri resmî olarak bu teşekkülü kurmasının sebebi Mondros Mütarekesi hükümlerine göre ordunun elindeki tüfeklerin mekanizmaların, makinalı tüfeklerin kapak takımlarının, topların ve kamaların İtilaf Devletleri'ne teslim edilmesi hususunda güvenlik gerekçesiyle dağıtılmayan Ali Fuat Paşa ve Kazım Paşa'nın kuvvetlerine ait silahlarının ve mühimmatının cetvelde az göstererek

[4] Eyüp Durukan, 27 Eylül 1882'de Eskizağra'da doğmuştur. İstanbul'a gelip tahsilini tamamladıktan sonra 1903'te topçu teğmen olarak Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan mezun olmuştur. 1906'da mühendis topçu yüzbaşı rütbesinde orduya katılmıştır. Zeytinburnu Askerî Fabrikaları'nda çalışırken aynı süreçte Sanayii İdadi Mektebi'nde de iki yıl boyunca öğretmenlik yapmıştır. 1923'te Ankara'da Tecrübe ve Muayene Heyeti'ne başkanlık yapmıştır. 1929-1931 yıllarında Türk ordusuna gerekli silah ve mühimmat alımları için İngiltere, Fransa, Hollanda'da komisyon reisi olarak görev yapmıştır. 4 Şubat 1932'de Askeri Fabrikalar Genel Müdürü görevini üstlenerek 21 Nisan 1941'e kadar görevde kalmıştır. 1943'ten 1950'ye kadar iki dönem CHP'den Hatay milletvekili seçilmiş ve 1963 yılında vefat etmiştir. Eyüp Durukan, *Günlüklerde Bir Ömür-I,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.s.467-469.

teslim edilmemesini sağlamak ve resmî olmayan yollardan İstanbul'daki işgal altında bulunan depolardan Anadolu'ya silah ve cephane ulaştırmak olmuştur. Bu amaçlarını gerçekleştirmek üzere 19 Mart 1920'de Askerî İmalat Grubu (İmalat-ı Harbiye Grubu) meydana gelmiştir. Askerî İmalat Grubu üyelerine bakıldığında: Tophane fabrikalarından "Mektepli Sanayi Harbiye Üsteğmeni Ahmet Efendi, Ambar Memuru Sahra Topçu Mülazımı Kazım Efendi, Kemahlı Hasan Efendi, Usta Sakallı Emin Efendi", Zeytinburnu fabrikalarından "Dr. Kimyager Nuri Bey, Mektepli Sanayi Harbiye Yüzbaşısı Hamit Efendi, Usta sakallı Kazım Efendi, Mektepli Sanayi Harbiyeden Üsteğmen Rifat Efendi", Bakırköy Barut Fabrikasından "Mektepli Sanayi Harbiyeden Üsteğmen Tahir" ve Tapa Fabrikasından "Mektepli Sanayi Harbiyeden Üsteğmen Ahmet Bican" şeklinde ve bu kişilerin maiyetlerinde güvendikleri memurlar yer almıştır. Askerî İmalat Grubu'nun mühimmat ve cephane kaçırmak konusunda imkânlarını sağladığı İstanbul'daki fabrikalar "Tophane, Tapa, Feshane, Baruthane, İmalathane, Zeytinburnu, Ayazma ve Ağaçlı, Tahniye, Beykoz, Bez,", depolar "Çanakkale, Karadeniz, Hadımköy", ambarlar "Çobançeşme, Piripaşa, Karaağaç, Zeytinburnu" olmuştur (Himmetoğlu, 1975, ss. 156-159).

Yeraltı cemiyetleri Anadolu'ya silah sevkiyatı yapması açısından İmalat-ı Harbiye Grubu'nun teknik bilgisine ihtiyaç duymuştur. Denizden gemilerle yeraltı cemiyetleri mühimmat taşırken mühimmatın nemden korunması ve hasar görmeden ulaştırılması kritik öneme sahip olmuştur. Bu hususta Askerî İmalat Grubu lideri Eyüp Bey, 16 Aralık 1920 tarihinde Hamza lideri Ekrem Bey ile İmalat-ı Harbiye Fabrikalarının depolarındaki silah ve mühimmatı Anadolu'ya kaçırmak konusunda anlaşarak grupları Felah Grubu altından birleştirmişlerdir. İmalat-ı Harbiye Umum Müdürü olan Eyüp Bey, askerî fabrika açılması için gerekli olan makine, tezgâh, alet ve edevatı depo, ambar ve fabrikalardan gizlice çıkarıp Anadolu'ya kaçırtacağı konusunda da söz vermiştir. (Çukurova, 1994, s. 47; Himmetoğlu, 1975, s. 161; Durukan, 2018, s. 340). Bu sırada BMM'de Anadolu'nun kısıtlı imkânları, mühimmat eksikliği ve Türk kuvvetlerinin düzensiz Kuvayımilliye teşkilatları hâlinde olması konuşulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Kuvayımilliye'den düzenli orduya geçişte askerî lojistik açısından silahlı kuvvetleri bir an önce teşkilatlandırmanın çarelerini aramaktaydı (Cebesoy, 2001, s. 76).

Mecliste ordunun daha iyi şekilde silah ve mühimmatının temin edilmesine dair gayretler devam ederken gizli cemiyetler bu soruna çare üretmeye başlamıştır. Askerî İmalat Grubu'nu bünyesinde barındıran Felah Grubu, silah ve mühimmat sevkiyatının başına Türkiyat ambarı sahibi ve Llyod Trieste İtalyan Vapur Kumpanyasının İstanbul temsilcisi Hüsnü Bey'i (Himmetoğlu) getirmiştir (Çukurova, 1994, s. 44). Anadolu'ya Felah Grubu'nun sevkiyatı başlamış ve 1920'den 1923 yılına kadar Felah Grubu'nun Anadolu'ya sevk ettiği silah ve mühimmat sayısı belgelerde şöyle geçmiştir: 9.026 adet kılıç, 37.531 adet bomba, 20.512 adet tehi bomba, 800 adet tayyare bombası, 50 sandık tayyare bomba tapası, 12.800 bomba fitili, 5.123.298 adet Alman mavzer fişeği, 3.866.500 adet Osmanlı üretimi fişek, 3.046.380 adet muhtelif cins fişek, 30273 adet tenvir fişeği, 16.000 adet tabanca fişeği, 1.229.000 manevra fişeği, 31.457.175 adet mavzer fişek kapsülü, 14.900 vidalı kapsül, 4.820.500 adet fişek kovanı, 1.520.723 nikel zarflı fişek kurşunu, 3.074 adet sahra mermisi, 123.518 adet 7,5 ve 7,7 cm seri

vaadi sahra mermisi, 31.369 adet sahra ve vadi obüs mermisi, 7.193 adet kudretli cebel mermisi, 27.184 adet krupp verhard cebel mermisi, 315 sandık fünye ve tapa, 104 sandık tehi mermi kovanı (Himmetoğlu, 1975, ss. 436-450).

Felah Grubu'ndan başka Teşkilat-ı Mahsusa'nın devamı niteliğinde olan silah ve mühimmat sevkiyatında başarı sağlayan Yarbay Hüsamettin (Ertürk) Bey'in liderliğini üstlendiği Müsellah Müdafaa-i Milliye (M.M.) Grubu olmuştur. M.M. Grubu, Millî Mücadele esnasında İstanbul'dan Anadolu'ya kendisine ait vapurlar ve takalar ile 39.230 ton silah ve mühimmat taşımıştır. Bu cephane ve silahlara bakıldığında; 25 adet top, 155.989 top mermisi, 198.594 adet tapa, 34.198 adet hartuç, 94 adet top kalması, 15.872 boş ve dolu kovan, 5.694.403 adet bomba ve patlayıcı kapsülü, 185.163 adet bomba, 2146 fıçı/sandık barut, 2.622 adet tahrip kalıbı ve fişeği, 4.960 adet fünye, 27 adet ağır ve hafif makineli tüfek, 712 adet piyade tüfeği, 1.988 adet mızrak ve kılıç, 2.698.280 adet piyade tüfeği mermisinden oluşmuştur (Ertan, 2019, s. 6). M.M. Grubu'nun İstanbul'daki son başkanı Kemal Koçer'e göre İstanbul'daki işgal altında olan depolarda bulunan silah ve mühimmat Millî Mücadele için Türk ordusuna yetecek miktardan fazla olmuştur (Koçer, 1946, s. 6). Üçüncü bir grup olarak sevkiyatta başarı sağlayan teşkilat Muavenet-i Bahriye Grubu aktif olduğu dönemde Karadeniz limanlarından İnebolu'ya 48 vapur ile, 1421 parça ve ortalama 138 ton mühimmat ve silahı millî kuvvetlere kazandırmıştır. Diğer yeraltı cemiyetleri de aynı şekilde silah ve mühimmat sevkiyatı yapmışlardır (Çukurova, 1994, s. 46). Hem Felah hem de M. M. Grubu'nun mühimmat sevkiyatı İstiklal Yolu adıyla anılacak olan gemilerle denizlerden İnebolu limanına, karada Kastamonu, Çankırı üzerinden Ankara'ya ulaşan sevkülceyş güzergahı üzerinden gerçekleştirilmiştir (Tümerdem, 1939, s. 49).

Anadolu'ya silah ve mühimmat sevkiyatı sürerken Mustafa Kemal Paşa'nın işgal altında bulunmayan yerlerde silah ve mühimmatın üretilmesine dair ilk girişimleri 1921 yılında İmalat-ı Harbiye teşkilatlarından Anadolu'da bulunanlara atölyeler açtırmak olmuştur. Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'ya taşınan İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine, Savunma Bakanlığı'nın 23 Mayıs 1921 tarihindeki talebiyle Maliye Bakanlığı bütçesinden 17 bin liralık avans vererek batı cephesindeki düzenli orduya mühimmat üretimi yapması desteklenmiştir (BCA, Kurum/Fon: 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 3-23-4, 27.05.1921.).

Millî Mücadele Dönemi'nde tüfek tamiri yapmak üzere 1920-1921 tarihlerinde Bakırköy ve Zeytinburnu fabrikalarında bulunan tezgâhların Anadolu'ya getirilmesiyle Ankara Silah Atölyesi açılmıştır. Ankara'daki tamirhanede tüfek tamiri ve fişek tarzı mühimmat işleri yapılmıştır. Ankara Silah Tamirhanesi, Eskişehir tamirhanesinden Ankara'ya Temmuz 1921 yılında gelen Sanayi Üsteğmeni Halil Rıfat Bey ve Sanayi Binbaşı Hüsrev Bey tarafından Ankara-Sivas dekovil hattının onarım atölyesinde açılmıştır. Birkaç bir buhar motoru ve tezgâh bulunan atölye bir ay süresince faaliyette bulunmuştur. Bu dönemde tüfek onarımı da yapmıştır. Ankara İstasyonunda bulunan tamirhanenin çevresindeki depolar kullanılmıştır. Ankara tamirhanesinde İstanbul'dan kaçırılan mühimmat, makineli tüfek, tüfek, top,

dürbün ve telemetre onarımı ile bunlara ait yedek parçalar üretilmiştir (Durukan, Askeri Fabrikalar Tarihçesi, 1940, s. 78).

Kırıkkale Keskin Fişek Fabrikası, Ankara'da Şubat 1921'de topçu mühimmatını tamir, tahvil ve ıslahı için açılmış ve Mühimmat Fabrikası adıyla anılmıştır. Hem teknik makinelerin yetersizliği hem de Sakarya Muharebesi sonrası kuvvetlerin doğuya çekilmesiyle beraber bu teşkilat Ankara'ya yüz kilometre mesafedeki Keskin'e taşınmıştır. 23 Eylül 1921'de faaliyete geçen bu tamirhaneye önce Yarbay Hamdi Akif Bey, sonra da Yüzbaşı Seyfi Bey müdürlük yapmıştır. Ustabaşı Hasan Muslihiddin ve Sanayi Yüzbaşısı Seyyid Ahmet de işletme amirliği görevinde bulunmuştur. Bu imalathanede yoğun mesai yaparak ortalama 50.000 piyade tüfeği tahvil ve tamir yapılmıştır. 1921 yılının Kasım ayında Hasan Ahmet Bey ve Binbaşı Rıza Bey yönetimi altındaki ustalar heyeti Konya'da silah tamirhanesini oluşturmuş, aynı şekilde Kayseri'deki imalathane ise Yüzbaşı Cemalettin ve Sanayi Binbaşısı Hüsrev ve beraberindeki ustalarla teşkil edilmiştir. Öte yandan Anadolu'daki Mustafa Kemal Paşa'nın açtırdığı imalathanelerden çok daha önce Erzurum Silah Tamirhanesi 1919 yılında ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın direktifiyle kurulmuştur. Nuri Paşa'nın çabasıyla Ruslardan kalan tezgâhlar Kars'tan Erzurum'a getirilmiştir. Burada İngiliz fişekleri Türk tüfeklerine uygun hâle getirilmiştir (Kurt & Şehitoğlu, 2023, s. 44; Zengin, 2017, s. 213-219; Durukan, 1940, s. 78). Ayrıca Millî Mücadele'de İmalat-ı Harbiye bünyesinde çalışan sivil ustalara askerî personel ustalar gibi harcırah verilmesinin kanun layihası 22 Mart 1922 tarihinde onaylanmıştır (BCA, Kurum/Fon: 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 2-40-6, 22.03.1921.).

Silah ve mühimmat fabrikaları düzenli ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya başladığında Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 gününde TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada şu sözleri kullanmıştır:

> "*Bilhassa harp sanayii ve fabrikalarının çalışmasını özel bir takdir ile anmayı bir borç bilirim. Bu son sene zarfında bu fabrikaların eksikleri en üst düzeyde tamamlanmıştır. Bugün her türlü ihtiyacın tamamlanması imkân altına alınmıştır. Yeni tesis edilen mermi ve fişek fabrikalarında bol miktarda topçu ve piyade cephanesinin ve bombasının hazırlanması ve imalîne muvaffakiyet hâsıl olmuştur.*" (Atatürk, 1997, s. 257).

Mustafa Kemal Paşa, mühimmat üretimi adına Millî Mücadele sonrasında ise 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

> "*Harp sanayii azim ve imanımız önünde yıkılarak silâh, mühimmat ve vasıtalarını muharebe meydanında terke mecbur olan Yunan ordusunun bıraktıklarından istifade olunarak muhtelif merkezlerde yeni ve yedek silâh ve cephane depolarımız ve fabrikalarımız kurulmuştur. Bu genişlikte kurulan ve gün geçtikçe daha çok genişleyen ve mükemmeliyet kazanmakta olan harp sanayii tesislerine lazım olan fenni dimağlar yetiştirilmesi için de hazırlıklarda bulunulmaktadır.*" (Atatürk, 1997, s. 322).

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'de mühimmat üretimine dayalı harp sanayi oluşturulurken basitten daha teşekküllü ve karmaşık bir hâle doğru bir gelişim seyri meydana gelmiştir. Bu gelişimi silsile halinde üç aşamaya ayırmak mümkündür: Ülkenin fabrika gücüne paralel olarak muhtelif mühimmat, hafif silah, roket, araç ve gereçlerin üretim süreci, ağır silah ve teçhizatları ile bunların bakımı için gereken yedek parça ve sarf malzemelerinin üretim süreci ve son olarak üst teknoloji gerektiren ağır silah ve mühimmatın teçhizatlarıyla hassas elektronik ve optik cihazların üretimi şeklinde ilerlemiştir. Atatürk Dönemi'nde savunma kuvvetini artırmak maksadıyla 1928'de yayınlanan 664 sayılı kanunla bir lojistik planı yapılmış ve birkaç senede kullanılmak üzere, Türk Silahlı Kuvvetlerine 150 milyon liralık yüklü bir bütçe verilmiştir. Mütedavil sermaye işlerinin tedviri için Millî Banka ve müesseseler nezdinde Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü namına 500.000 liraya kadar kredi açtırılmasına izin verilmiştir. 1934'te de 2425 sayılı yasa ile ikinci bir lojistik planı yapılmış ve yine birkaç senede harcanmak üzere, bütçeye 70 milyon liralık bir meblağ daha eklenmiştir (Özlü, 2006, s. 7-9; Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Mütedavil Sermaye Verilmesine Dair 2013 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun, 1933). Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden Askerî Fabrikalar 1938 yılında mühimmat üretimi için gerekli hammaddelerin yurtdışından getirilmesi konusunda gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Askeri Fabrikaların Gümrük ve Buna Munzam Resimlerinden Muafen Getirecekleri İptidai Maddeler Cetveli ve Sureti Tatbiki Hakkında Talimatname Hakkında Kararname, 1938).

Atatürk Dönemi'nden Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) açılana kadar olan süreçte İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti ve ona bağlı mühimmat üretimi ve tesisleri şöyledir: İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine 8 Nisan 1925'te Osman Zati (Koral) Bey getirilmiştir (Durukan, 2021, s. 340). Daha sonraki süreçte onun yerine geçen Eyüp Durukan ise 1932-1941 yılları arasında yeni isimlendirilen Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünü yürütmüştür (Durukan, 2013, s. xiii). Bu süreçte Kayseri Güherçile Fabrikası ve Konya Güherçile Fabrikası 1930'lu yıllarda barut üretimine duyulan ihtiyaç nedeniyle tekrar açılmıştır. (Özlü, 2006; Zengin, 2017, ss. 15-16). 1933 yılına gelindiğinde artık harp sanayisinin Millî Mücadele Dönemi'ndeki mühimmat kıtlığına göre çok ileri seviyeye ulaşılarak hem Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılaması hem de dünyadaki teknik gelişmeyi yakalaması sağlanmıştır (Fuat, 1933, s. 2). Askerî Fabrikalar Umun Müdürü Eyüp Durukan'ın imzasıyla 1 Şubat 1933'te Askerî Fabrikalar Mecmuası adı ile ilk defa silah ve mühimmat üretimine dair resmî olarak yayın yapmaya başlamıştır. İlk sayısı 250 adet bastırılmıştır (Durukan, 1933, ss. 2-3). Derginin çıkartılma amacı, teknik bakımdan ordunun silah ve mühimmat teknolojisinin gelişimini sağlamak aynı zamanda Avrupa'da eğitim gören teknik personelin geliştirdiği yöntemlerin Türk ordusundaki yansımalarını bahsetmek olmuştur (Çelebi & Özcan, 2024, s. 1099). Kurtuluş Savaşı'ndaki deneyimleri üzerine Binbaşı Nedim'e göre savaşta her şeyden önce zamanın doğru kullanılması gerekmektedir. Vaktinde yetişmeyecek mühimmatın ordunun kazanması açısından kıymetinin olmadığına değinmiştir. Millî Mücadele Dönemi'nde fabrikalarda üretilen ve kaçırılan mühimmat ve teçhizatın Türk ordusuna yeterli gelmediğini belirtmiştir. Askerî Fabrikalar Müdüriyetinin mühimmat üretiminin ordunun ihtiyacını

rahatlıkla karşılamasının gerektiğini ve bunun için yeni kurulacak ve kurulmuş tesislerde şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini raporlamıştır: fabrikadaki her makinenin ne cins malzemeden kaç parça yapabildiği, hangi makinelere ne kadar ihtiyaç olduğu ve hangi makinelerin gereğinden fazla bir şekilde fabrikalarda mevcut bulunduğu üzerinden düzenleme yapılmasını dile getirmiştir. Savaş zamanında hangi makineden az zamanda çok üretim yapılacağının planlanması durumu ordunun gücünü ve savaşın seyrini değiştireceğini belirterek mühimmat sınıfının hayati bir öneme sahip olduğunu anlatmıştır. 1934 yılındaki Eyüp Durukan'ın müdürü olarak teşkilatlandırdığı harp sanayisinin ordunun ihtiyacını karşılayabildiğine değinmiştir (Nedim, 1934).

Ankara Silah Atölyesi, 1932 yılında genişletilmiş ve deneme amaçlı 1000 tane mavzer tüfeklerinin yeniden kullanılmasını sağlanmıştır. Bu denemelerin sonucunda başarılı bulunan onarım faaliyetlerinin her yıl sayısı artırılarak devam ederken, Ankara Silah Atölyesi, Kırıkkale Fabrikası'nın kuruluşuna kadar silah ve mühimmat üretim alanında tek kurum olmuştur (Zengin, 2017, s. 19).

Ankara Marangoz Fabrikası, İstanbul Tophane Fabrikaları'ndaki marangoz tezgâhlarının Zeytinburnu Sanayi kışlasına sevkiyle 1910 tarihinde kurulmuş teşkilatın Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara'ya nakledilmesiyle kurulmuştur. Cephane ve mühimmat sandıklarının imali için Marangoz Fabrikası, 1924 yılında tekrar faaliyete açılmıştır (Zengin, 2017, s. 19). Ortalama yılda 95.000 adet mühimmat sandığı üretilmiştir (Durukan, 1940, s. 154).

Gazi Fişek Fabrikası, TSK'nin ve EGM'nin ihtiyacını karşılamak üzere, muhtelif boyutlarda hafif silah mühimmatını üretmiştir. Ankara (Gazi) Fişek Fabrikası, önceleri Kurtuluş Savaşı'nda Zeytinburnu Fişek Fabrikası'ndan kaçırılan cihazlarla açılmıştır. 1926 yılına kadar ıslah ve tamir işlemlerinde bulunan fabrika, Alman Fritz Werner şirketine ihale verilerek güncellenmiş ve 1928 tarihinde fişek imaline başlamıştır. Fabrikada; manevra, talim ve harp fişekleri, muhtelif cinslerde tabanca fişekleri ve sipariş oldukça makineli tabanca fişeği imal edilmiştir (Özlü, 2006, s. 17; Durukan, 1940, s. 149-150).

Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası'nın yapımına 1925 yılında başlanmış ve 1929 yılında ise 15 cm çapına kadar olan mühimmatın deneme üretimini yapan mühimmat fabrikası faaliyete geçmiştir. Kırıkkale Mühimmat Fabrikası'nın başlıca görevi tapa, mermi ve imla işletmelerinin faaliyetleri olmuştur. Nielsen Winther ve Krupp toplarının mühimmat üretiminin yanı sıra ayrıca ana imalatın haricinde olan yerli yabancı çeşitli tür ve çaplardaki silahlara ait mermiler ile eğitim amaçlı manevra ve merasim mühimmatları da üretilmiştir (Zengin, 2017, ss. 22-23; Durukan, 1940, s. 89).

Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikası, İstiklal Harbi'nde Kimyager Binbaşı rütbesinde görev alan Abdurrahman Orkut tarafından işgal İstanbul'unda Zeytinburnu'ndaki kapsül fabrikasının mevcut tezgâh ve eczasını İstiklal Yolu üzerinden Ankara'ya nakledilmesiyle kurulmuştur. Savunma sanayisi için elzem olan piyade fişekleri ve tapa kapsülleri 1929'a kadar çeşitli devletlerden satın alınarak giderilmiştir. Yerli harp sanayisinin oluşmasına özen gösterilmesiyle 1930'da fabrika Ankara'da kurulmuş, 1931'de üretime başlamıştır (Özlü, 2006, s. 13). 1934'te yılda ortalama 60.000.000 kapsül üretecek güce ulaşmıştır (Durukan, 1940, s. 156).

Silahtarağa Fişek Fabrikası, 1925'te İstanbul'un Haliç bölgesinde sivillerin ihtiyacına yönelik av ve revolver fişeği üretmek için kurulmuştur. Fabrikada çağın teknolojisine uyulamaması ve teçhizatların dönemin şartlarına cevap verememesi nedeniyle kapatılması planlanmış fakat yapılan incelemeler sonucunda 1968'de Kayaş Kapsül Fabrikasına dâhil edilmiştir (Zengin, 2017, s. 25; Durukan, 1940, s. 167).

Kırıkkale Tüfek Fabrikası, kuruluş amacı piyade tüfeği üretmek üzere Ankara Silah Fabrikası'nın potansiyelini günlük 100 tüfek üretecek kapasiteye ulaştırmak için 1934'te kurulmuştur. Fabrikayı geliştirmek maksadıyla 1935 yılında ek atölyelerin inşasına başlanmış, ihtiyaç duyulan 334 tane tezgâh Fritz Werner şirketine sipariş verilmiştir. Kırıkkale Tüfek Fabrikası faaliyetlerini 1946 yılının başına kadar sürdürmüştür. Fabrikada genellikle makineli tüfekler ve G3 otomatik piyade tüfeği üretilmiştir (Evsile, 2019, ss. 183-184).

Elmadağ Barut Fabrikası, Türkiye'nin ilk kimya sanayilerinden olmakla beraber 1928'de "Barut ve Mevad-ı İnfilâkiyye İnhisarı İşletme T.A.Ş." %50 hissesi devlete, %50 hissesi şirkete ait olmak üzere kurulmuştur. Yapımı 1929 yılında başlayan kurum tamamlanmadan 3 yıl içinde şirketin iflas etmesiyle ilk başta İnhisarlar Vekaleti'ne daha sonra da 2441 sayılı ve 27.5.1934 tarihli yasayla Askerî Fabrikalar'a hükümet tarafından devredilmiştir. Silahtarağa Fişek Fabrikası'nın kurulmasıyla beraber aynı yasayla beraber açılmıştır. Elmadağ Barut Fabrikası, A. F. Genel Müdürlüğü'ne devredildiği 1934 yılından 1939 yılına kadar büyütülmüş ve bir fabrikalar tesisi oluşturmuştur. Bu tesiste trotil, dinamit, fitil, nitro-gliserinli barut ve kara barut üretilmiştir (Kurt & Şehitoğlu, 2023, s. 26).

Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası, 1 Aralık 1936'ta Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp tarafından anahtar teslimi şeklinde açılması için ihale bir Alman şirketi olan Köln-Rottweil'e verilmiş ve 1937'de temel atılmıştır. Tesislerde 1939'dan itibaren Türk personelin yönetiminde barut üretilmiş ve aynı yıl Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne alınmıştır (Zengin, 2017, s. 28; Özlü, 2006, s. 20; Durukan, 1940, s. 113).

Bu dönemde şahıslara ait mühimmat üretim tesisleri ise şunlardır: Nuri Killigil Silah Fabrikaları, altında Nuri Paşa, Sütlüce ve Zeytinburnu Silah ve Cephane fabrikalarını kurmuştur. Zeytinburnu Silah ve Cephane Fabrikası Nuri Paşa tarafından 1930 tarihinde kurulmuş ve 1933 yılında faaliyete geçen fabrikada; fişek, tabanca, bomba, top ve havan cephanesi gibi üretimle Türk Savunma Sanayisine mühimmat imali açısından katkıda bulunan özel üretim tesisi rolünü üstlenmiştir. Sütlüce fabrikasındaki tezgâhlar ithal olmayıp Nuri Paşa'nın kendi üretimi olan makinelerden üretim sağlamıştır. Nuri Paşa fabrikasında tabanca, bomba, uçak bombası, tapa, havan topu, el bombası gibi harp sanayisinin önem arz eden mühimmatları imal etmiştir (Kurt & Şehitoğlu, 2023, s. 42). Bu dönemde harp silah ve mühimmatı yapan şahsa ait sanayilerin kurulması veya işletilmesi Millî Savunma Bakanlığı'nın iznine bağlı olmuştur. Yeni açılacak fabrikaların nerelerde kurulacağı, depoları ve satış yerlerinin nerelere konumlandırılacağı İçişleri ve İktisat Bakanlıklarının onayından sonra Millî Savunma Bakanlığı tarafından kabul edilmiştir (TBMM ZC, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, 1940, s. 78).

II. Dünya Savaşı Dönemi'nde İzmir'deki cıva rezervlerini devralarak tedarik edilmesinde zorluk yaşanan mühimmat ve küçük çaplı silah imaline devam etmiştir. 1941 yılından itibaren tesiste 400 tezgâh ve 500 işçi faaliyet göstermiştir. Arap-İsrail Savaşı'nda Araplara silah ve mühimmat imali yapan Nuri Paşa; Suriye, Filistin, Pakistan ve Mısır gibi devletlerden sipariş almıştır (Zengin, 2017, s. 23). 1. Ordu Müfettişliği İkmal Şubesi adına Orgeneral Fahrettin Altay'ın Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği yazıda Zeytinburnu tamirhanesini 21 Ocak 1943 tarihinde gezen Tankçı İngiliz Albay Bellami ve Yüzbaşı Cribb'in ziyaretinden sonra hazırlanan raporda şu hususlardan bahsedilmiştir: Aylık tüfek tamir kapasitesi, tamirhanenin kuruluş tarihi, tamirhanenin sadece 1. Orduya mı hizmet sunduğu, tamirhanede arızalı cihaz olup olmadığı ve arızanın Ankara'ya mı gönderildiği, yedek parça imali ve alınan tedbirler, yedek parça konusunda parasızlıktan fabrikadan tamirhane statüsüne mi düştüğü, fabrika işçileri ve askerî personelin yetişmesi konusunda sanayi mektebi ve tamirhane stajları ve fabrikalardaki kurslarını incelemişlerdir (ATASE, Kurum/Fon: 110-9-1-14/ İkinci Dünya Harbi, Yer: 5-0-134, 13.02.1943.). 2 Mart 1949'da Nuri Paşa'nın Sütlüce Fabrikası'nda patlama meydana gelmiştir. Bu ağır kaza sonucunda Nuri Paşa ve 27 personeli vefat etmiş ve fabrika işlevsiz hâle dönüşmüştür (Zengin, 2017, s. 24).

Şakir Zümre Uçak Bombası ve Silah Fabrikası, Millî Mücadele'de orduya muhtelif askerî teçhizatlar ve mühimmat sağlayan Şakir Zümre, İstanbul'un Haliç semtinde 1925'te Karaağaç Tapa Fabrikası kalıntılarının üzerine Makedonya ve Bulgaristan'da silah ve mühimmat uzmanlarından eğitim aldığı için fabrika kurmak istemiştir. Bu isteği kabul görülünce "Türk Mevad-ı Harbiye ve Tenviriye Fabrikası" adında şahsi fabrikasını inşa etmiştir. Fabrikada el bombaları, uçak bombaları, tabanca ve cephanesi üretilmiştir. Türkiye'de Türk Hava Kuvvetleri'nin kullandığı ilk denizaltı ve uçak bombalarını Şakir Zümre'nin fabrikası üretmiştir. 1944 yılından itibaren silah ve mühimmat üretimini durdurmuştur. (Zengin, 2017, s. 20).

MKEK kuruluşuna kadar olan süreçte Osmanlı'dan Türkiye'ye intikal eden mühimmat okullarının tarihçesi şu şekildedir: H. 1330/M. 1912 yılına kadar İdadi Sanayi Alayı Sanayi Taburu adıyla eğitim yapmıştır. 1912 yılında Harbiye Nezareti'nin 15 nolu ordu emirnamesiyle bu okul kapatılarak yerine rüştiye mezunlarından 4 yıl nazarî 4 yıl amelî olmak üzere 8 yıl eğitim veren lise denginde okul kurulmuştur. Millî Mücadele Dönemi'nde Osmanlı'daki İmalât-ı Harbiye Usta Mektebi Ankara'ya taşınarak, 1921'de "Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesi Usta Mektebi" ismini almış, bu sistem Türkiye'de de aynı şekilde devam etse de 1925 ve 1926 yılları arasında Sanayi Alayları mezun vermemiştir. 1927 tarihinde Mühimmat okulunun lise seviyesinde eğitim veren kurumu yeniden hizmete girmiştir. Sonrasında "Askerî Sanayi Mektebi" ismiyle 1932'ye kadar faaliyet göstermiştir. 1933 senesinden itibaren Sanayi Alayları artık Askerî Sanayi Lisesi adı altında devam etmiş ve ilk mezunlarını 1935 yılında vermesi planlanmıştır. Askerî fabrikalarda çalıştıkları ilk zamanlarda bu liseden mezun olanlar 8 senelik ustalık döneminin iki yılından muaf tutulması öngörülmüştür (Zekai, 1933, s. 16).

Askerî fabrikaların genel merkezi ve fabrikaların geneli Kırıkkale'de olduğundan okullar bu fabrikalardan uzakta kalmaktaydı. Nitekim 1932'de okulların Kırıkkale'ye taşınmasına karar verilmiş ve Ağustos 1933 tarihinde inşası biten okul faaliyete geçmiştir. 1934'te Askerî fabrikalara işçi, sanatkâr ve usta yetiştirmek için Kırıkkale'de açılmış olan Askerî Sanat Lisesi'nin askerî fabrikalarla ilişkisi kesilerek Liseler Müfettişliğine devredilmiştir. Bu gelişmeden sonra Askerî Sanat Lisesi sadece silahlı kuvvetlere sanatkâr ve memur yetiştirmek amacıyla hizmet etmiş, askerî fabrikalara işçi yetiştirecek bir okul kalmayınca askerî fabrikaların gelişiminde ciddi sorunlara sebep olmuştur. Yine de askerî fabrikalar, askerî mühendis yetiştirmek için Avrupa'ya subay ve öğrenciler göndermeye devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı süresince bu durum geçici olarak durmuştur (Özlü, 2006, ss. 35-36). Nihayetinde 2 Nisan 1949'da Ankara'nın Dışkapı bölgesinde K. K. Lojistik Komutanlığı Karargâhının yerleşkesinde, Ordu Donatım Okulu kurularak eğitim faaliyetine başlamıştır (Sınıf Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlıkları, 2024). İmalat-ı Harbiye Mektebi mensupları ayrıca Kurtuluş Savaşı'nda mühimmat üretmenin ve canlarını vatan uğruna korkusuzca feda etmenin yanı sıra kendi adlarını taşıyan İmalat-ı Harbiye Spor takımını da kurmuştur (Işık, 2019, ss. 90-93). İmalat-ı Harbiye Spor kulübünün adını Eyüp Durukan, 1933 yılında Ankaragücü olarak değiştirmiştir (Durukan, 2013, s. xiii).

MKEK, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün yeniden teşkilatlandırılması kapsamında; 8 Mart 1950 tarihli ve 5591 Sayılı Kanun ile bir İktisadi Devlet Teşkilatı olarak kurulmuştur. Başlangıçta kurumun sermayesi dört yüz milyon lira olarak belirlenmiştir. Devlete ait olan tüm mühimmat fabrikaları Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumuna intikal etmiştir (Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu, 1950).

4. SONUÇ

Türk ordusunda mühimmat ve mühimmat sınıfının tarihsel gelişimi, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar kesintisiz bir değişim ve modernleşme süreci içinde ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde 14. yüzyılın sonlarından itibaren barutun keşfi ve ateşli silahların kullanımıyla birlikte mühimmat üretimi büyük bir çeşitlilik kazanmış, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı ve Humbaracı Ocağı gibi askerî yapılar mühimmat üretimi ve dağıtımı konusunda önemli roller üstlenmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda baruthane ve tüfekhaneler modernize edilmiş, İstanbul'da Tophane-i Amire ve Baruthane-i Amire gibi mühimmat üretim merkezleri kurulmuştur. XIX. yüzyılda Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Cebeci Ocağı kaldırılmış, yerine modern mühimmat üretim tesisleri oluşturulmuştur. Modern harp sanayisinin gelişmesi için ilk defa II. Abdülhamit Dönemi'nde Sanayi Alayları kurularak mühimmat üretimi yapan askerî personel eğitilmiştir. 1891'de Sanayi İdadi Mektebi açılarak teknik mühimmat eğitimi verilmeye başlanmıştır.

Osmanlı, 1880'lerden itibaren Mauser tüfekleri gibi modern silahları üreterek mühimmat sınıfını geliştirmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı ordusunun mühimmat tesisleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş, ancak gizli örgütler tarafından Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırılmıştır. Böylece İstanbul'daki mühimmat üretimi yapan sanayi tesisleri, Anadolu'daki Kuvayımilliye güçlerine

destek sağlamak için kullanılmıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Eyüp Durukan'ın yönetiminde mühimmat sanayisi millî bir yapıya kavuşturulmuş, 1950'lere kadar süregelen süreçte İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti ve onun altındaki mühimmat fabrikaları bu alanın kurumsallaşmasına öncülük etmiştir.

Tarihsel olarak incelendiğinde, mühimmat üretimi askerî gücün sürdürülebilirliği açısından stratejik bir öneme sahiptir. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi boyunca mühimmat üretiminde yaşanan dönüşümler, sadece teknik ilerlemelerle değil, aynı zamanda askerî organizasyon ve eğitim sistemleriyle de doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, Türk askerî tarihinde mühimmat ve mühimmat sınıfının gelişimi, modern askerî endüstrinin temellerini atan önemli bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Türk ordusunun mühimmat sistemleri, tarih boyunca değişen savaş teknolojilerine uyum sağlayarak gelişmiş ve modern askerî endüstrinin temelini oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

Agoston, G. (1999). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 621-632.

Agoston, G. (2006). *Barut, Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi.* (T. Akad, Çev.), Kitap Yayınevi.

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne Mütedavil Sermaye Verilmesine Dair 2013 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun. (1933, Mayıs 5). *T. C. Resmî Gazete* (Sayı: 2419). https://www.resmigazete.gov.tr

ATASE, (1911). Kurum/Fon: 110-9-1-5/ Osmanlı-İtalyan Harbi, Yer: 10-45-12, 09 Aralık.

ATASE, (1912). Kurum/Fon: 110-9-1-5/ Osmanlı-İtalyan Harbi, Yer: 35-163-6, 25 Nisan.

ATASE, (1913). Kurum/Fon: 110-9-1-7/ Balkan Harbi, Yer: 637-02-12, 28 Aralık.

ATASE, (1943). Kurum/Fon: 110-9-1-14/ İkinci Dünya Harbi, Yer: 5-0-134, 13 Şubat.

Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Cilt I). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları TTK Basımevi.

Aydüz, S. (1999). "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 633-645.

Aydüz, S. (2011, Mayıs-Ağustos). Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi. *Tarih Okulu*(X), s. 1-37.

BCA, (1921, 22 Mart). Kurum/Fon: 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 2-40-6.

BCA, (1921, 27 Mayıs). Kurum/Fon: 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 3-23-4.

BOA, (1915, 5 Mayıs). DH.EUM.KLU., 08/67, H. 20 Cemaziyülahır 1333.

BOA, Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D..BŞM.d), 4771, H. 28 Zilhicce 1203/M. 9 Eylül 1789.

Bölek, L. İ. (2023). *Saltanattan Cumhuriyete Askeri Terimler.* Ankara.

Cebesoy, A. F. (2001). *Bilinmeyen Hatıralar.* (O. S. Kocahanoğlu, Yay. haz.) Temel Yayınları.

Çelebi, S., & Özcan, A. (2024). Türk Harp Sanayii Tarihi Araştırmalarında Süreli Yayınların Kullanımı ve Örnek Yayın Olarak Askeri Fabrikalar Mecmuası. S. Özkaya, F. Çalışır, & C. Aktaş (Dü) içinde, *Eski Çağlardan Günümüze Türk Savunma Sanayi Tarihi* (s. 1095-1116). Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.

Çelik, Ş. (2007). "Orducu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 370-373.

Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları.* T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Çukurova, B. (1994). *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*. Ardıç Yayınları.

Develioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitapevi Yayınları.

Durukan, E. (1933, Şubat 1). Başlangıç. *T.C. Askerî Fabrikalar Mecmuası, 1*(1), s. 2-3.

Durukan, E. (1940). *Askeri Fabrikalar Tarihçesi.* Askeri Fabrikalar Basımevi.

Durukan, E. (2013). *Günlüklerde Bir Ömür-I.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Durukan, E. (2018). *Günlüklerde Bir Ömür-IV.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Durukan, E. (2021). *Günlüklerde Bir Ömür-VI.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erdoğan, M. K. (1999). "II. Viyana Seferi'nde (1683) Osmanlı Ordusu'nun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatının Temini", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 660-669.

Erendil, M. (1988). *Topçuluk Tarihi.* T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Ertan, T. F. (2019). *Millî Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde)* (C. 1). TC. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları.

Ertürk, H. (2023). *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa.* (A. Tetik, & F. Ata, Çev.) Palet yayınları.

Evsile, M. (2019). İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Türkiye'nin Askerî Teknoloji Transferi Çalışmaları. Ahmet Aksın (Ed.), *Ergün Öz Akçora Armağanı* C.2, içinde (ss. 179-190). Hiper Yayın.

Fuat, Y. (1933, Mart 1). Harp ve Sanayi. *T.C. Askerî Fabrikalar Mecmuası, 1*(2), 2-3.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1996). *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi.* K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü.

Gökdemir, T. (2016). *Türk Kara Ordusu Lojistik Tarihi.* Orient Yayınları.

Gölen, Z. (2002). "Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthâne-i Âmire", *Türkler Ansiklopedisi,* C. 10, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 136-144

Himmetoğlu, H. (1975). *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* C. 1. Ülkü Matbaası.

Himmetoğlu, H. (1975). *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C. 2. Ülkü Matbaası.

İlgürel, M. (1999). "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silahlar", *Osmanlı Ansiklopedisi,* C. 6, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 605-611

Işık, B. (2019, Mart). İmalat-ı Harbiye. *Türk Yurdu, 108*(379), s. 90-93.

Kılıçarslan, Y. (1993). "Cebeci", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C. 7, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 182-183.

Koçer, K. (1946). *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul İşgal Senelerinde M. M. Grubunun Gizli Faaliyeti.* Vakit Basımevi.

Kolçak, Ö. (2023). *Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi.* TTK.

Köse, O. (2022, Kasım). 19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Ordusunda Kullanılan Tüfekler Hakkında Bazı Mülahazalar. *History Studies, 14*(4), 963-995.

Kurt, E. (2018). *Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Kurt, E., & Şehitoğlu, Y. (2023, Haziran). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Savunma Sanayi Fabrikaları (1923-1950). *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 39-48.

Kütükoğlu, M. (1992). "Baruthane-i Amire", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 96-98.

Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu. (1950, 15 Mart). *T. C. Resmî Gazete* (Sayı: 7457). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr

Müderrisoğlu, A. (2013). *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları.* ATAM.

Nedim, İ. (1934, Şubat 1). Ordu ve Fabrika. *T.C. Askerî Fabrikalar Mecmuası, 2*(13), 2-4.

Özcan, A. (1994). Osmanlı Askerî Teşkilatı. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* E. İhsanoğlu (Ed.), C. I, (ss. 337-368). Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Özcan, A. (1998). "Humbaracı Ahmed Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.18, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 351-353.

Özlü, H. (2006). *II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II.* MEB Yayınları.

Pergel, E. (2019). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Harp Malzemesi Üretimi (Mühimmat İmalât ve Masraf Defterlerine Göre)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Sınıf Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlıkları. (2024, 10 30). Kara Kuvvetleri Komutanlığı: https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/sinifokullari. adresinden alındı

Şemsettin Sami. (2012). *Kâmûs-ı Türkî.* (R. Gündoğdu, Çev.) İdeal Kültür Yayıncılık.

T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1978). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III,* C. 5'inci Kısım. T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları.

T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. (1981). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III.* T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları.

Tansu, S. N. (2011). *İki Devrin Perde Arkası.* İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1940, Ocak 3), Devre 6, Cilt: 8, İçtima 1, 78

Teşviki Sanayi Kanunundan İstifade Eden Askeri Fabrikaların Gümrük ve Buna Munzam Resimlerinden Muafen Getirecekleri İptidai Maddeler Cetveli ve Sureti Tatbiki Hakkında Talimatname Hakkında Kararname. (1938, 2 Ağustos). *T. C. Resmî Gazete* (Sayı: 3975). https://www.resmigazete.gov.tr

Tok, Ö. (2012). Osmanlı Askerî Teşkilatı. T. Gündüz (Ed.), *Osmanlı Teşkilat Tarihi* (ss. 113-216). Grafiker Yayınları.

Tümerdem, H. (1939). *Türkiye Askerî Coğrafyası.* Cumhuriyet Matbaası.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük.* TDK.

Türkiye'de Harb Silah ve Mühimmatı Yapan Özel Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkında Karar. (1951, 30 Ocak). *T.C. Resmî Gazete* (Sayı: 7721). https://www.resmigazete.gov.tr

Uyar, M., & Erickson, E. (2020). *Osmanlı Askeri Tarihi.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Kapıkulu Ocakları II.* TTK.

Varlık, B. (2005). *Ali Tunalı Vatana Hizmette 70 Yıl.* Tarih Vakfı Yayınları.

Yıldız, G. (2013). *Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918.* Timaş Yayınları.

Yorulmaz, N. (2018). *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, Kronik Kitap.

Zekai, M. (1933, Ekim 1). Askeri Sanayi Mektebinin Tesisindenberi Geçirdiği Safhalar ve Mezunların As. Vaziyetleri Hakkında. *T.C. Askerî Fabrikalar Mecmuası, 1*(11), 16.

Zengin, E. (2017). Milli Mücadele Yıllarında İmalat-ı Harbiye Fabrikaları. *Mavi Atlas, 1*(5), 201-223.

Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, 2(2): 171-188 (2025)

Basılı/Printed ISSN: **3023-5278**

SAVUNMA VE GÜVENLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Defence and Security Research

https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga

Ontolojik Güvenlik Arayışında Bir Süreklilik Stratejisi: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasında Neo-Con Söylem ve Pragmatizm

A Strategy of Continuity in the Quest for Ontological Security: Neo-con Discourse and Pragmatism in Post-Cold War American Foreign Policy

Özkan ÜNAL [1,*]

[1]*Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Doktora Öğrencisi, 06100, Çankaya/ANKARA*

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 27.05.2025
Düzeltme: 19.08.2025
Kabul: 23.08.2025

Keywords

Ontological Security
American Foreign Policy
Cold War
Pragmatism

Anahtar Kelimeler

Ontolojik Güvenlik
Amerikan Dış Politikası
Soğuk Savaş
Pragmatizm

Özet

Bu makale Soğuk Savaş sonrası dönemde izlenen Amerikan dış politikasını ontolojik güvenlik teorisi kapsamında yeniden düşünmeyi önermektedir. Ontolojik güvenlik teorisi devlet davranışlarını ana akım teorilerin sunduğu determinist kalıpların dışına çıkarak anlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle diğer uluslararası ilişkiler teorilerine hem eleştirel yaklaşmakta hem de bu teorilerden beslenmektedir. Güvenlik meselesine de farklı bir bakış açısı getirerek devlet davranışlarını açıklamak için psiko-sosyal önermeler sunan ontolojik güvenlik, benlik, kimlik, biyografik anlatılar ve istikrarlı rutinler gibi kavramları Uluslararası İlişkiler disiplini içerisine taşımıştır. Ontolojik güvenlik teorisine özgü bu kavramlar Soğuk Savaş'tan sonra Amerikan dış politikasının nasıl şekillendirildiğini açıklamak için kullanılmıştır. Bu doğrultuda bu makale Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerikan dış politikasının ontolojik güvenlik arayışı içerisine girdiği varsayımıyla kaleme alınmıştır. Diğer taraftan Amerikan dış politika geleneğinde daha yerleşik temellere sahip olan Neo-con anlayışın bu arayışa nasıl yanıt verdiği tartışılmıştır. Çalışmanın bütününde ontolojik güvenlik arayışının Neo-con söylemlerle pragmatik bir politikaya nasıl evrildiği dış politika çıktıları ve başkanlık konuşmaları üzerinden yapılan analizlerle ortaya konmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemi de kendi içinde ikiye ayırmak bu analizleri karşılaştırılabilir kılmıştır. Bu karşılaştırmanın gerekçesi Amerikan diplomasi tarihinde ender kırılma anlarından biri olarak kabul edilen 11 Eylül 2001 tarihinden önce ve sonra alınan dış politika kararları arasındaki büyük farktır. Dolaysıyla makalede 11 Eylül saldırılarından sonra izlenen dış politikanın neo-con söylemler tarafından şekillendirildiği ve Amerikan kimliğinin ontolojik dayanaklarının tahkim edildiğine yönelik bir çerçeve çizilmiştir.

Abstract

This article proposes a reconsideration of American foreign policy in the post-Cold War period within the context of ontological security theory. Ontological security theory attempts to understand state behavior by going beyond the deterministic patterns presented by mainstream theories. For this reason, it both criticizes and draws on other theories of international relations. Ontological security, which offers psycho-social propositions to explain state behavior by bringing a different perspective to the issue of security, has brought concepts such as self, identity, biographical narratives and stable routines into the discipline of International Relations. These concepts, peculiar to ontological security theory, have been used to explain how American foreign policy was shaped after the Cold War. In this respect, this article is written with the assumption that American foreign policy in the post-Cold War period has entered into a search for ontological security. On the other hand, it is discussed how the Neo-con approach, which has more established foundations in the American foreign policy tradition, responds to this quest. Throughout the paper, how the seeking for ontological security evolved into a pragmatic policy with Neo-con discourses is revealed through analyses of foreign policy outputs and presidential speeches. Dividing the post-Cold War period into

*Özkan ÜNAL, ozkan.u@hotmail.com

two parts makes these analyses comparable. The rationale for this comparison is the great difference between the foreign policy decisions taken before and after 11 September 2001, which is considered as one of the rare turning points in the history of American diplomacy. Hence, the article draws a framework in which the foreign policy pursued after the 9/11 attacks is shaped by neo-con discourses and the ontological foundations of American identity are reinforced.

1.GİRİŞ

Bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler'i açıklamak ve anlamlandırmak için çoğu zaman uluslararası sistemi derinden etkileyen, dönüştüren ya da değiştiren referans noktaları esas alınır. Modern devlet tarihinde bu tarz tarihi kırılma noktaları oldukça fazladır. Diğer taraftan tarihin akışına yön veren bu önemli olayların kimisi nispeten daha küçük ölçekte etkiler üretmiş kimisi de uluslararası sistemin yapısını kökten değiştirecek kadar büyük küresel sonuçlar doğurmuştur. Biri diğerinin sebebi olan XX. yüzyıl dünya savaşları (Taylor, 1985) ve bu savaşların başka şekiller ve araçlarla sürdürüldüğü Soğuk Savaş dönemi, küresel siyasi tarihe yön veren önemli referans noktalarının başında gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında stratejik ve ideolojik bir mücadele dönemi olan Soğuk Savaş, yarım asra yakın bir süre hem uluslararası sistemin dinamiklerini tayin etmiş hem de her iki süper gücün dış politika kararlarını şekillendirmiştir. Bu uzun soluklu mücadele dönemi, ABD'nin zaferi ile sonuçlanmış ve fakat içerisine girilen yeni dönem birçok belirsizliği de beraberinde getirmiştir. ABD açısından ise Amerikan dış politikasının yegâne odak noktasını oluşturan tehdit kaynağının ortadan kalkması stratejik, ideolojik ve ontolojik sorgulamaların yapılmasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle Amerikan kimliğinin tam karşısında konumlandırılarak süreklilik arz eden bir kimlik inşa sürecini mümkün kılan "öteki"nin ortadan kalkması Amerikan kimlik güvenliğini derinden sarsmış ve bir krize sürüklemiştir (Campbell, 1998).

Soğuk Savaş dönemi boyunca ikili rekabete dayanarak üretilen dış politika çıktılarının yeniden ve yeni düzene uygun şekilde üretilmesi Amerikan dış politika geleneklerinden vazgeçişi zorunlu kıldı. Bu yeni düzen ile birlikte sadece dış politika gelenekleri değil, aynı zamanda Amerikan ulusal kimliğine dair kurucu anlatılar da kesintiye uğradı. Zira her açıdan Soğuk Savaş dönemi bir istikrar, denge ve caydırıcılığın hâkim olduğu bir dönem idi (Gaddis, 1986). Stratejik ve ideolojik tehdit kaynağı olan SSCB, hem dış politika kararlarının hem de Amerikan kimliğini var eden değerlerin tam odağında yer alıyordu. Dolaysıyla bu çok yönlü mücadelenin doğrudan karşısında yer alan SSCB'nin çöküşü istikrar döneminin de sonunu getirdi. Terörizm, iç savaşlar ve bu savaşlara bağlı düzensiz göçler, iklim değişikliği gibi çok farklı tehdit kaynakları bir belirsizlik dönemine girildiğinin işaretçileri olarak görüldü. Soğuk Savaş sonrası dönemde bu tehditlerle başa çıkabilecek politik çıktıları üretmek Amerika'nın küresel lider imajını korumak açısından zorunlu hale gelmiştir. Başka bir ifadeyle Soğuk Savaş mücadelesini kazanmanın ötesinde ABD'nin küresel lider pozisyonunu sürdürmek için kimi zaman yeni politik yaklaşımlar benimsenmiş kimi zaman da konvansiyonel hamlelere başvurulmuştur.

Bu makalede, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte gelen belirsizlik ve istikrarsızlık döneminin Amerikan dış politikası ve ulusal kimliği üzerindeki etkisi ontolojik güvenlik yaklaşımı çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Soğuk Savaş'ın beklenmedik bir şekilde son bulmasının ABD'yi ontolojik güvenlik krizine sürüklediği ve Amerikan kimliğini inşa eden kurucu değerlerin aşındığı varsayımı önerilmektedir. Bu krizin üstesinden gelmek için başvurulan neo-con dış politika anlayışına özgü ilke ve esasların etkin rolü üzerinde durulacaktır. Buradan hareketle en az Soğuk Savaş'ın bitişi kadar önemli bir kırılma noktası olan 11 Eylül saldırılarından sonra kullanılan politik söylemlerin dış politika pratiklerine dönüştürülmesi Amerikan pragmatizmi odağında ele alınacaktır. Son tahlilde bu makale Soğuk Savaş sonrası dönemde neo-con dış politika anlayışı ve Amerikan pragmatizminin ontolojik güvenlik arayışında nasıl araçsallaştırıldığı, 11 Eylül saldırılarının bu arayışa son verebilecek uygun politik zemini nasıl şekillendirdiği sorularına yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında üç bölüm şeklinde planlanan bu makalenin ilk bölümünde ontolojik güvenlik teorisi ile ilgili kavramsal bir çerçeve sunulacaktır. İzleyen bölümlerde Amerikan dış politikası açısından kırılma noktası sayılan iki farklı dönem kronolojik düzene uygun olarak ele alınacaktır. Bu doğrultuda ikinci bölümde Soğuk Savaş sonrası izlenen Amerikan dış politikası, üçüncü ve son bölümde de 11 Eylül saldırılarından sonraki politik değişim ve dönüşüm üzerinde durulacaktır. Bu bölümde 11 Eylül saldırılarını izleyen dönemin dış politika kararları neo-con politik anlayış ve Amerikan pragmatizmi bağlamında incelenecektir. Bunun yanında makaleye konu araştırma zamansal olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesinden 45. ABD Başkanı olarak seçilen Donald Trump'ın birinci başkanlık dönemine (2017-2021) kadar olan süreci kapsayacak şekilde sınırlandırılacaktır.

Son olarak bu makale Soğuk Savaş sonrası dönemde izlenen Amerika dış politikasını ontolojik güvenlik teorisi bağlamında açıklamayı hedeflese de ontolojik güvenlik kavramının bazı teorik sınırlılıklar içerdiğini belirtmekte fayda vardır. Ontolojik güvenlik aşırı yorumsamacı, belirli sınırlardan yoksun, ampirik önermeler sunamayan ve kimlik gibi fazlasıyla soyut unsurlara odaklanması bakımından önemli teorik sınırlılıklara sahiptir. Bunun nedeni ise ontolojik güvenliğin uluslararası ilişkileri açıklamak ve anlamlandırmak için başvurulan oldukça yeni bir kavram olması ve diğer ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri ile kıyaslandığında sınırlı ve gelişmeye devam eden bir literatüre sahip olmasıdır. Bu doğrultuda bu makale Amerikan dış politikası kapsamında somut dış politika çıktıları üzerinden okumalar yaparak oldukça soyut, felsefi ve yorumsamacı önermeler içeren ontolojik güvenlik literatürüne katkı yapmak, bir süreklilik stratejisi sunan neo-con politika anlayışının Amerikan ontolojik güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesinde oynadığı rolü ortaya koymak için kaleme alınmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ONTOLOJİK GÜVENLİK TEORİSİ

Devlet davranışlarını açıklamak amacıyla teorik bir perspektif sunan ve Uluslararası İlişkiler disiplini içerisine görece daha yakın zamanda dahil edilen ontolojik güvenlik kavramı, esasında bireysel psikolojik anomali durumlarını tanılamak için kullanılmıştır. Ancak ontolojik güvenliğin ne olduğu, hangi araçlar üzerinden sağlandığı ve çevresel etmenler ile olan ilişkisini kapsamlı bir şekilde analiz

ederek ontolojik güvenlik kavramına kuramsal derinlik kazandıran Anthony Giddens olmuştur. Giddens, bireyleri varoluşsal kaygılara sürüklemeyen durumları ontolojik olarak güvenlikli durumlar olarak nitelendirmiştir. Ontolojik güvenlik doğrudan bireyin varlığı ve bir habitat içerisindeki varoluşu ile ilgilidir. Bireyin bir bütün olarak kendiliğini devam ettirebildiği, kendi öz-kimlik tanımlamalarına ait hususların sorgulanmadığı durumlar güven duygusunun oluştuğu durumlardır. Öz-kimlik, bireyin kendisiyle ilgili bir anlatıyı sürdürebildiği, yapma, eyleme geçme ve var olma ile ilgili soruları yanıtlayabildiği tutarlı bir biyografik devamlılık hissinin geliştirilmesinden oluşur. Dolaysıyla kimlik bireyi bir fail olarak tamamlar ve bireysel varoluşun ayrılmaz bir parçasıdır. Bireyin kendi öz-kimliği, içerisine gömülü olduğu sosyal anlatılar ve rutinleşmiş eylemler sayesinde anlamlı hale gelir. Anlatılar bir faillik duygusuna ve dolaysıyla sosyal olarak iletişim kurabileceğimiz bir kimlik yapısına izin verir. Tutarlı pratiklerin etrafında şekillenen anlatılar bireye eyleme geçme ve seçim yapma gibi faillik özelliği kazandırır. Ontolojik güvenlik faillik duygusunu gerçekleştirmek için bireyin zaman içerisinde bir bütün olarak ve anlamlı deneyimlerde bulunabilmesine bağlıdır. Ontolojik güvenliğin dayanağı rutinleşmiş pratiklerin üretilmesi ve muhafaza edilmesidir. Pratik bilince ek olarak bireyin refleksif farkındalığa (neyi, neden yaptığının bilincinde olmak) sahip olması da istikrarlı bir öz-kimlik duygusunun varlığına bağlıdır (Giddens, 1991).

Özetle ontolojik güvenlik, rutinleşmiş pratikler ve anlatıların birlikte inşa ettiği öz-kimliğin kesintiye uğramadan devam etmesi, bir özne ve bütün olarak "ben"in varlığının güven içinde olması demektir. Tersine bir okumayla istikrarsızlıklar ve belirsizlikler kimliğin güvenliğini tehdit eder ve bireyleri ontolojik güvensizliğe sürükler. Bunun nedeni failliğin istikrarlı bir bilişsel ortam gerektirmesidir. Ne bekleyeceği konusunda hiçbir fikri olmayan bir aktör amaçları ve araçları arasında sistematik bir ilişki kuramaz. Dolaysıyla amaçlarını nasıl takip edeceği belirsizleşir. Geçmişe gömülü anlatılar kadar amaçlar da kimliği oluşturduğundan derin belirsizlikler kimliğin güvenliğini tehdit eder. Rutinlerin bozulması bilişsel ve davranışsal kesinlikleri ortadan kaldıracağından bireyleri varoluşsal kaygılara ve dolaysıyla ontolojik güvensizliğe hapseder (Mitzen, 2006, s.342).

Altında yatan sebepler bağlamında ontolojik güvensizlik halinin fiziksel güvensizliğe göre yönetilmesi ve üstesinden gelinmesi daha zordur. Buradaki fark ontolojik güvensizliğe neden olan kaygı durumunun belirli bir tehdit kaynağından yoksun olması ile ilgilidir. Birey, tehdit kaynağının net olmadığı muğlak durumlarda ne ile mücadele etmesi gerektiğine dair bir strateji geliştiremez. Bu anlamda kaygı, korkudan ayrışmaktadır. Korkuya neden olan tehdit kaynağı bellidir ve birey bir korku durumu içerisinde olsa da ne ile mücadele etmesi gerektiği konusunda fikir sahibidir. Heidegger kaygıyı tehdidin hiçbir yerde olmaması şeklinde karakterize etmiştir (Heidegger, 1962). Korku ise yüzleşilmesi, çözümlenmesi, mücadele edilmesi ya da katlanılması gereken objektif bir nesneye sahiptir (Tillich, 2000, s.37). Rumelili korku nesnesinin ortadan kalktığı çatışma çözümlerinde barış halinin kaygıyı tetikleyebileceğini ileri sürmüştür. Buna göre çatışmalar belirli korku nesneleri oluşturarak dost-düşman ayrımını net bir şekilde yapan anlam sistemleri üretirler. Ancak çözüme kavuşturulan çatışmalar korkuları azaltarak ortadan kaldırır, kesinliği zayıflatır, belirsizlik yaratır ve gündelik yaşamdaki rutin

ve alışkanlıkları bozarak kaygı hali yaratırlar. Rumelili bu durumu "barış kaygıları" olarak adlandırmıştır (Rumelili, 2015, s.13). Özetle çatışmaların sonlanması ile birlikte gelen belirsizlikte hangi şeyden korkacağınızı bilemezseniz birçok şeyden korkarsınız. Bu da varoluşsal kaygıların yönetilemez hale geldiğinin açık bir göstergesidir.

Ontolojik güvenlik yaklaşımına ait önermelerin devlet düzeyinde incelenmeye başlaması ile kavram Uluslararası İlişkiler disiplinine dahil edilmiş ve güvenlik politikalarına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Devlet davranışları açıklamak için kendine has bir kavramsal çerçeve sunan ontolojik güvenlik, teorik derinliğe sahip bir yaklaşımdır. Realizm, liberalizm ve konstrüktivizm gibi ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinden beslenmekle birlikte bazı konularda bu teorilerden ayrışmaktadır. Örneğin realistler devletin öncelikli amacının fiziksel güvenliğini sağlamak olduğunu savunurken ontolojik güvenlik yaklaşımı devlet kimliğinin güvenliğini fiziksel güvenlikten daha önemli ya da en azından fiziksel güvenliğe eşit olarak görmektedir. Kimlik güvenliğini sağlamak için devletlerin çatışma ortamlarından vazgeçmeyebileceğini öne sürerek realist bakış açısıyla arasına büyük bir mesafe koymaktadır. Bunun yanında uluslararası güvenliğin sağlanması için barış, iş birliği ve uluslararası kuruluşların rolüne vurgu yapan liberalizmin aksine ontolojik güvenlik bazen barış ortamlarının devletleri kaygıya sürüklediğini, tehdit kaynaklarının belirli olmamasının kimlik güvenliğinin devam ettirilmesi açısından tehlike yaratabileceğini öne sürmektedir. Devlet kimliğinin sosyal olarak inşa edildiğini ve bu anlamda değişimlere açık olduğunu savunan konstrüktivizm ise istikrarlı rutinlerin ve anlatıların inşa ettiği devlet kimliğinin kesintisiz ve süreğen bir şekilde devam etmesini savunması bağlamında ontolojik güvenlik ile ayrı düşmektedir.

Son yıllarda ve özellikle 2000'li yılların başından itibaren oldukça karmaşık bir hale gelen devletler arası ilişkilere anlamlı açıklamalar getirmek için ontolojik güvenlik kavramı sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Başka bir ifadeyle alışılmamış ya da irrasyonel devlet davranışlarını açıklamak için ontolojik güvenliğin öne sürdüğü fikirlerden faydalanılmıştır. Örneğin Mitzen'e göre (2006), ontolojik güvenlik fiziksel güvenlikle çatışabilir. Zararlı veya kendi kendini yok eden bir ilişki bile ontolojik güvenlik sağlayabilir, bu da devletlerin çatışmaya bağlanabileceği anlamına gelir. Yani, devletler aslında süregelen, kesin çatışmalarını, diğerinin ve kendilerinin kimliğine ilişkin derin belirsizliğin tedirgin edici durumuna tercih edebilirler. Son tahlilde ontolojik yaklaşım sadece fiziki güvenlikle hayatta kalma amacıyla değil, bir bütün olarak varoluşsal güvenlikle ilgilenir.

Bu ayrım devletin tarihsel hafıza veya biyografik anlatısı gibi düşünce setlerini toprak, üzerinde yaşayan insanlar ve sınırlar gibi fiziksel unsurların güvenliğinden analitik bir ayrıştırma yapmaya yöneliktir (Mälksoo, 2015, s.224). Yani ontolojik olarak güvende olmak için hafıza ve biyografik anlatıya uygun, istikrarlı bir benlik anlayışının olması gerekir (Zarakol, 2010). Bu durum eylemlerin zaman içinde sürdürülebilmesini gerektirir, çünkü eylemler kimliği yeniden üretecektir. Eğer benlik anlayışı istikrarlıysa, bu durum eylemlere de yansıyacak ve algılanan kimliğin devamlılığını sağlayacaktır (Mitzen, 2006, s.334). Benlik ve kimlik, kişilik (personhood) kavramı üzerinden birbirlerine bağlı olarak

geliştirilir. Benlik, öznenin gerçekliğini onaylamak, kaygıyı yönetmek ve kimlik geliştirmek için varoluşsal bir çerçeve sunarak kimliğe bağlanır. Bu hali ile benlik, devletlerin nesne olarak değil kişi olarak tanımlanmasını sağlar. Böylelikle devletler, kendilerini ve eylemlerini nasıl tanımlayacakları konusunda söz sahibi olan "gerçek" aktörler olarak onaylanır (Krickel-Choi, 2024).

Ontolojik olarak güvenlik içerisinde olan aktörler genellikle barışçıl bir benlik duygusuna sahip olarak algılanır. Ancak, ontolojik kesinlik arayışında olan aktörler, kimliklerine yönelik potansiyel tehditlere karşı düzen kurma yolunda hedeflerine ulaşmak için şiddet içeren eylemlerde bulunabilirler. Bu da devletlerin istikrarlı bir kimlik uğruna fiziksel güvenliklerinden ödün vermeye ve risk almaya istekli olabilecekleri iddiasını vurgular (Steele, 2017, s.72). Bu bağlamda devletler kimi zaman ontolojik güvenliği fiziksel olarak güvende olmaktan daha önemli görebilirler. Zira ontolojik güvenliğin sağlanamadığı durumlarda devletler derin belirsizlik içerisine düşerler ve bu belirsizliğin ürettiği kaygı da kimlik için bir tehdit olarak algılanır. Belirsizlik, eylemsel motivasyonları düşürür ve hangi eylemlerde bulunulacağı ile ilgili kararsızlık yaratır. Dolayısıyla böyle bir ortamda devletlerin kimliklerine ilişkin öz farkındalıkları bozulabilir (Mitzen, 2006, s.345).

Ontolojik güvenlikten güvensizliğe evrilen değişimler travmatik olaylar, kırılmalar ve bozulmalara ilişkin olayların yaşandığı kritik durumlardan kaynaklanır. Bu tür öngörülemeyen kritik durumlar, aktörün benlik algısının yeniden şekillenmesine veya bozulmasına yol açabilir, potansiyel olarak aktörün kimlik anlayışını değiştirebilir ve ontolojik güvensizliğe neden olabilir. Böylesi kritik bir durum, kurumsallaşmış rutinlerin oluşturduğu ve genellikle kanıksanmış olan koruyucu hissi bozar. Bu gibi aksaklıklar, temel varoluşsal sorular etrafında kaygıya yol açar. Böylece yerleşik normlar artık güvenilir olarak algılanmaz ve aktörlerin yeni tehdit ortamı üzerinde kontrolü yeniden ele geçirmek için rutinleri yeniden tesis etmeleri gerekir (Ejdus, 2018).

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE AMERİKAN DIŞ POLİTİKASI

Ontolojik güvenliğin sunduğu kavramsal çerçeve, tarihi kırılma anlarından sonra yaşanan gelişmelerle ilgili kapsamlı analizler yapılmasına imkân sağlar. Soğuk Savaş'ın sona ermesi de bu tür tarihi kırılma anlarındandır ve ABD'nin ontolojik güvenlik algılamalarında köklü değişimlere neden olmuştur. SSCB'nin dağılması, ABD'nin fiziksel güvenliğini doğrudan tehdit edebilecek bir gücün ortadan kalkması ve komünist tehdidin sona ermesi anlamına geldiğinden Amerikan dış politika yapıcıları ve güvenlik bürokrasisi, haklı olarak kazanılmış büyük zafer düşüncesine kapıldılar. Ancak fiziksel olarak güvende olma hissinin zirve yaptığı bu kırılma anında, ontolojik olarak güvenlik krizi içerisine girdiler. Zira SSCB'nin dağılmasıyla Amerikan dış politikasına yön veren temel tehdit kaynağı da ortadan kalktı. Devletlerin en çok arzuladığı şeyin öngörülebilirlik olduğunu akılda tutarak Sovyetler üzerinden tanımlanan Amerikan dış politikası odak noktasını kaybetti. Bununla birlikte komünist totaliterizmin tam karşısında konumlandırılan Amerikan kimliği de ontolojik dayanağından yoksun hale geldi. Zira devletlerin sahip oldukları ulusal kimlikleri ve yürüttükleri dış politika arasında anlamlı bir bağ vardır.

Mitzen'e (2006) göre de devletlerin dış politikalarını anlamlı ve yönlendirilebilir kılmaları tutarlı bir kimlik duygusuna sahip olmalarına bağlıdır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki küresel siyaset, özellikle 1990'lı yıllar, ABD açısından yeni meydan okumaların konvansiyonel analizlerle çözümlenmeye ve bir düşmanı bir diğeriyle değiştirmeye yönelik girişimlerle karakterize edilen bir dönem olmuştur. Sonuç olarak bu yeni zorluklarla mücadele etmek daha radikal yöntemlere başvurmayı gerektirmiştir. Yeni tür tehditlere karşı benimsenecek olan bu radikal yöntemler Soğuk Savaş'tan sonra girilen belirsizlik dönemini anlaşılır kılmak için yeni yorumlama biçimlerine, yeni tehditlere yönelik strateji ve taktiklere ve bu tehditlerin yeni bir "öteki" haline gelmelerini sağlayacak araçların sağlanmasını kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle Amerikan kimliğinin oluşmasında tehditlerin ve farklılıkların oynadığı rollerin etkinliğini anlamak geleneksel siyasi söylemler, dış politika uygulama ve analizlerinde yer alan öz temsillerin yapısökümünü gerektirmektedir. Bu amaç doğrultusunda Amerikalı olmakla ilgili öznelliklerin gücü üzerinden kimliğe ait argümanlar tartışmaya açılır. Amerikan kimliği ve dış politikası arasındaki bu ilişkiyi açıklamak için Campbell (1998, s. 8) dış politika kararlarının Amerikan siyasi kimliğinin oluşturulası, üretilmesi ve sürdürülmesinde merkezî rol oynadığını ileri sürmüştür.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerikan kimliği, dış politikası, iç siyasi dinamikleri ve güvenlik politikalarının tamamı Sovyet karşıtlığı üzerine inşa edilmiştir. Tabii bir şekilde bu düşmanlık Amerikan ulusal anlatısının oluşmasında ve karakterize edilmesinde çok büyük etki göstermiştir. Dolaysıyla hem Soğuk Savaş sürecinde hem de Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen kriz anlarında Amerikalı karar alıcıların sıklıkla başvurduğu bir araç olmuşlardır. Ulusal anlatılar siyasi aktörler tarafından stratejik ve belirli bir amaca yönelik kullanılırlar. Stratejik bir amaç kapsamında politik değişiklikler için çerçeve oluşturma, gündem belirleme, söylemsel pratiklere başvurarak ulusal anlatıları ya da anlatıların içerisindeki belirli mesajları etkinleştirme veya politik amaçlarına ulaşma da yarar sağlamayacağını düşündükleri unsurları devre dışı bırakma yollarına başvurabilirler. Bu siyasi aktörler, geçmiş uygulamalarla aralarına net bir sınır çizen ve yeni bir siyasi yol öneren siyasi liderler olarak kimliklerini yeniden oluşturmak isteyeceklerdir. Bu durumda anlatıların kullanımı stratejik olacaktır. Yeni bir politika, hegemonik anlatının bazı unsurları ile meşrulaştırılırken, ulusal anlatının diğer kısımlarının önemi azaltılacaktır (Subotic, 2015, s.616).

Soğuk Savaş'ın son bulması ile başlayan iyimserlik ortamında eski politik uygulamalardan vazgeçileceğine yönelik ilk izlenimler 42. ABD Başkan Bill Clinton döneminde oluştu. SSCB'nin resmen dağıldığı 1991 yılında Başkanlık görevine devam George H. W. Bush, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni düzeni, belirsizlikler dönemi olarak adlandırdı ve bunun ötesine geçen politik bir söylem oluşturamadı. Ancak halefi Clinton, yeni dünya düzeninin belirsizlikler getirdiğine yönelik bir söylem kullanmak yerine ekonomik iş birliği, demokratik ilkelerin teşvik edilmesi ve uluslararası konularda çoktaraflı kararları alınmasına yönelik politik hedeflerin gözetileceğini duyurdu. Bu ilkeler 1993 yılında yayınlanan Angajman ve Genişlemeye Yönelik Ulusal Güvenlik Stratejisi (A National Security Strategy

of Engagement and Enlargement) belgesi ile Clinton döneminde izlenecek devlet politikasına resmiyet kazandırıldı. Sonradan Clinton doktrini olarak adlandırılacak olan bu stratejik ilkelerin dikkat çeken en önemli özelliği ABD'nin ulusal hedeflerine ulaşma konusunda askerî yöntemlere başvurmaktan vazgeçiyor olmasıydı. Buna göre Soğuk Savaş'tan sonra oluşan yeni düzen de uluslararası iş birliğinin tesis edilmesi için kurumsallaşmış rıza yolu ile sorunların çözümü sağlanacaktı. Hatta İran ve Irak gibi Amerika ile hasmane ilişkiler içerisinde olan devletlerle de olumlu ilişkiler geliştirilmesi hedeflenmişti (Aldred & Smith, 1999).

Angajman ve Genişlemeye Yönelik Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde yer alan angajman ve genişleme kavramları Clinton doktrininin nasıl icra edileceğine dair bir çerçeve çizmiştir. Ne kadar güçlü olursa olsun ABD'nin küresel sorunlarla tek başına mücadele edemeyeceğine ve bu nedenle çoktaraflı iş birliklerine yönelik strateji geliştirme angajman; dünya genelinde demokratik serbest piyasa modellerinin yayılmasının teşvik edilmesi de genişleme ilkesi kapsamında planlanmıştır (Onea, 2013). Ancak Clinton dönemi ulusal güvenlik stratejisini yansıtan bu belge yayınlandığı ilk günden itibaren ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Öncelikle belgede çizilen çerçevenin fazlaca muğlak olduğu, Amerikan çıkarlarının korunması ve hedeflere ulaşma konusunda net bir yol haritasının belirlenmediği öne sürülmüştür. Bununla birlikte başta askerî tehditler olmak üzere geleneksel güvenlik sorunları ile çevre sorunları, iklim değişikliği ya da düzensiz göçler gibi ikincil tehditlerin tek bir çerçevede birleştirildiği, bu nedenle oldukça geniş, doğrudan sorunlara odaklanmayan ve sınırları belirsiz bir stratejik yol haritası olduğu iddia edilmiştir (Del Rosso Jr., 1995, s.194-195). Bu eleştirilerin altında yatan temel neden, Clinton döneminde Amerikan dış politikasının gelenekselleşmiş kalıplarından vazgeçilmesidir. Uzun yıllar boyunca ve özellikle Soğuk Savaş döneminde, Amerikan dış politikası askerî güç ve kapasiteye odaklanma, güvenlik meselelerinde öncelikle askerî yöntemlere başvurma ve çoğunlukla tek taraflı kararlar alma gibi yerleşik pratikler ekseninde şekillenmişti. Ancak Clinton döneminde, eski ve geleneksel dış politika ilkelerinden bir kopuş yaşandı ve yeni dönemle birlikte kurumsallaşmış Amerikan stratejileri de rafa kaldırıldı. Esasında bu, uzun yıllar işe yaramış, Soğuk Savaş'ın kazanılmasına imkân sağlamış ve nihayet Amerika'yı küresel liderlik konumuna yükseltmiş politikalardan vazgeçiş demekti. Clinton yönetiminin Amerikan dış politika yapım şeklini adeta kökünden değiştirmesi eleştirilerin esas sebeplerinden gösterilmektedir.

Aslında Clinton yönetimin sınırları belirsiz ve bir odak noktası oluşturamamış dış politika stratejisi doğrudan Soğuk Savaş sonrası dönemin yarattığı etkiye bağlıdır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla ABD için esas tehdit kaynağının ortadan kalkması, politik geleneği şekillendiren varoluşsal dayanağın yitirilmesi, belirsizliğin getirdiği politik salınımlar ve yeni tehditlere yönelik etkin ve ne tür araçların kullanılacağına dair muğlaklık Clinton yönetiminin stratejik bir boşluğa düşmesine neden olmuştur. Güvenlikçi politikalardan vazgeçmek hem küresel liderlik rolünün sorgulanmasının önünü açmış hem de gerçeklikten kopuk bir dış politika izlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda ABD, Soğuk Savaş'ın galibi unvanını da tehlikeye atmıştır. Zira bu dönemde Amerikan dış politikası hem ideolojik hem de pratik açıdan anlamlı çıktılar üretememiştir. Bu kriz dönemi, Clinton yönetimi sonuna kadar

devam etse de 1990'lı yılların sonlarına doğru neo-con anlayışın Amerikan dış politikasında yeniden etkin hale gelmesi ve 11 Eylül saldırıları geleneksel Amerikan dış politikasına dönüşün önünü açmıştır.

4. BİR SÜREKLİLİK STRATEJİSİ: NEO-CON ANLAYIŞ VE AMERİKAN PRAGMATİZMİ

Neo-con kavramı yeni nesil Amerikan muhafazakarlığını temsilen kullanılmış bir isimdir. Önceleri sadece belirli bir gruba aidiyeti belirtmek için kullanılan bu kavram, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru politik bir yaklaşım olarak Amerikan dış politikasının şekillenmesinde önemli etki göstermiştir. Anlaşılacağı üzere neo-con ismi bir kısaltmadır. Aslında bu kavram neo-conservative (yeni muhafazakâr) olarak Amerikan kültür ve politik yapısına yerleşmiş conservative (muhafazakârlık) geleneğinin yeni bir türüdür. Burada neo eki new (yeni) anlamında bir yeniliği temsil etmekte ve Amerikan muhafazakârlığının geçirdiği tarihsel ve sosyolojik değişime vurgu yapmaktadır. Belirtmek gerekir ki muhafazakârlık (conservatism) başlı başına köklü bir geleneğe işaret eder ve oldukça kapsamlı felsefi derinliğe sahip bir yaklaşımlar bütünüdür. Bu nedenle muhafazakârlık ile ilgili derinlemesine bir analiz bu makalenin amaç ve kapsamı dışında kalacağından sadece yeni muhafazakârlık[1] bağlamında bir yazım çerçevesi oluşturulmuştur.

Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru oldukça geniş toplumsal bir alana yayılan neo-con anlayış Clinton döneminde dikkate değer derecede az ilgi görmeye başladı. Her ne kadar elit bir anlayış olarak değerlendirilse de 40. ABD Başkanı Ronald Reagan döneminde kamusal bir taban oluşturmayı başarmıştı. Bunun esas nedeni ise Soğuk Savaş döneminde etkin olan önceki nesil neo-conların, Sovyetlere karşı *détente* (yumuşama) politikasını eleştirmeleri ve agresif bir kontrol stratejisini benimsemeleri nedeniyle Reagan hükümetinde görev almalarıydı. Ancak Sovyet komünizminin çökmeye başlaması ile Soğuk Savaş neo-conları tanımlayıcı (özellikle dış politika açısından) amaçlarını kaybetti. Bu eski nesil neo-conların stratejileri savunmacıydı ve varoluşsal tehdit olarak gördükleri rekabetçi bir süper gücün varlığına dayanıyordu. Dolaysıyla bu tehdit kaynağının eski gücünü yitirmesiyle Amerika için çok daha indirgenmiş bir küresel rolü savunmaya başladılar (Dorrien, 1993; Friedman 2005). SSCB'nin tamamen dağıldığı 41. ABD Başkanı George H. W. Bush (Baba Bush) döneminde dış politika ve güvenlik bürokrasisinde görev alan Paul Wolfowitz, Zalmay Khalilzad ve Lewis Libby gibi ikinci kuşak neo-conlar yeni dönemin getirdiği karmaşıklık karşısında belirleyici bir politik rota çizemediler. Politik amaçlara pratikte nasıl ulaşılacağına açıklık getiremediler. 1991 yılındaki Irak savaşından sonra Saddam Hüseyin rejiminin değiştirilmesi ile ilgili kararsızlıkları ABD öncülüğündeki tek kutupluluğun nasıl korunacağına dair fikirlerinin tam anlamıyla oluşmadığını gösterdi (Ryan, 2010, s.19).

Diğer taraftan Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından bu ikinci neo-con kuşağın bazı isimleri yeni dönemde izlenmesi gereken Amerikan dış politikasına yönelik farklı önermeler ileri sürdü. Buna göre uluslararası sistem artık ne iki kutuplu ne de çok kutuplu idi. Bu yeni dönem tek kutuplu bir sistemdi ve

[1] Makalenin takip eden bölümlerinde bu isim yerine neo-con kısaltması kullanılacaktır.

ABD bu yeni uluslararası sistemin tek küresel lideri konumundaydı. Tek kutuplu sistemin tek belirleyici gücünün ABD olması gerektiğini öne süren neo-con yazar Charles Krauthammer'a göre yakın gelecekte Amerika'ya rakip olabilecek bir güç yoktu ve bu anlamda Amerika rakipsizdi. Artık süper güç rekabetinin kısıtlamalarından kurtulmuş olan ABD, dünyanın neresinde olursa olsun herhangi bir çatışmada belirleyici bir oyuncu olabilirdi. Krauthammer, Sovyetlerin çöküşünden sonra ABD'nin eşi benzeri görülmemiş bir hareket özgürlüğüne sahip olduğuna inanıyordu. Bu doğrultuda yeni stratejik mihenk taşı tek kutupluluk olmalıydı. Neo-conlar için, görünüşte eşi benzeri olmayan bu hareket özgürlüğü korunmaya değer bir şeydi. Bu nedenle ABD'nin yeni küresel stratejisinin Soğuk Savaş sırasında olduğu gibi savunmacı değil, saldırgan olması gerektiğini savundular ve tek kutuplu dünyada ABD'nin konumunun aktif bir şekilde koruması gerektiğini ileri sürdüler. Yeni kuşak neo-conlara göre ABD'nin liderliğine dayanan tek kutupluluk mümkün olduğunca geleceğe uzanmalıydı (Krauthammer, 1990/91).

Yeni nesil neo-con anlayışın öncü isimlerinden Robert Kagan da Clinton döneminde izlenen dış politikayı kıyasıya eleştirmiş ve ABD'nin tek kutuplu sistemin küresel lideri gibi davranmadığını öne sürmüştür. Kagan, Amerika'yı vazgeçilmez (indispensable) ulus olarak yücelten Clinton hükümeti görevlilerinin, gerçekte vazgeçilmez olarak gördükleri şeyin her askerî eylem için Çin, Fransa ve Rusya'dan önceden onay almak olduğunu savunmuştur. Bu çoktaraflı ve iş birliğine dayanan politikanın Amerikan'ın sahip olduğu konumla uyuşmadığını ifade eden Kagan, Clinton yönetimini disiplinsizlikle suçlamıştır. Kagan'a göre Amerika'yı disipline eden ve ulusal çıkarları Amerikan benliği ile birleştiren tek etken bizzat Sovyet komünizminin varlığı idi. Ancak SSCB'nin ortadan kalkması bu disiplini de ortadan kaldırdı. Amerikan hegemonyasına yönelik sorgulamalar yüksek seviyede dile getirilmeye başladı ve daha da kötüsü Amerikalılar, Amerikan hakimiyetinin uluslararası güvenlik ve refah düzeyinin korunması için ne kadar önemli olduğunu unutma eğilimine girdiler. Tüm bu nedenlerle Kagan, Amerika'nın gücünü kullanmakta tereddüt etmemesi gerektiğini zira bu gücün Amerika'nın çıkarlarını, rolünü ve değerlerini korumak için gerekli olduğunu ifade etmiştir (Kagan, 1998, ss.34-35).

Clinton yönetiminin izlediği politikadan duyulan hoşnutsuzluk neo-conların birleşmelerine ve eleştirilerini kurumsal bir kimlikle yapmalarına zemin hazırlamıştır. 1997 yılında yeni kuşak neo-conların öncüsü olan Robert Kagan ve William Kristol liderliğinde bir grup neo-con tarafından kurulan Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (Project for a New American Century-PNAC) isimli düşünce kuruluşu Clinton yönetiminin izlediği dış politikaya yönelik Haziran 1997'de Prensipler Bildirgesi (Statement of Principles)'ni yayınlamıştır. Birçok yeni kuşak neo-conun imzaladığı bu bildirgede Amerika'nın küresel etkisinin tehdit altında olduğu, kısa vadeli ticari çıkarların stratejik hedeflerin önüne geçtiği, geleceğe yönelik olarak silahlı kuvvetlerin hazırlanması için savunma harcamalarının önemli ölçüde artırılması gerektiği, demokratik rejimlerle ilişkilerin güçlendirilmesi ve Amerikan çıkarları ile değerlerine karşı olan rejimlerle mücadele edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, krizlerin önlenmesi ve olası tehditlerin kontrol edilemez bir hal almadan tedbirler alınması yönünde önerilerde bulunulmuştur. Bu çerçevede, Reagan döneminde olduğu gibi mevcut ve gelecekteki tehditlere karşı her zaman hazırlıklı

bir güçlü Amerikan ordusunun yeniden yapılandırılmasının gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Barry, 2006, ss.2-4). Birinci Reagan dönemi dış politikasını şekillendiren neo-con anlayışa atfen yapılan bu çağrı Amerikan askerî güç ve kapasitesinin artırılması, tek taraflı kuvvet kullanma konusunda daha esnek hareket edilmesi ve pragmatik bir anlayışla Amerikan çıkarlarının korunması amacıyla yapılmıştır.

1970'li yıllardan itibaren Amerikan sağı ve milliyetçiliğinin tahkim edilmesi için politik bir çerçeve çizen neo-con anlayış, sorunların çözümünde askerî güce başvurulması, yayılmacı ve müdahaleci bir Amerikan dış politikası izlenmesi ve Amerika'nın uluslararası sistemi kontrol edebilir güce ulaşması ve bu gücün korunması gibi Clinton dönemi dış politikasına tamamen zıt bir politik düşünce yapısı etrafında şekillenmiştir. Neo-conlar Reagan yönetiminin ilk döneminde oldukça önemli görevler üstlenerek karar alma süreçlerinde etkin oldular. Ancak 1980'li yılların sonlarına doğru Sovyetler ile geliştirilen iyi ilişkiler neo-conların siyaset dışına itilmesine neden oldu. Soğuk Savaş'ın bitmesine yakın bir dönemde Amerika'nın bir aldatmaca içerisinde olduğunu ve esasında Soğuk Savaş'ın bitmediğini ileri sürdüler. Katı bir neo-con olan Norman Podhoretz, Amerika'nın silahlanmaya devam etmesi gerektiğini, bundan vazgeçmesinin Amerika'nın teslim olması anlamına geleceğini savundu (Dorrien, 2004, ss.12-14) Ancak bu neo-con iddialar hem Reagan hem de George H. W. Bush yönetimleri tarafından kabul edilmedi ve komünist tehdidin ortadan kalkacağına yönelik inanç geçerliliğini korudu. Neo-conlar Clinton dönemi boyunca etkin bir politika ortaya koyamadılar. Savundukları güç ve müdahale odaklı politik anlayışın yeniden uygulamaya konulması, Oğul Bush olarak da bilinen 43. Amerikan Başkanı George W. Bush döneminde gerçekleşti.

Neo-conlar, George W. Bush hükümetinin güvenlik ve dış politika bürokrasisinde üst düzey görevlere atandılar ve böylelikle on yıllık bir aradan sonra yeniden siyaseten aktif hale geldiler. Birinci Bush döneminin hemen başında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları neo-con siyasi düşünce sisteminin uygulamaya konması için uygun zemini yarattı. En az Soğuk Savaş'ın sona ermesi kadar büyük bir şok etkisi yaratan 11 Eylül saldırıları, Clinton dönemi dış politika uygulamalarının tamamen terk edilmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitişi ile farklı bir yapıya bürünen dış politika anlayışı 11 Eylül'den sonra da büyük bir değişime uğramıştır. Fakat bu değişim geleneksel güvenlikçi, müdahaleci ve askerî araçların daha çok tercih edildiği eski politik anlayışa dönüş şeklinde olmuştur. Bu dönemde neo-con politika anlayışı devlet politikası haline gelmiş ve 11 Eylül'den sonra başlatılan terörizme karşı savaşın fikrî alt yapısını oluşturmuştur.

Belirtmek gerekir ki, 11 Eylül saldırılarından sonra benimsenen terörizmle mücadele yaklaşımı tepkisel özellikler içerse de ABD'nin Ortadoğu ve fakat özelikle Irak politikasının hayata geçirilmesi açısından oldukça iyi şekilde planlanmıştır. Birinci Körfez Savaşı (1990-91)'ndan sonra Saddam Hüseyin yönetimine son verilerek Irak'ta rejim değişikliği yapılması için neo-conlar tarafından oldukça etkili lobi faaliyetleri yürütülmüş, Irak'a müdahale konusunda Clinton yönetimine baskı yapılmıştı. Ancak bu müdahaleci neo-con talepler Clinton yönetimi tarafından kabul edilmedi. Dolayısıyla 11 Eylül saldırılarının hemen ardından neo-con söylem yeniden Irak'a yöneldi ve saldırıların arka planında

Saddam Hüseyin desteği olduğunu ileri sürdüler. ABD'nin Irak politikasının inşa edilmesinde önemli bir role sahip olan Savunma Bakanı danışmanlarından, katı bir neo-con olan Richard Perle saldırılardan birkaç saat sonra 11 Eylül saldırılarından Irak'ın sorumlu olabileceğine dair açıklamalar yaptı. Perle'e göre bu saldırılar terör destekçisi devletlerin yardımı olmadan gerçekleşemezdi. Bu nedenle teröristlere yardım eden devletlere karşı sistematik misilleme politikası uygulanacağını bildirdi. Benzer şekilde Reagan dönemi Ulusal Güvenlik danışmanlarından ve neo-con anlayışın ideologlarından Michael A. Ledeen, saldırılardan sadece dört saat sonra yazdığı makalede saldırıların sorumluluğunu George H. W. Bush ve başkanın danışmanları Colin Powell ve Brent Scowcroft'a yükledi. Bu isimleri sözde realist olarak tanımlayan Ledeen, 1991 yılında işi bitirmediklerini ve Irak'ı özgürleştirmekten kaçındıklarına vurgu yaparak 11 Eylül saldırıları ile Saddam Hüseyin rejimi arasındaki organik bağa dikkat çekti (Baudrillard, 1995).

Laurie Mylroie, Charles Krauthammer, Judith Miller, Bernard Lewis, James Woolsey ve Jeane Kirkpatrick gibi birçok neo-con isim 11 Eylül saldırılarından sonra doğrudan Saddam rejimini işaret ederek, Irak'ta rejim değişikliği yapılmasına yönelik propaganda yürüttüler. Nihayet saldırıların ertesi günü Başkan Bush, neo-conların önemli isimlerinden konuşma metni yazarı David Frum'un kaleme aldığı konuşma metnini okurken teröristler ve onlara destek veren devletler arasında ayrım gözetmeyeceklerini ifade ederek Afganistan işgalinden sonra Irak müdahalesinin işaretini verdi. Böylelikle Bush, onlarca yıllık terörizm politikasını değiştirdi ve Irak'a karşı neo-con harekata alan açtı (Ahmad, 2014, s. 109-110). Başkan Bush 20 Eylül günü Kongre'de yaptığı konuşmada bu söylemin ötesine geçerek terörizmle mücadelede ABD'nin yanında olmayan devletlerin teröristlerin yanında olacağını bildirdi. Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle söylemi (Bush, 2001) doğal olarak dünyayı iki kutba ayırıyor ve ABD'nin karşısında yer alan devletlerin düşman kabul edileceğini ifade ediyordu. Bunun yanında terörizme karşı savaşa destek vermeyen devletlerin temel ahlaki ve normatif değerleri çiğneyeceği öne sürüldü ve bu yolla Amerikan terörizmle mücadele tarzına evrensel değerler de yüklendi.

11 Eylül saldırılarından sonra tüm politik dile hâkim olan neo-con söylem, saldırılardan yaklaşık bir yıl sonra ilan edilen Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi (National Security Strategy-NSS02) ile kurumsallaştırıldı ve devlet politikası haline geldi. Neo-con söylemin tüm unsurlarını yansıtan bu belgenin en dikkat çekici yönü ön alıcı eylem (pre-emptive action) tarzının saldırıları izleyen dönemde temel askerî strateji olarak kabul edilmesidir. Buna göre tehdidin yeteri kadar olgunlaşması beklenmeden hareket edilecek ve potansiyel tehditler ortadan kaldırılacaktı. Bunun dışında NSS02 belgesinde ABD'nin küresel liderlik rolü onaylanarak bu rolün ontolojik bir zorunluluk olduğu ifade edilmiştir. Zira küresel sistemi kontrol edebilecek güce sahip olan tek devletin ABD olduğu, aynı zamanda demokrasi, özgürlük, insan hakları ile diğer ahlaki ve normatif değerleri sadece ABD'nin koruyabileceği dile getirilmiştir. Bu nedenle ABD'nin görevi bu değerlere sahip devletlerin korunması, bu değerleri tehdit eden devletlerin de dönüştürülmesidir (National Security Strategy, 2002). Bu bağlamda ahlaki ve normatif değerlerin koruyucusu kimliği ile üstünlük vurgusu yapılarak Amerikan

istisnacılığı (exceptionalism); bu değerlere tehdit olarak görülen devletlerin dönüştürülmesi görevi ile Amerikan askerî gücünün eşsizliği ve pragmatizmi (pragmatism) NSS02 belgesinin esas temasını oluşturmuştur.

Diğer uluslara göre istisna bir üstünlüğe sahip olmak olarak tanımlanan Amerikan istisnacılığı, 11 Eylül'den sonra neo-con söylemlerin odağında yer almış ve sürekli olarak evrensel ahlaki değerlerin simgesi ve koruyucusu olarak Amerikalılık'a vurgu yapılmıştır. Kötü, kötülük ya da şeytanî gibi nitelemelerle saldırıları gerçekleştiren teröristler ve teröristlere yardım ettiği öne sürülen devletler Öteki olarak işaretlenmiştir. Soğuk Savaş dönemine özgü iyi (biz, Amerika, demokrasi ve özgürlüklerin simgesi ve koruyucusu) ve kötü (onlar, Sovyetler, komünist totaliterizm) düalitesine dayanan bu söylemler terörizm ve Haydut Devletler (İran, Irak, Kuzey Kore) gibi ötekilikler üzerinden yeniden üretilmiştir. 11 Eylül'den sonra net bir tehdit kaynağı olarak ABD'nin karşısında konumlandırılan bu yeni ötekiler ile mücadele etmek için demokrasi ihracı ve ön alıcı eylem gibi tartışmalı ve fakat Amerikan askerî ve ideolojik üstünlüğünü yansıtan yaklaşımlara başvurulmuştur. Bu doğrultuda neo-conların Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik şahinliği yeni yöntemlerle modernize edilmiş (Williams, 2005) ve 11 Eylül saldırılarından sonra izlenen Amerikan dış politikasının nüvesini oluşturmuştur. Tablo 1'de görüleceği üzere Soğuk Savaş döneminde izlenen askerî güç odaklı dış politika yaklaşımı 11 Eylül saldırılarından sonra farklı tehdit algıları üzerinden yeniden uygulamaya konulmuştur. Bu iki dönem arasındaki on yıllık (1991-2001) dönem geleneksel ABD dış politikasının kesintiye uğradığı ve bu nedenle Clinton yönetimine karşı neo-con anlayış tarafından yüksek düzeyde eleştirilerin yapıldığı bir dönem olmuştur.

Tablo 1: Soğuk Savaş'tan İtibaren ABD Dış Politikasının Karşılaştırmalı Dönemsel Analizi

ABD Dış Politikası	Soğuk Savaş (1947-1991)	Soğuk Savaş Sonrası (1991-2001)	2001 Sonrası (11 Eylül Sonrası)
Temel Stratejik Öncelikler	-Komünist yayılmanın engellenmesi - NATO gibi Batılı ittifakların güçlendirilmesi -Komünizme karşı ideolojik üstünlük sağlama	-Özgürlük, demokrasi, piyasa ekonomisi gibi liberalizme dayanan değerlerin yayılması -Küreselleşme ve ekonomik entegrasyon -Bölgesel (Balkanlar, Afrika) istikrarın sağlanması	-Küresel terörizme karşı savaş (War on Terror) -Ulusal güvenliğin korunması -Terörizme destek veren rejimlerin değiştirilmesi
Dış Politika Yaklaşımı	-Çevreleme (containment) ve caydırıcılık -Komünizm tehdidine karşı güçlü askerî ittifaklar -Askerî güç odaklı dış politika ve ekonomik yardımlar -Küresel liderlik rolünün askerî güç ve kapasite ile desteklenmesi	-Uluslararası iş birliğine dayalı çoktaraflı dış politika -Demokratik rejimlerin teşvik edilmesi -Uluslararası sorunların çözümünde diplomasiye öncelik verilmesi -Uluslararası ekonomik iş birliği ve kalkınmanın sağlanması -Askerî müdahalelerin insani amaçlarla sınırlandırılması	-Tektaraflı askerî müdahaleler -Güvenlikçi dış politika ve askerî güce dayalı koalisyonlar oluşturma -Küresel liderlik rolünün yeniden askerî araçlarla sağlanmaya çalışılması -Demokrasi ihracı ve ulus inşası gibi konularda askerî güç odaklı yaklaşım

Temel Tehdit Algısı	-SSCB ve komünizm -Totaliter komünist rejimlerin yayılması -Nükleer savaş riski	-Bölgesel çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar -Ekonomik istikrarsızlıklar -Nükleer silahların yayılma riski	-Küresel terörizm ve radikal dini terör örgütleri -Terörist grupların kitle imha silahlarına ulaşabilme ihtimali -İran, Irak, Kuzey Kore gibi Haydut Devletler'in oluşturduğu blok (Axis of Evil)

Neo-con anlayışa özgü dış politika geleneğinin en önemli özelliği Amerikan istisnacılığına duyduğu güçlü inançtır. Diğer uluslarla kıyaslandığın da Amerika'ya farklı bir üstünlük atfeden Amerikan istisnacılığı tasavvuru neo-con dış politika anlayışında Amerikan pragmatizmi ile sentezlenerek materyalize edilmiştir. Bir düşünce sistemi olarak Amerikan pragmatizmine felsefî derinlik kazandıran kurucu isimler William James ve John Dewey'e göre araçlar ve amaçlar arasında anlamlı bir ilişki olmalıdır. Değerlerin uygulanabilirliği soyut doğrular olmasından ziyade somut faydaya dönüştürülebilmeleri ile ilgilidir (Putnam & Putnam, 2017). Bu bağlamda Amerikan pragmatizmi dış politika yapımında ahlaki ve normatif değerler ile stratejik zorunlulukların aynı zeminde buluşmasına olanak sağlar.

11 Eylül saldırılarından sonra hegemonik bir karaktere bürünen Amerikan dış politikası sadece güvenlik kaygıları gözetilerek şekillendirilmemiştir. Terörist saldırılar başlı başına bir güvenlik problemi olsa da neo-con etki nedeniyle 11 Eylül'den sonraki siyasi atmosfer Amerikan istisnacılığı ve pragmatizmini işlevsel bir ittifak içerisinde birleştirmiştir. Evrensel ahlaki ve normatif değerlerin en üst düzeyde temsil edildiği Amerikan kimliği ve eşsiz maddi güç ABD'ye küresel ölçekli görevler yüklemiştir. Nitekim Ignatieff'e göre Amerika, dünyayı değiştirme görev üstlenmiştir ve bu görev Amerikan kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır (2005). Bu anlayışa göre ABD'nin uluslararası düzeyde gerçekleştirdiği eylemler pragmatik olmakla birlikte aynı zamanda etik bir yükümlülüğün de gereği olarak icra edilir. Demokrasi ihracı ve uluslararası liberal sisteme entegre olamayan ulusların dönüştürülmesi küresel liderlik payesine sahip Amerikan kimliği için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Dolaysıyla ahlaki ve normatif değerler ile pragmatik stratejiler arasında bir praksis oluşur. Son tahlilde Irak'a yapılan askerî müdahale sonucu Saddam Hüseyin'i devirerek rejim değişikliğine gidilmesini sadece terörist bağlantılar ya da kitle imha silahı edinme kapasitesinin yok edilmesi ile açıklamaya çalışmak eksik bir değerlendirme olacaktır. Bu türden askerî müdahaleleri savaştan öte Amerikan kimliğinin, çıkarlarının ve eşsiz askerî gücünün sürekliliği şeklinde görmek daha derin ve kapsamlı analizlerin önünü açacaktır.

George W. Bush'un ikinci başkanlık döneminde etkisini kaybetmeye başlayan neo-con dış politika anlayışı, 44. ABD Başkanı Barack Obama ile birlikte tamamen terk edilmiştir. Yürütülen dış politika açısından Clinton dönemine benzer kararlar alan Obama, çoktaraflılık, diplomatik angajman ve askerî gücün sınırlı kullanımı gibi uluslararası iş birliğini önceleyen bir politik yaklaşım sergilemiştir. Robert Kagan, Obama döneminde izlenen dış politikayı neo-conların ideolojik aşırılıklarının düzeltilmesi olarak değerlendirmiştir (2012). Bu bağlamda Obama, neo-con söylemlerin neden olduğu Irak işgaline yönelik meşruiyet krizi içerisinde olan Amerikan dış politikasına farklı bir çehre kazandırmayı

amaçlamıştır. Hatta Irak meselesini dış politika gündeminden çıkarmak amacıyla 2008 yılındaki seçim kampanyasında Irak'tan çekilme kararı alacığını duyurmuştur. Neo-con dış politika anlayışının amaçları ve araçlarını terk eden Obama, askerî güç kullanma yolundan tamamen vazgeçmese de sorunların çözümünde öncelikli olarak diplomasiyi tercih etmiştir. Bunun en açık örneği neo-con söylemlerin dış politikayı şekillendirdiği Bush döneminde terör destekçisi ve Haydut Devlet olarak ilan edilen İran ile diplomatik ilişkiler kurulması ve nükleer düzenlemeleri içeren Ortak Kapsamlı Eylem Planı Antlaşmasının (Joint Comprehensive Plan of Action) imzalanmasıdır. Bunun yanında başkanlık döneminin hemen başında, 2009 yılında Kahire'de yaptığı Yeni Başlangıç (The New Beginning) başlıklı konuşmasında tüm İslam coğrafyasına yönelik önemli çağrılarda bulunmuştur. Konuşmasının başında ABD ve dünyadaki tüm Müslümanlar arasında karşılıklı çıkar ve saygının korunmasına dayanan yeni bir başlangıç yapmaya geldiğini ifade eden Obama, konuşması boyunca dinî hoşgörü, dostluk, iş birliği, ekonomik, ticari ve eğitim ilişkilerinin geliştirilmesi için çağrıda bulunmuştur. Genel olarak iş birliği ve çoktaraflı kararların alınmasına vurgu yapmış ve konuşmasının son bölümünde ABD'nin yeni bir politika dönemine girdiğini, geçmişe bağlı kalmadan ilerleyeceklerini ilan etmiştir (Obama, 2009). Bu değişimi neo-con söylemin ana temasını oluşturan sürekli savaş doktrini yerine Obama döneminde sürdürülebilir liderlik arayışının tercih edilmesi şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Obama'nın ardından Amerika'nın 45. Başkanı seçilen Donald Trump kendine özgü ve fakat neo-con söylemlere benzer bir dış politika takip etmiştir. Trump döneminde neo-con anlayışın ideolojik şahinliği popülist bir şekle bürünerek Önce Amerika (America First) ve Amerika'yı Yeniden Yücelt (Make America Great Again, MAGA) söylemlerinde yeniden şekillenmiştir. Ancak neo-con anlayışta önemli bir yere sahip küresel hegemonyanın sürdürülmesi bağlamında ulusal çıkarlar ekonomik korumacılığa dönüşmüştür (Mearsheimer, 2018). Trump döneminde de sürekli savaş stratejisinden uzak durulmuş ancak neo-con politika anlayışının temel prensiplerinden olan ideolojik Öteki yaratma stratejisini korumuştur. Daha çok ekonomik ve ticari ilişkiler açısından öncelikli tehdit kaynağı olarak Çin belirlenmiş ve bu yeni Öteki ile mücadele neo-con anlayışa uygun olarak ve fakat farklı araçlarla yürütülmüştür. Bunun dışında katı göçmen politikası, Müslüman ülkelere getirilen seyahat yasağı ve eşcinselliğe yönelik eleştiriler Trump döneminin muhafazakâr yansımaları olarak değerlendirilmiştir. Son tahlilde Önce Amerika ve MAGA söylemleri Amerikan milliyetçiliğinin tahkimi ve küresel hegemonyanın devamı için uygun politik retorikler olarak seçilmiştir. Bu söylemler neo-con ideolojinin Amerikan dış politikasının yapım süreçlerini ve çıktılarını belirgin bir şekilde etkisi altına aldığına dair tutarlı gerekçeler sunmaktadır. Ancak Obama ve Trump döneminde izlenen dış politika Bush dönemi politikalarını şekillendiren neo-con militarizminden belirgin bir şekilde ayrışmaktadır.

Trump döneminde izlenen dış politika belirgin şekilde neo-con militarizmine dayandırılmasa da başkanlıkça kullanılan Önce Amerika ve MAGA gibi politik söylemler Cumhuriyetçi Parti'nin politikaları üzerinde neo-con anlayışın devam eden etkisini göstermektedir. Amerikan milliyetçiliğini tahkim etmeye yönelik kullanılan bu popülist söylemler 1970'li yıllardan itibaren Cumhuriyetçi Parti'nin sağ kanadını oluşturan neo-con anlayışın nüvelerini oluşturmaktadır. Trump döneminde daha

çok ekonomi-politik alanda kendisini gösteren bu yaklaşım esasında Amerikan dış politika geleneğinin devam ettirilmesine ilişkindir. Bu doğrultuda Amerikan istisnacılığı ve batılı değerlerin koruyucusu rolü gibi neo-con politika anlayışının temellerini oluşturan fikirler Trump dönemi dış politikasında somut çıktılara dönüşmüştür. Konservatif ve aynı zamanda realist olarak değerlendirilen Trump dönemi dış politikasını John Mearsheimer ateşli, popülist söylemlerin ötesinde Amerikan dış politikası açısından küçük değişimlerin olduğu ve fakat kesinlikle dramatik değişimlerin olmadığı, geleneksel Amerikan dış politikası unsurlarının korunduğu bir dış politika olarak nitelendirmiştir (Mearsheimer, 2018).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Soğuk Savaş'ın sonu bu uzun soluklu rekabet sürecinin kendisi kadar önemli politik etkiler doğurmuştur. Başta ABD ve SSCB'nin dış politika anlayışı olmak üzere tüm uluslararası sistemi değişim ve dönüşüme zorlayan bu kırılma anı yerleşik siyasi geleneklerin de yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Bir "savaş" olarak düşünüldüğünde son bulması iyimser karşılansa da Soğuk Savaş'ın bitişini kriz anı olarak gören tartışmalar da yapılmıştır. Özellikle ABD açısından kriz döneminin başlangıcı sayılan bu son, Amerika'ya özgü anlatıların ve Amerikan kimliğini oluşturan değerlerin sorgulanmasının önünü açmıştır. Bu doğrultuda kimliğinin sürekliliği açısından belirsiz bir döneme giren ABD, ontolojik güvenlik krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Neo-con politik anlayış yeni dönemde de Soğuk Savaş'a özgü pratiklerin devam ettirilerek bir süreklilik stratejisinin oluşturulmasını savunsa da George W. Bush dönemine kadar bu önerileri itibar görmemiştir.

Başkanlık dönemine 11 Eylül saldırılarının yarattığı şok etkisi ile başlayan George W. Bush, neo-con politikalara eğilim göstererek saldırıları sadece terörist eylemler olarak görmemiş, bir savaş konsepti içerisinde değerlendirmiştir. Bu açıdan hem ideolojik olarak hem de askerî yöntemlerle küresel ölçekte mücadele edilecek bir Öteki belirlenmiş ve neo-con politik anlayışın uygulanması için alan açmıştır. Soğuk Savaş dönemindekine benzer bir mücadeleyi savunan neo-conlar bu anlamda Amerikan dış politikasının sürekliliğini tesis etmeyi ve Soğuk Savaş'ın sonu ile başlayan politik yönsüzlükten kurtulmayı amaçlamışlardır. Dolaysıyla 11 Eylül saldırılarından sonra Bush yönetimince izlenen dış politika, ontolojik güvenliğin sağlanması amacıyla neo-con söylemlerin süreklilik stratejisi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politik tutum kısmen etkisini yitirse de Bush'tan sonraki dönemlerde takip edilen dış politika stratejilerinde de varlığını korumuştur.

Devletlerin dış politika yapım şekilleri ve alınan dış politika kararları uluslararası sistemin başat aktörü olarak devletlerin kendilerine atfettikleri kimliklerden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemi boyunca komünist totaliterizmin karşısında özgürlük ve demokrasi savunucusu olarak kendi rol ve kimliğini tanımlayan ABD, savunucusu olduğu değerlerin korunmasında çoğunlukla askerî yöntemleri kullanmıştır. Dolaysıyla Soğuk Savaş dönemi boyunca alınan dış politika kararları hem ideolojik hem de askerî mücadeleyi kapsayacak şekilde çok yönlü düşünülmüştür. Ancak hem Amerikan dış politikasının hem de Amerikan kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelen bu tutum Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle kesintiye uğramıştır. Amerikan kimliği varoluşsal sorgulamalarla karşı karşıya kalmış,

üstün kimlik anlatıları anlam karmaşası içerisine düşmüştür. Üstün Amerika kimliği ve askerî gücünün korunmasını ilke edinen neo-con anlayış 11 Eylül saldırılarından sonra Soğuk Savaş dönemi politikalarına dönülmesini savunmuş ve ABD'nin küresel lider rolünün devam ettirilmesini öne sürmüştür. Bu bağlamda neo-con anlayış ABD ontolojik güvenliğini Amerikan kimliğine dair anlatıların sürekliliğine ve sınırsız askerî üstünlüğünün korunmasına bağlı olarak görmüştür.

KAYNAKLAR

Ahmad, M. I. (2014). *The Road to Iraq: The Making of a Neoconservative War*. Edinburgh University Press

Aldred, K. & Smith, M. A. (1999). *Superpowers in the Post-Cold War Era.* Palgrave Macmillan.

Barry, Tom. (2006). *Rise and Demise of the New American Century*. International Relations Center Special Report

Baudrillard, J. (1995). *The Gulf War Did Not Take Place*. Indiana University Press

Bush, G. W. (2001). *Address to a Joint Session of Congress and the American People*, Erişim Adresi: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html

Campbell, D. (1998). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. University of Minnesota Press

Del Rosso Jr., S. J. (1995). *The Insecure State: Reflections on "The State" and "Security" in a Changing World*. *Daedalus*, 124(2), 175-207

Dorrien, G. (1993). *The Neoconservative Mind: Politics, Culture and the War of Ideology*. Temple University Press

Dorrien, G. (2004). *Imperial Designs: Neoconservatism and the New Pax Americana*. Routledge.

Ejdus, F. (2018). Critical Situations, Fundamental Questions and Ontological Insecurity in World Politics. *Journal of International Relations and Development*, 21(4), 883-908

Friedman, M. (2005). *The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectuals and the Shaping of Public Policy*. Cambridge University Press.

Gaddis, J. L. (1986). The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar International System. *International Security*, 10(4), 99-142

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Polity Press

Heidegger, M. (1962). *Being and Time* (J. Macquarrie & E. S. Robinson, Çev.), Blackwell Publishers

Ignatieff, M. (2005). *American Exceptionalism and Human Rights*. Princeton University Press

Kagan, R. (1998). The Benevolent Empire. *Foreign Policy*. 111, 24-35

Kagan, R. (2012). *The World America Made*. Alfred A. Knopf

Krauthammer, C. (1990/91). The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23–33

Krickel-Choi, N. C. (2024). State Personhood and Ontological Security as a Framework of Existence: Moving Beyond Identity, Discovering Sovereignty. *Cambridge Review of International Affairs*, 37(1), 3-21

Mälksoo, M. (2015). Memory Must Be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*, 46(3), 221-237

Mearsheimer, J. (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. Yale University Press

Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations,* 12(3), 341-370

Obama, B. (2009). *Remarks By The President On A New Beginning*, Erişim Adresi: https://obamawhitehouse. archives.gov/the-press-office/remarks-president-cairo-university-6-04-09

Onea, T. A. (2013). *US Foreign Policy in the Post-Cold War Era: Restraint Versus Assertiveness From George H. W. Bush To Barack Obama*. Palgrave Macmillan

Putnam, H. & Putnam, R. A. (2017). *Pragmatism as a Way of Life: The Lasting Legacy of William James and John Dewey*. Belknap Press

Rumelili, B. (2015). Ontological (in)Security and Peace Anxieties: A Framework for Conflict Resolution. B. Rumelili (Ed.) *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties* içinde (ss. 10-26), Routledge

Ryan, M. (2010). *Neoconservatism and the New American Century*. Palgrave Macmillan

Steele, B. J. (2017). Organizational Processes and Ontological (in)Security: Torture, the CIA and the United States. *Cooperation and Conflict*, 52(1), 69-89

Subotic, J. (2015). Narrative, Ontological Security, and Foreign Policy Change. *Foreign Policy Analysis,* 12(4), 610-627

Taylor, A. J. P. (1985). The Origins of the Second World War. Atheneum

The National Security Strategy of the United States of America, (2002). Erişim Adresi: https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/

Williams, M. C. (2005). *The Realist Tradition and the Limits of International Relations*. Cambridge University Press

Zarakol, A. (2010). Ontological (in)Security and State Denial of Historical Crimes: Turkey and Japan. *International Relations*, 24(1), 3-23

Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, 2(2): 189-210 (2025)

Basılı/Printed ISSN: **3023-5278**

SAVUNMA VE GÜVENLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Defence and Security Research

https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiltere'deki Alman Casusluk Endişesiyle Şekillenen İngiliz İstihbaratı: Spymania ve İstihbarat

The British Intelligence Shaped by the German Espionage Concern in Pre-World War I Britain: Spymania and Intelligence

Muhammed Eren Karataş[1,*]

[1]*Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, Harp Tarihi Ana Bilim Dalı, Askerî Tarih Doktora Öğrencisi, 06100, Çankaya /ANKARA*

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 29.05.2025
Düzeltme: 25.08.2025
Kabul: 09.09.2025

Keywords

Spymania
The United Kingdom
Espionage
Prussia
Germany
World War I

Anahtar Kelimeler

Spymania
Birleşik Krallık
Casusluk
Prusya
Almanya
Birinci Dünya Savaşı

Özet

Birinci Dünya Savaşı; askerî, harp ve siyaset tarihi gibi başlıca disiplinlerin inceleme sahasına girdiği kadar özellikle yirminci yüzyıldan itibaren büyük bir öneme haiz olmuş istihbarat tarihi ve çalışmaları için de derin bir araştırma konusudur. Savaş öncesi dönemde, tarafların netleşmesi ve gerginliklerin artmasıyla beraber en ufak bir şüphenin bile değerlendirilmesi devlet güvenliğinin en önemli gündemi olmuştur. Böyle bir atmosferde İngiltere anakarasında oluşan her türlü terslik ve gariplik, bir Alman tehdidi gibi algılanmış ve buna göre yaklaşım sergilenmiştir. Bu teamülün sonucunda İngiltere'de, Birinci Dünya Savaşı öncesinde en uygun tabirle psikolojik bir savaş tezahür etmiştir. Psikolojik tanımıyla spymania (casusluk sanrısı) olarak adlandırılan bu ilginç durum, İngiltere'de romanlar, gazeteler kitaplar ve hatta gündelik muhabbetlerin en önemli konusu olmaya kadar evrilmiştir. Kamuoyunu ciddi derecede işgal eden bu sanrı, başta hükûmet tarafından görmezlikten gelinmeye çalışılsa da kontrol edilemez boyutlara ulaşmış; İngiliz meclisini, istihbaratını ve kuvvetlerini teyakkuza geçirecek kadar önemli bir hal almıştır. Bu çalışmada, casusluk sanrısının İngiliz istihbaratının yirminci yüzyıl erken döneminde yapılanmasındaki başat etkisine ekseriyetle dikkat çekilmiştir.

Abstract

World War I has been a central subject of research not only within the major disciplines of military, war, and political history, but also-particularly since the twentieth century-within the field of intelligence history and studies, where it has gained considerable significance. In the tense pre-war period, as alliances began to solidify and international frictions intensified, even the slightest suspicion became a matter of national security. Within this atmosphere, any irregularity or anomaly in mainland Britain was often interpreted as a potential German threat. As a result of this mindset, a kind of psychological warfare emerged in Britain prior to the First World War. This peculiar phenomenon, best described by the term spymania, came to dominate novels, newspapers, books, and even everyday conversations. Although initially dismissed by the government, this widespread espionage hysteria escalated to uncontrollable levels, eventually compelling the British Parliament, intelligence community, and security forces to take it seriously. This study highlights the profound impact of this spy paranoia on the structuring of British intelligence during the early twentieth century and underscores its formative role in shaping the institutional framework of the intelligence apparatus.

*Muhammed Eren KARATAŞ, m.erenkaratas@gmail.com

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, yalnızca cephe hattında verilen askerî mücadelelerle sınırlı kalmayan, aynı zamanda imparatorlukların iç işleyişini, güvenlik algılarını ve kurumlarını köklü, bir o kadar da dönüşü olmayan biçimde dönüştüren bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Savaş, toplumsal bellekte büyük bir kırılmaya, uluslararası ilişkilerde ise uzun vadeli sonuçlara yol açmıştır. Ancak savaşın bu çok yönlü karakteri, silahlı çatışmalar ve diplomatik gelişmelerin yanı sıra savaş öncesi dönemde şekillenen psikolojik, ideolojik ve bürokratik dönüşümler üzerinden de anlaşılabilir (Andrew, 2018). Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'de, İngiliz halkında vuku bulan Alman casusluk korkusu ya da çağdaş literatürdeki ifadesiyle spymania,[*] istihbarat kurumlarının oluşum ve kuruluş merkezinde yer almıştır.

Yirminci yüzyılın ilk yıllarında İngiltere, uluslararası arenada bu kez alışılagelinmiş Fransız tehdidi haricinde ciddi meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır. Avrupa kıtasında, Bismarck'ın önderliğinde Prusya[**] merkezli yürütülen Alman birliği süreciyle değişen dengeler, sanayi kapasitesindeki artış ve donanmanın güçlenmesi, İngiltere açısından salt bir dış tehdit olarak tanımlanmakla kalmamış; aynı zamanda imparatorluk çıkarlarına yönelik sistematik bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Bu algı yalnızca siyasî yansımalarla sınırlı kalmayıp; medya, edebiyat ve kamuoyu aracılığıyla toplumun tüm katmanlarına yayılmıştır. Edward dönemi İngiltere'si, bir yandan imparatorluk kimliğini korumaya çalışırken, diğer yandan hem içeride hem dışarıda tabiri caizse görünmeyen düşmanlarla çevrelendiği düşüncesiyle hareket ediyordu. Bu atmosferde casusluk, yalnızca istihbarat faaliyetlerine konu olan teknik bir mesele olarak kalmamış, ayrıca toplumsal korkunun ve politik yaklaşımların temel taşı hâline gelmiştir. Christopher Moran, henüz Türkçe literatürde yer edinmemiş olan Classified: Secrecy and the State in Modern Britain eserinde, toplum ve istihbarat bileşenini yalnızca devletin güvenlik işlevlerinin bir parçası olarak görülemeyeceğini, aynı zamanda devlet-toplum ilişkisini kuran bir araç olarak zuhur ettiğini savunmuş ve bu yaklaşımla istihbaratın Althusserci anlamda bir ideolojik devlet aygıtı olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Dolayısıyla Moran'ın değerlendirmesi, spymaniayı salt bir güvenlik olgusundan çıkarıp ideolojik ve kültürel inşa süreçlerinin merkezinde konumlandırarak daha açık biçimde anlaşılmasını sağlar (Moran, 2013).

Dönem okumaları yapıldığı zaman karşımıza çıkabilecek bir başka kavram da casusluk humması (spy fever) olarak saptanmıştır ve bu terminolojik farka muhakkak değinilmesi gerekmektedir. Casusluk humması, çoğu kez 1914 çevresindeki casusluk korkularıyla ilişkilendirilse de kavramın İngiltere'deki ilk dolaşıma girişi Fransız-Prusya Savaşı bağlamında, Fransız basınındaki işgal deneyimlerinin Britanya basınında aktarımı sırasında gerçekleşmiştir (Richards, 2025). Humma veya ateş gibi tıbbi metaforlar, kitle duygularını betimlemekten çok onları değersizleştirmek ve alaya almak için kullanılmış; içimizdeki

[*] Y.n: Türkçe karşılık olarak, casusluk sanrısı ifadesi tercih edilebilir.

[**] Bu çalışmada Prusya ve Almanya terimleri dönemsel bağlam dikkate alınarak kullanılmıştır. 1918 yılına kadar günümüz Almanya'sının siyasal ve askerî öznesi Prusya olduğundan, bu tarihe kadarki anlatımlarda Prusya ifadesi tercih edilmiştir.

düşman kaygılarını psikolojik bozukluk diline çevirerek kamusal duygulanımı gayrimeşru göstermiştir. Bu sebepten ötürü casusluk humması toplumun delüzyonel hâline dair tıbbi bir teşhis olmaktan çok, retorik bir etiket olarak işlev görür ki bu, belirli duygusal taşkınlıkları sansürlemek ve küçümsemek için devreye sokulur (Richards, 2025). Ancak casusluk sanrısı (spymania) ise tıpta zihinsel takıntı, hezeyan hali için kullanıldığından toplum ölçeğinde ele alındığında kolektif paranoya durumuna tekabül etmektedir. Bu tanımlamalar doğrultusunda casusluğu humma ve sanrı gibi metaforlar ile açıklamada ciddi bir yaklaşım farkı olduğu görülmektedir. Humma daha çok 1870'lerde Fransızların hezimetinden kaynaklı bir alay, geçici panik ve retorik küçümseme ile ilişkiliyken; sanrı 1900'lü yıllarda paranoya, kurumsal refleks ve toplumsal korkuyu açıklar. Bu sebepten ötürü casusluk sanrısı ve humması arasındaki ciddi farkın açıklanması bu makalede gerekli görülmüştür.

Bu yaklaşımla ele alındığında spymania, bireysel bir kaygıdan ziyade kolektif bir paranoyayı; sıradan endişelerden çok devletin ve toplumun genel eğilimlerinden beslenen sistemli bir güvenlik psikolojisini ifade eder. İngiltere'de bu paranoya, günlük gazetelerden siyasi konuşmalara, romanlardan tiyatrolara kadar her yerde kendini göstermiştir. Özellikle William Le Queux gibi yazarların kaleme aldığı kurgusal işgal senaryoları, Prusyalı casuslarının sokaklarda, postanelerde, fabrikalarda, hatta kiliselerde İngiliz toplumuna sızdığı imgeleriyle kamuoyunu derinden etkilemiştir (Grant, 2009). Bu sebeple, Le Queux'ün *The Invasion of 1910* adlı eserinin, yalnızca bir roman olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır çünkü halkı casuslara karşı duyarlı olmaya çağıran bir propaganda metni olarak işlev gördüğü açıktır. (Hiley, 1997).

Bu psikolojik iklimin yalnızca Birleşik Krallık'a özgü olmadığını belirtmek gerekir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, sanayileşme, şehirleşme ve kitlesel iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte Avrupa genelinde güvenlik odaklı bir devlet eğilimi güçlenmiştir. Fransa'da Dreyfus Olayı* etrafında gelişen iç tehdit söylemleri, Prusya'da sosyalistlerin izlenmesi, Rusya'da Çarlık rejiminin casus-provokatör kullanımı gibi örnekler, güvenliğin ulusal kimliğin bir bileşeni hâline gelmesine neden olmuştur. İngiltere özelindeyse bu süreç, casus figürü etrafında kristalleşmiş; casus, hem içe sızan yabancı hem de sadakatsizlik potansiyeli taşıyan yurttaş sembolü olarak inşa edilmiştir.

Bu anlamda casusluk yalnızca devletin dış güvenlik meselesi olarak kalmamış, toplumsal düzeni koruma gerekçesiyle içselleştirilmiş bir kontrol aracı haline dönüşmüştür. Bu durum, Althusser'in kavramsallaştırmasıyla istihbarat teşkilatlarını salt baskı aygıtı olarak görmekten çıkarıp ideolojik devlet aygıtı işleviyle birlikte değerlendirmeye imkân tanır (Althusser, 1971). Casus figürünün edebiyat, tiyatro ve basında yeniden üretilmesi, halkın hangi davranışları şüpheli göreceği, kimlerin öteki; yani düşman olarak kodlanacağı gibi gündelik algı biçimlerini doğrudan etkiler. Böylece istihbarat kurumları, yalnızca bilgi toplayan ve güvenlik sağlayan unsurlar olarak sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal bilinç biçimlerini belirleyen aktörler hâline gelmiştir.

*1894 yılında Fransa'da, Yahudi bir subay olan Alfred Dreyfus'a yönelik casusluk suçlamalarının skandal yargılama sürecine verilen isim.

Kamuoyundaki bu korkunun devlet nezdinde yarattığı etki ise oldukça somut olmuştur. Britanya'da 1905 yılında çıkarılan Yabancılar Yasası* (*Aliens Act*) gibi düzenlemelerle yabancıların ülkeye girişi kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Porter, 1987). Fakat asıl kurumsal yanıt, 1909 yılında Gizli Servis Bürosu'nun** (*Secret Service Bureau*) kurulmasıyla verilmiştir. Bu yapı, kısa sürede iç tehditlere odaklanan MI5 ile dış tehditlere yönelen MI6 şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu kurumsallaşma, yalnızca işlevsel bir düzenleme olmanın ötesinde, tehdit algısının yönünü yansıtan sembolik bir karardır. Devlet, içerideki görünmez düşmana karşı önleyici güvenlik mekanizmaları geliştirmeyi ve halkın duyduğu korkuyu organize bir güvenlik pratiğine dönüştürmeyi hedeflemiştir (Andrew, 2009). MI5'in ilk faaliyetleri incelendiğinde, bu korkunun kurumsal karar alma süreçlerine nasıl yansıdığı daha iyi anlaşılmaktadır. Her gün yüzlerce casusluk ihbarı alan kurum, çoğunluğu asılsız da olsa bu ihbarları ciddiyetle değerlendirmiş; limanlar, posta ofisleri, Prusya kökenli işçiler ve mühendisler yakından mercek altına alınmıştır. Buradan çıkarılabilecek en önemli sonuç, toplum-devlet ilişkisini istihbarat temelinde yeniden kurgulayan bir yapının inşasına işaret etmesi olmalıdır. Casusluk, devlet görevlilerinin alanını aşarak, her bireyin şüphe üretme ve bunu yetkililere iletme sorumluluğuyla yüklendiği kolektif bir toplumsal pratiğe dönüşmüştür. (Andrew, 2009).

Bu makale, tam da bu tarihsel ve sosyopolitik zeminden hareketle, İngiliz istihbaratının erken yirminci yüzyıldaki kurumsallaşma sürecinde spymanianın oynadığı rolü incelemeyi amaçlamaktadır. Amaç, yalnızca MI5 ve MI6 gibi kurumların nasıl kurulduğunu açıklamak sınırlı tutulmamış; aynı zamanda bu kuruluş sürecinin ardındaki zihinsel, kültürel ve ideolojik dinamikleri de açığa çıkarmaktır. Çünkü istihbarat kurumları, stratejik gerekliliklerin yanı sıra toplumsal korkuların, kültürel temsillerin ve politik yönlendirmelerin de ürünüdür.

Bu bağlamda çalışma, istihbarat ve korku ilişkisini açıklamak için şu beş temel soruya odaklanmaktadır:

1. Alman casusluk korkusu tarihsel olarak hangi bağlamda ortaya çıkmıştır?
2. Bu korku, İngiliz istihbarat kurumlarının yapısını ve işlevini nasıl şekillendirmiştir?
3. Medya ve kamuoyu, bu korkunun toplumsallaşmasında nasıl bir rol oynamıştır?
4. İngiliz istihbarat yapısı, bu korkuyu imparatorluk sınırları dışına nasıl ihraç etmiştir?
5. Casusluk paranoyası, zaman içinde kurumsal hafızaya nasıl yerleşmiş ve istihbarat kültürünü nasıl etkilemiştir?

Bu sorular etrafında geliştirilen analiz, istihbaratın yalnızca bilgi toplayan veya operasyonel görevler yürüten bir aygıt olmadığını; aynı zamanda ideolojik ve kültürel üretimle iç içe geçmiş bir yapı olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Casusluk, bu çerçevede hem bir güvenlik meselesi hem de bir anlatı biçimidir. Casus figürü, halkın zihninde düşman imgesinden taşarak korkunun vücut bulmasına yol

* Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı Parlamentosu'nun ilk kez göç kontrolleri ve kayıt işlemlerini başlattığı ve İçişleri Bakanı'na göç ve uyrukla ilgili konularda genel sorumluluk veren yasasıdır.
** Makalenin ilerleyen bölümlerinde GSB olarak anlatılmaktadır.

açmıştır. Böylece, korku artık devletin istihbarat kurumlarına yönelik toplumsal desteği meşrulaştıran bir araç hâline gelmiştir.

Bu makale, istihbarat tarihini teknik bir alanın sınırlarından çıkararak, onu daha geniş sosyokültürel bağlamlarda değerlendirme çabasına katkı sunmaktadır. *Spymania* üzerinden geliştirilen bu çerçeve, İngiliz istihbaratının kurumsal kimliğini anlamak kadar, bu kurumların nasıl bir toplumsal zihniyet üzerine inşa edildiğini de gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla istihbarat, savaşın görünmeyen yüzünün yanı sıra korkunun, güvensizliğin ve ideolojik yönlendirmelerin kurumsallaştığı bir zihinsel haritanın da yansımasıdır.

2. YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

Bu çalışma, nitel tarihsel araştırma yöntemine dayanmaktadır. İngiltere'de Birinci Dünya Savaşı öncesi gelişen spymania olgusunun, istihbarat kurumlarının kurumsallaşmasına etkisi incelenmiştir. Çalışmada arşiv belgeleri, dönemin gazete haberleri ve siyasi atmosferini yansıtan birincil ve ikincil kaynaklar bir arada kullanılmıştır.

Temel kaynaklar arasında Christopher Andrew'un Gizli Dünya adlı eseri, R.G. Grant'ın MI5 & MI6: Britain's Security and Secret Intelligence Services adlı çalışması ve William Le Queux'ün kurgusal ancak dönem zihniyetini yansıtan romanı The Invasion of 1910 bulunmaktadır. Bunlar üzerinden kamuoyu algısı, propaganda dili ve kurumsal yapılar tarihsel bağlamda analiz edilmiştir.

Araştırmada ikincil literatür değerlendirilmesini esas alınmış olup; hem İngiliz istihbarat tarihine dair akademik literatür hem de dönemin söylem yapıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmada birincil kaynak azlığının temel sebebi, sosyolojik ve psikolojik incelemelerin sonraki dönemlerde ele alınmış olmasına ek olarak İngiliz istihbarat kurumlarının erken dönem faaliyetlerine ilişkin arşiv belgelerin büyük bölümünün ya halen gizli olması ya da sınırlı erişimle araştırmacıların kullanımına sunulmuş olmasıdır. Bu nedenle çalışmada, dönemin ruhunu ve spymania olarak tanımlanan toplumsal psikolojiyi anlamak amacıyla güvenilir ikincil literatürü analiz edilmiş; kamuoyu belgeleri, medya kaynakları ve dönemin tartışmalarına dayalı dolaylı birincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, birincil arşiv belgelerine erişim kısıtlılığıdır; MI5 ve MI6'ya ait belgelerin büyük bölümü hâlen kapalı olduğundan, analiz ağırlıklı olarak edebî metinler ve ikincil literatür üzerinden yürütülmüştür. Araştırma kavramsal olarak spymaniaya odaklanmış, buna yakın bir terim olan casusluk humması (spy fever) ikincil planda bırakılmıştır. Bu tercih, kavramın derinlemesine incelenmesine imkân sağlasa da karşılaştırmalı kavramsal genişlik sunmamaktadır. Ayrıca çalışma esasen İngiltere merkezli bir bakış açısıyla sınırlıdır; EMSIB örneği üzerinden imparatorluk boyutuna işaret edilse de Fransa, Almanya ve diğer devletlerin casusluk kültürleri yalnızca ikincil derecede ele alınmıştır. Yöntemsel açıdan ise çalışma nitel tarihsel bir analizdir; nicel veri ve istatistiksel ölçümler kullanılmamış, bulgular söylem analizi ve tarihsel yorumlama üzerinden geliştirilmiştir.

3. KURUMSALLAŞMANIN TARİHSEL ARKA PLANI

İngiltere'de modern istihbarat teşkilatlarının kurumsallaşması, güvenlik eksenli bir refleksin ürünü olmanın ötesinde, geç Viktorya ve Edward dönemlerinde şekillenen sosyal, kültürel ve siyasi dinamiklerin birleşiminden doğmuştur. 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Birleşik Krallık, hem iç politikada hem de uluslararası arenada artan bir kırılganlıkla karşı karşıyaydı. Alman birliğinin sağlanması, askerî ve endüstriyel anlamda hızla güçlenmesi ve donanma yarışında İngiltere'yi zorlamaya başlaması, Londra'da ciddi bir stratejik tehdit algısına neden olmuştur (Aldrich, 2001). Bu durum, yalnızca dış politika düzleminde sınırlı kalmayarak aynı zamanda iç güvenlik kurgusu içinde de karşılık bulmuştur.

Prusya'nın yükselişiyle eş zamanlı olarak Britanya kamuoyunda belirginleşen casus istilası söylemi, başta William Le Queux gibi yazarların kurgusal eserleri olmak üzere geniş bir medya üretimiyle beslendi. Özellikle 1906 tarihli The Invasion of 1910 adlı romanın günlük gazetelerde tefrika hâlinde yayımlanması, kamuoyunda içimizdeki Alman casuslar korkusunu derinleştirmiş ve siyasi karar alıcılar üzerinde ciddi baskı oluşturmuştur (Daily Mail, 18 Mart-22 Haziran 1906). Bu süreç, İngiltere'nin güvenlik anlayışını dış tehditlerden içsel ve görünmez tehlikelere doğru genişleten bir zihniyet dönüşümünü pekiştirmiştir.

Edward dönemi İngiltere'sinde artan bu paranoyak atmosfer, medya temelli olmanın ötesine geçerek siyasal otoritenin de güvenlik anlayışını dönüştürecek düzeyde yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Nicholas Hiley'nin analizine göre, bu dönemde kamuoyundan gelen binlerce ihbarın büyük bir kısmı asılsız olmasına rağmen, istihbarat birimleri bu korku ortamını kurumsal kapasiteyi genişletmek için kullanmıştır (Hiley, 1997). Casus figürü, hem uluslararası bir tehdit hem de iç düzeni bozabilecek sivil bir gölge olarak kodlandığından, devletin kurumsallaşma refleksi bilgiyi toplamanın ötesine geçerek şüpheyi yönetme biçiminde tezahür etmiştir.

Yüzyılın başında İngiliz devlet aygıtı içinde istihbarat faaliyetlerine dair kurumsal bir yapı henüz mevcut değildi. Bilgi toplama işlevi, Donanma ve Savaş Bakanlığı'nın alt birimleri arasında dağınık bir şekilde yürütülmekteydi. Bu yapı, hem eşgüdüm sorunlarına hem de istihbari bilgiye dayalı karar alma süreçlerinin zayıflığına neden olduğu kabul görmektedir. Aynı dönemde Prusya'nın askerî gücünün yanı sıra casus yayılımı ile İngiltere'nin iç düzenini tehdit ettiğine dair artan inanç, merkezi bir istihbarat örgütüne duyulan ihtiyacı gün yüzüne çıkarmıştır (Andrew, 2018). 1909 yılında kurulan GSB, bu ihtiyaçların bir sonucu olarak teşkilatlandırılmıştır. Büro; Home Section* (sonradan MI5) adıyla iç tehditlere; Foreign Section** (sonradan MI6) ise dış istihbarat faaliyetlerine odaklanacaktı (Andrew, 2009). Bu bölünme, yalnızca bir işlevsellik taşımakla kalmayıp tehdit algısının yönünü de simgeleyen bir nitelik kazanmıştı. Özellikle MI5'in kuruluş sürecinde, Prusyalı casusların İngiltere'deki limanlara,

* Türkçe'ye İç Şube olarak çevirilebilir.
** Türkçe'ye Yabancı (Dış) Şube olarak çevrilebilir.

mühendislik firmalarına ve posta sistemine sızdığına yönelik şüpheler temel belirleyici olmuştu (Grant, 2009). İstihbarat kurumlarının şekillenmesinde ön plana çıkan isimler arasında Vernon Kell ve Mansfield Cumming yer almaktadır. Kell, MI5'in ilk başkanı olarak, kurumun iç güvenlik reflekslerini yapılandırmış; Cumming ise MI6'nın operasyonel yetkinliğini Avrupa genelinde yaygınlaştırmıştır. Her iki figür de, Alman tehdidine karşı geliştirdikleri yapısal tepkilerle İngiltere'nin modern istihbarat mimarisinin temellerini atmıştır (Jeffery, 2010).

Kurumsallaşma döneminde Kell'in birimine ek bir parantez açılması gerekmektedir. MI5'in kuruluş mantığı, casusluk şüphelerini izole etmenin ötesinde, Birleşik Krallık'ın savaş stratejisi ve hedefleriyle bağlantılı daha geniş bir güvenlik vizyonunu içermekteydi. David French'in belirttiği üzere, 1914-1916 arasındaki İngiliz savaş doktrinleri, iç güvenlik politikalarıyla birlikte şekillenmiş; bu da MI5'in operasyonel görevlerinin stratejik düzeyde yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır (French, 1986). Bu tarihsel arka plan, bir güvenlik aygıtının kuruluş sürecinin ötesinde, aynı zamanda bir zihniyet dönüşümünün ifadesi olarak da değerlendirilebilir. Kurumsallaşma süreci, devleti görünen tehditlerin yanı sıra görünmeyen, varsayılan ve potansiyel düşmanlara karşı da örgütleme çabasıdır. Alman casusluk korkusu bu çabanın hem motivasyon kaynağı hem de kurumsal tasarım ilkesi olarak belirleyici olmuştur.

İngiltere'de 20. yüzyılın başlarında gelişen Alman casusluk korkusu, basit bir güvenlik endişesinden ziyade çok katmanlı bir tehdit algısının ürünüdür. Bu korkunun kökeni hem Prusya'nın kıta Avrupası'ndaki hızlı yükselişine hem de Britanya toplumunun değişen siyasi, psikolojik ve kültürel yapısına dayanmaktadır. Özellikle Fransa-Prusya Savaşı'nın (1870-71) ardından Almanların birleşerek büyük bir sanayi ve askerî güç hâline gelmesi, İngiltere açısından kıta Avrupası'nda denge bozucu bir gelişme olarak görülmüş ve bu durum, stratejik alarm refleksini tetiklemiştir (Aldrich, 2001). 1890'lardan itibaren Prusya'nın donanmasını güçlendirmesi ve Tirpitz Planı* çerçevesinde yürütülen deniz politikaları, İngiltere için yalnızca askerî bir tehdit değil, aynı zamanda imparatorluk çıkarlarını tehdit eden sistematik bir hamle olarak algılanmıştır (Müller, 2020). Bu tehdit yalnızca dış politikaya yansımamış, aynı zamanda iç güvenlik kurgusunu etkileyerek halk arasında içimizdeki düşman korkusunu da beslemiştir. Özellikle Almanların İngiltere içinde yaygın bir casus ağı kurduklarına dair söylentiler, kamuoyunun zihninde sürekli canlı tutulmuştur.

Bu dönemde kamuoyunu etkileyen en önemli unsur, kurgusal metinler ve gazetelerdir. Özellikle William Le Queux'ün The Invasion of 1910 adlı romanı, İngiltere'nin Almanlar tarafından işgal edildiği bir senaryoyu dramatik biçimde işlerken, Alman casuslarının İngiliz halkı arasına sızmış görünmeyen bir ordu gibi tasvir edilmesi büyük bir etki yaratmıştır (Le Queux, 1906). Romanın, Daily Mail tarafından büyük bir tirajla yayımlanması, bu korkunun yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Roman, basit bir edebi eser olmaktan çıkmış; bir tür savaş uyarısı ve vatandaş görevi çağrısına

* Adını Alman Amirali Alfred von Tirpitz'den almaktadır ve 1901 Alman Donanma Yasası ile ortaya çıkan büyük donanma inşası planıdır.

dönüşmüştür (Hiley, 1997). Yine bu süreçte çıkarılan Yabancılar Yasası gibi yasalar, yabancıların ülkeye girişini ve ülkede barınmasını sınırlayan düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler, doğrudan olmasa da dolaylı biçimde Alman kökenli kişileri hedef almış; Almanca konuşan göçmenler ve işçiler potansiyel casus olarak değerlendirilmiştir (Porter, 1987). Böylece hukuki zemin üzerinden de bir korku rejimi oluşturulmuştur.

Spymania bağlamında militarist söylemlerin tarihsel rolünü değerlendirmek, bu olgunun sosyal ve ideolojik boyutlarını öne çıkarır. Niall Ferguson, Hazin Savaş adlı eserinin Giriş bölümünde ve Militarism Mitleri başlıklı kısmında, savaş öncesi Avrupa'daki militarizm algısının abartılı olduğunu ve özellikle Prusya'nın saldırgan imgesi üzerine inşa edilen anlatıların mit düzeyinde olduğunu savunduğu açıkça görülmektedir. Ferguson'a göre bu algılar, İngiliz kamuoyunda bir casusluk paranoyası doğmasına uygun bir zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, Ferguson'un görüşü, Alman saldırganlığını daha güçlü bir şekilde savunan geleneksel tarih yazımıyla tezat oluşturur. Bu karşıtlık, Alman casusluk korkusunun hem somut bir güvenlik tehdidinden hem de ideolojik söylemler ile kamusal mitoloji tarafından kurgulanan bir olgudan beslendiğini gösterir. (Ferguson, 2015) Bu bağlamda Ferguson'u destekleyen bir diğer yaklaşım da Patrick Müller tarafından sunulmuştur. Müller'e göre İngiliz istihbarat aygıtının oluşum sürecinde Alman tehdidinden çok, bu tehdidin yaratılma biçimi belirleyici olmuştur (Müller, 2020). Casusluk, bilgi sızdırma girişiminin ötesinde ulusal kimliği tanımlama aracı olarak kurgulanmıştır. Bu çerçevede istihbarat kurumları, dış düşmana karşı olduğu kadar toplumun kendi içindeki ötekilere karşı da teşkilatlandırılmıştır.

İngiliz iç istihbaratı MI5'in 1910'lu yılların başındaki faaliyet kayıtları, devletin halktan gelen ihbarlarla nasıl sistematik bir şekilde şüpheli Alman kökenlileri izlemeye başladığını göstermektedir. Bu dönemde her gün onlarca ihbar alınmakta; çoğunluğu asılsız olsa da hepsi ciddiyetle değerlendirilmekteydi (Andrew, 2009). Bu durum, halk ile devlet arasında bir casus avı seferberliği ilişkisinin doğmasına yol açmıştır. Grant, bu süreci kamuoyundan gelen binlerce ihbarın, MI5'e operasyonel hacim ve siyasi meşruiyet kazandırdığı bir dönemeç olarak tanımlar (Grant, 2010).

Öte yandan bu korkunun tamamen hayal ürünü olmadığına dair veriler de vardır. Özellikle savaşın hemen öncesinde bazı Alman casuslarının İngiltere'de aktif olarak bilgi toplamaya çalıştığı, resmî arşiv belgeleriyle sabittir. Ancak bu faaliyetlerin geniş çaplı ve organize bir yapıdan ziyade, bireysel girişimler ve sınırlı temaslar şeklinde gerçekleştiği de belirtilmelidir (Karataş, 2024). Bu noktada, Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu (EMSIB)*, paranoyanın yalnızca metropolle sınırlı kalmadığını, imparatorluk hinterlandına da yayıldığını göstermesi açısından çok kıymetlidir. Özellikle B Şubesi'nin faaliyetleri, Osmanlı coğrafyasına dönük casusluk korkusunun dışa taşan boyutlarını temsil eder.

Sonuç olarak, Alman casusluk korkusunun kökeni, dışsal tehditlerden çok İngiliz toplumunun içsel dinamikleri ve kamuoyunun yönlendirilebilir yapısıyla açıklanabilir. Bu korku zamanla hem devleti hem

* Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau kısaca EMSIB olarak bilinmektedir.

toplumu şekillendiren bir güvenlik paradigmasına dönüşmüş; istihbarat kurumlarının kurulması ve genişlemesinde merkezî bir rol üstlenmiştir.

a. Kurumsallaşma Sürecinde Alman Casusluk Korkusunun Rolü

İngiltere'de modern anlamda istihbarat teşkilatlarının kurumsallaşması süreci, teknik bir yapılanmanın ötesinde toplumsal korkuların ve dış tehdit algılarının bürokratik dile tercüme edilmesidir. Bu bağlamda, 1900'lerin başında giderek yaygınlaşan Alman casusluk korkusu, istihbarat kurumlarının doğrudan nasıl yapılandığını, hangi birimlerin kurulduğunu, bu birimlerin görev alanlarının nasıl belirlendiğini ve istihbaratın işleyiş prensiplerinin ne tür güvenlik refleksleriyle inşa edildiğini belirlemiştir (Andrew, 2018). 1909 yılında kurulan GSB, ilk etapta ikiye ayrılmış bir yapıya sahipti: iç tehditlere odaklanan Home Section (daha sonra MI5) ve dış tehditleri gözeten Foreign Section (daha sonra MI6). Bu ayrım, dönemin güvenlik zihniyetinin doğrudan bir yansımasıdır: İngiltere'nin karşı karşıya olduğu tehditler hem içeride, görünmez casuslar şeklinde belirmekte; hem de dışarıda, Prusya'nın istihbarat ağları aracılığıyla kendini göstermektedir (Jeffery, 2010). Özellikle Vernon Kell tarafından yönetilen MI5, doğrudan Alman casuslarını tespit etmeye, kamuoyundaki paranoyayı devlet kontrolü altına almaya ve iç güvenliği yeniden tanımlamaya odaklanmıştır.

Alman casuslarının İngiltere'de geniş bir yeraltı ağı kurduğu iddiaları, güvenlik birimlerinin yalnızca polisiye yöntemlerle bu tehdidi bertaraf edemeyeceği düşüncesini doğurmuştur (Porter, 1989). Bu çerçevede, MI5'in ilk organizasyon şeması, şehirlerarası istihbarat trafiğini izleyecek, yabancı vatandaşları gözlem altında tutacak ve posta/santral hatlarını denetleyecek birimler üzerine inşa edilmiştir (Hiley, 1985). Bu birimler doğrudan önleyici kontrol mantığıyla hareket etmiş, yani suç ya da tehdit gerçekleşmeden önce müdahalede bulunmayı amaçlamıştır (Grant, 2010). MI6 ise Prusya'nın dış operasyonlarını takip etmek ve kıta Avrupa'sındaki İngiliz çıkarlarına karşı geliştirilen istihbarat faaliyetlerini tespit etmek amacıyla kurulmuştur. Kurumun ilk yöneticisi Mansfield Cumming, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa kıtasında gelişen casusluk faaliyetlerine özellikle Belçika üzerinden yoğunlaşmış, ajan sızmaları ve haberleşme şebekelerini izlemeye çalışmıştır (Debruyne, 2014). Bu dış operasyon refleksi, Prusya'nın İngiltere'yi kıta üzerinden kuşattığı düşüncesine doğrudan karşılık vermekteydi. Bu erken dönem kurumsallaşma, yalnızca MI5 ve MI6'nın işlevsel ayrımıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda imparatorluk coğrafyasındaki istihbarat yapılanmalarına da model teşkil etmiştir. Yüksek lisans tezi olarak detaylandırılan ve ilerleyen bölümlerde bahsedilecek olan EMSIB, bu merkezi yapılanmanın periferideki bir uzantısı olarak, aynı Alman tehdidini Osmanlı sahasına uyarlayan bir refleksin ürünüdür.

Alman casusluk korkusu, MI5 ve MI6'nın görev tanımlarını doğrudan şekillendirmiştir. Nitekim MI5'in ilk faaliyet raporları incelendiğinde, hedeflerin büyük ölçüde Almanlara odaklandığı görülmektedir. Bu çerçevede, limanlarda Alman kökenli işçilerin izlenmesi, Alman posta trafiğinin denetlenmesi, Alman firmalarına ait şüpheli yatırımların araştırılması ve yabancı elçilik personelinin takibi gibi uygulamalar, kurumun öncelikli görev alanları arasında yer almıştır (Andrew, 2009). Bu görev tanımlarının tamamı,

gizli düşman figürünün etkisiyle oluşmuştur. Bir başka deyişle, istihbarat kurumu bir ön alma mekanizması olarak kurgulanmış; bu kurgunun epistemolojik temelini ise Alman casusluk paranoyası oluşturmuştur. MI6'nın Prusya iltisaklı deniz aşırı casusluk faaliyetlerine karşı istihbarat yürütmekle görevlendirilmesi klasik anlamda savaş zamanı casusluğunun ötesine geçerek, barış zamanı düşman algısının nasıl sürekli hâle geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Jeffrey Richards, İngiltere'deki casusluk algısının yalnızca devlet güvenliğiyle sınırlı kalmadığını; okurların, öğretmenlerin ve hatta sıradan vatandaşların bile düşman ajan kavramını gündelik yaşamla ilişkilendirdiğini savunmuştur (Richards, 2014).

Alman casusluk korkusu yalnızca istihbarat kurumlarını yapılandırmakla kalmamış, aynı zamanda bu yapıların meşruiyet zeminini de üretmiştir. Basında, romanlarda ve parlamentoda sıkça dillendirilen içimizdeki Almanlar teması, istihbaratın kamuoyunda bir güvenlik garantörü olarak konumlandırılmasına imkân tanımıştır (Hiley, 1997). MI5 ve MI6'nın faaliyetleri bu nedenle operasyonel başarı kadar korku iklimini kontrol altına alma kapasitesi üzerinden de değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin, MI5'in 1911-1914 yılları arasında gerçekleştirdiği operasyonların büyük kısmında somut bir suç unsuru tespit edilememiş olmasına rağmen, potansiyel tehditleri bertaraf etme gerekçesiyle bu faaliyetler kamuoyu nezdinde meşru kabul edilmiştir (Grant, 2010). John Darwin'in Empire Project adlı çalışmasında vurguladığı üzere, bu tür kurumsal yapıların meşruiyeti verimlilikten çok anlam üretimi üzerinden sağlanmakta ve istihbarat, bilgi toplamanın ötesine geçerek güvenlik duygusunu ve kimlik hissini de yeniden üretmektedir (Darwin, 2009).

1909 yılında kurulan GSB'nin ikiye ayrılmasıyla birlikte MI5 ve MI6'nın yürüttüğü operasyonel faaliyetler, bilgi toplamanın ötesine geçerek Alman casusluk korkusunu kontrol altına alacak stratejik müdahalelere dönüşmüştür. Bu bağlamda 1910-1918 yılları, istihbarat kurumlarının kurumsal yapılarının yanı sıra operasyonel düzeyde de geliştiği bir dönemdir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, bu korkunun pratiğe nasıl dönüştüğü açıkça gözlemlenmektedir (Andrew, 2018). MI5, kuruluşundan kısa süre sonra operasyonel kapasitesini artırmış ve iç tehditlere karşı sistematik izleme faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle İngiltere'de yaşayan Alman uyruklu kişilerin teşhiri, Alman kökenli firmaların denetlenmesi, limanlardaki yabancı gemilerin izlenmesi ve posta iletilerinin kontrol edilmesi temel uygulamalardandır (Andrew, 2009). 1914'e gelindiğinde, MI5 kayıtlarına göre 22.000'den fazla Alman kökenli kişi aktif olarak izlemeye alınmıştı. Bu denetimler, fiziksel gözetimin yanı sıra kamuya açık konuşmaların dinlenmesini ve şüpheli davranışların tasnifini de kapsamaktaydı (Grant, 2010).

MI6 ise Prusya'nın kıta Avrupası'ndaki faaliyetlerine yoğunlaşmış, özellikle Hollanda, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerde Alman diplomatik ve askerî personelini izlemeye dönük operasyonlar gerçekleştirmiştir (Jeffery, 2010). Mansfield Cumming'in liderliğinde yürütülen bu faaliyetler arasında, casus yerleştirme, haberleşme ağlarını kesme, şifre çözümlemeleri ve sahte kimlik tespiti gibi çok yönlü uygulamalar yer almıştır (Debruyne, 2014). Bunlara ek olarak kurumun dış faaliyet mantığı, yalnızca

savaş dönemiyle sınırlı kalmayarak barış zamanında da düşmanın sürekli gözetim altında tutulması gerektiğine dair bir anlayışı yansıtıyordu. Bu anlayıştan çıkarılabilecek en önemli sonuç ilerleyen yıllarda İngiliz dış istihbaratının küresel ölçekteki yapılanmasının önünü açmış olmasıdır (Darwin, 2009).

Alman casusluk korkusunun tetiklediği en önemli uygulamalardan biri, geniş çaplı tutuklama ve sınır dışı etme politikaları olmuştur. 1914 yılında savaşın başlamasıyla birlikte yüzlerce Alman asıllı kişi gözaltına alınmış, bir kısmı uzun süre yargılanmadan tutulmuş, bazıları ise sınır dışı edilmiştir (Owen, 1985). Bu işlemler çoğu zaman doğrudan delillere değil, şüpheye dayalı teşhire dayanıyordu. Kimi zaman yalnızca Almanca konuşmak veya Alman bir aileden gelmek bile şüphe nedeni sayılmıştır (Porter, 1987). Bu pratik, korkunun psikolojik boyutun ötesinde hukuki ve kurumsal düzeyde de içselleştirildiğini göstermektedir. Savaş döneminde çıkarılan İmparatorluk Savunma Yasası (DORA), istihbarat kurumlarına ve iç güvenlik birimlerine olağanüstü yetkiler tanımıştır (Andrew, 2009). Bu yasa ile birlikte devlet; haberleşmeyi sansürleme, özel mülkleri arama, kişileri yargısız gözaltına alma ve kamusal söylemi kontrol etme hakkına sahip olmuştur. Bernard Porter'a göre DORA, MI5'in iç tehditleri gözetlemesinin yanı sıra toplumsal davranış normlarını yeniden tanımlaması için de bir araç hâline gelmiştir (Porter, 1989). Bu durum, istihbaratın bilgi toplama aygıtının ötesine geçerek devletin sosyal mühendisi rolünü üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Casusluk korkusunun sembolleştiği en dikkat çekici örneklerden biri, Carl Hans Lody adlı Alman casusunun yakalanması ve yargılanmasıdır. 1914 yılında sahte Amerikan pasaportuyla İngiltere'ye giriş yapan Lody, Edinburgh ve Liverpool gibi şehirlerde İngiliz donanması hakkında bilgi toplamaya çalışırken yakalanmıştır (Hiley, 1991). Lody'nin kamuya açık şekilde yapılan duruşması, bir yargılamanın ötesinde kamuoyunu şekillendiren bir tiyatroya dönüşmüştür. Medyada haftalarca süren yayınlar, dramatik illüstrasyonlar ve Londra Kulesi'ndeki infazın sembolik etkisi, MI5'in içimizdeki düşmanla mücadelede kahraman bir kuruma dönüşmesini sağlamıştır. Grant'a göre bu süreç, MI5'in gölgede çalışan bir teşkilat olmaktan çıkıp kamuoyunun bilinçaltında bir güvenlik garantörü olarak yeniden konumlanmasına yol açmıştır (Grant, 2010). Lody vakası, aynı zamanda devletin simgesel cezalandırma yöntemiyle toplumsal korkuları yönetme stratejisinin bir uzantısıydı. Hiley'nin de belirttiği gibi, bu tür davalar kamuoyu üretiminin merkezinde yer alarak istihbaratın varlık gerekçesini pekiştirme faaliyetleri olmuştur (Hiley, 1997).

b. Kamuoyu ve Propaganda: Casusluk Korkusunun Medyada Temsili

Edward dönemi İngiltere'si, bir ulusun dış düşmana karşı olduğu kadar kendi içine dönük endişelerle de nasıl şekillendiğinin klasik örneklerinden biridir. Somer Alp Şimşeker, bu dönemdeki kamuoyu-devlet ilişkisini, basın yayın kullanımının artışıyla casusluk fobisinin yükselişi arasında kurduğu bağ üzerinden açıklamıştır (Şimşeker, 2022). Bu tanım, İngiltere'deki durumu net biçimde ortaya koymaktadır. Alman casusluk korkusu, bir güvenlik tehdidinin ötesine geçerek toplumsal kimliğin yeniden inşa edildiği, biz ile ötekinin keskin sınırlarla ayrıldığı bir atmosferin taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bu dönemde medya,

edebiyat, karikatürler ve devlet destekli propaganda, bilgi üretme araçlarının ötesinde kolektif zihinsel kurgunun asli bileşenleri hâline gelmiştir. Halkın belleğinde bir düşman imgesi yaratmak, onu her köşeye yerleştirmek ve ona karşı teyakkuz hâlini sürdürmek için çok katmanlı bir iletişim stratejisi yürütülmüştür. Casus figürü; görünmeyen, tanınmayan ama her yerdedir. Bu figürün varlığı, istihbarat kurumlarının yanı sıra toplumun tüm reflekslerini de harekete geçirir (Hiley, 1997).

Hiçbir dönemsel korku, edebiyat kadar güçlü bir anlatı zemini bulamaz. 20. yüzyıl başında İngiltere'de casusluk edebiyatı, kamuoyunun güvenlik kaygılarını yönlendiren en etkin araç hâline gelmiştir. Bu türün başat figürü William Le Queux'dür. Özellikle The Invasion of 1910 adlı romanında yarattığı işgal senaryosu, savaş kurgusunun ötesinde İngiliz toplumunun bilinçaltındaki paranoyaların açık bir dışavurumudur. Almanların İngiltere'yi işgal ettiği, sahte kimliklerle sivil kıyafetler içinde İngiliz şehirlerinde kol gezdiği bir evrende, Le Queux'ün casusları tam da toplumun içine yerleşmiş, sokağa, eve, kiliseye hatta okul sıralarına kadar sızmıştır (Le Queux, 1906). Bu kurgu, kamuoyunda yalnızca düşmanı tanımlamakla kalmamış; aynı zamanda düşmanın ne kadar içeriden biri olabileceğini de hatırlatmıştır.

Edebiyatın yarattığı bu etki, devletin söylemiyle de desteklenmiştir. Lord Roberts gibi dönemin siyasal figürleri, romanın gerçekliğini teyit edercesine açıklamalar yapmış; roman basit bir hayal ürünü olmaktan çıkıp, adeta devlet destekli bir hazırlık manifestosuna dönüşmüştür (Grant, 2010). Bu noktada edebiyat, yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda operasyonel bir işlev görmeye başlamış; halk, potansiyel casuslara karşı ilk gözlem hattı olarak konumlandırılmıştır. Gündelik hayatta sıradan olan her şey; yeni gelen bir komşu, farklı aksanla konuşan bir tüccar, tren istasyonunda not alan bir turist artık bir tehdit ihtimalidir.

Le Queux ile anakaraya yayılan istila korkusunun bir benzerinin de Osmanlı ve İslam merkezli yaklaşımla John Buchan'ın Yeşil Kaftan eserinde ele alınması, spymania edebiyatının İngiliz toplumunda nasıl yer ettiğini açıkça göstermektedir. İngiliz merkezli yaklaşımdan Osmanlı ve dolayısıyla İslam temalı casusluk romanı olan Yeşil Kaftan, Alman tehdidinin sadece savaş sahasında bertaraf edilmeye çalışılmadığını ayrıca propaganda ve istihbarat yaklaşımlarıyla İngiliz etki alanında olan coğrafyalarda da başat konuma getirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Eserinde Buchan, anlatıyı Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu cephesi üzerinden şekillenen bir istihbarat mücadelesine yöneltmiştir. Romanda Almanların İslam dünyasında bir ayaklanma çıkararak Hindistan, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı kargaşaya sürükleme planı işlenir ve Alman istihbaratı propaganda savaşının merkezine oturtulur. Bu bağlamda casus figürü, yalnızca bir tehdit unsuru değil, aynı zamanda imparatorluk coğrafyasında kitleleri harekete geçiren ideolojik bir araç hâline gelmiştir. Roman, casusluk temasını propaganda boyutuyla birleştirerek İngiliz kamuoyuna düşmanın yalnızca askerî değil, kültürel ve psikolojik sahada da mücadele verdiğini göstermiştir (Buchan, 2015).

İngiliz basını, 1909 ile 1914 yılları arasında adeta bir casusluk seferberliği yürütmüştür. Özellikle Daily Mail, The Times ve Illustrated London News gibi gazetelerde casusluk haberleri, politik bir konunun

ötesinde ulusal bir refleks olarak işlenmiştir (Porter, 1987). Başlıklarda geçen ifadeler dikkat çekicidir: Limanlarda Gizli Ajanlar, İçimizdeki Düşmanlar, Yabancı Postaneler ve Casus Ağı gibi manşetler, yalnızca bir haber verme kaygısı taşımaz; halkı korkuya, şüpheye ve ihbara yönlendirir. Gazetecilik bu dönemde, modern anlamda bir toplumsal mühendisliğe dönüşmüştür.

Haberlerin içerikleri, çoğu zaman spekülatif bilgilerle doludur. Anonim tanıklar, şüpheli davranış iddiaları, teyitsiz bilgiler olağan hale gelmiştir. Ancak bu içeriklerin yaygınlaşması, kamuoyunda belirli bir casusluk gerçekliği yaratmış; haberlerde doğruluktan çok içerik üretme biçimi önem kazanmıştır (Andrew, 2009). Bu medya dili, halkın zihninde gerçek ile kurgu arasındaki sınırları bulanıklaştırarak, her bireyin casus olabileceği inancını pekiştirmiştir. Neticede MI5'in kayıtlarına göre, savaşın hemen öncesinde gelen ihbar sayısı olağanüstü seviyelere çıkmıştır (Jeffery, 2010). Bu durum, basının yalnızca bilgi üretmediğini; aksine doğrudan operasyonel süreci şekillendirdiğini gösterir.

Yazılı anlatının yanı sıra, görsel anlatı da korkunun derinleşmesinde kritik rol oynamıştır. Mizah dergileri, casusluk temalı karikatürlerle yalnızca düşmanı betimlememiş; aynı zamanda toplumsal bilinç inşasında işlevsel bir araç olmuştur (Hiley, 1991). Karikatürlerdeki Alman casus figürü, çoğu zaman büyük bir çanta taşıyan, gözlük takan ve sürekli etrafı izleyen karanlık bir tiptir. Dönemin dikkat çekici temsillerinden birinde casus, kollarını farklı alanlara uzatan kıvrımlı bir ahtapot olarak betimlenir; limanlar, sanayi tesisleri, demiryolları, gazeteler ve postaneler bu kolların ulaştığı başlıca mekânlardır. Bu görsel dil, her yerde olabilir hissini pekiştirir. Casus artık hem sınırdan sızan bir tehdit hem de evde, işyerinde ve sokakta karşımıza çıkabilecek bir figür hâline gelmiştir. Bu algı, yalnızca düşman imgeleri üretmekle kalmaz, aynı zamanda ideal İngiliz yurttaşını da tanımlar: dikkatli, şüpheci, gözlemci. Böylece her yurttaş, istihbarat sisteminin bir parçası hâline gelir; bilgi üretmez ama şüphe üretir ki bu, o dönem için istihbaratın temel hammaddesidir (Aldrich, 2001).

İngiliz devleti, özellikle savaş sonrası süreçte propaganda faaliyetlerini dış düşmana karşı olduğu kadar iç kamuoyunu biçimlendirmek için de yürütmüştür. Wellington House, ardından kurulan Enformasyon Bakanlığı (Ministry of Information), kamuoyunu yönlendirmeyi kurumsal bir görev hâline getirmiştir (Wark, 1985). Casusluk temalı içerikler, zaman zaman doğrudan devlet eliyle medyaya servis edilmiş; bazı casus hikâyeleri tamamen kurgu olmasına rağmen ulusal bilinç yaratmak için dolaşıma sokulmuştur.

Bu yöntemler neticesinde devlet korku üretmekle kalmamış, aynı zamanda toplum üzerinde bir sorumluluk hissi oluşturmuştur. Vatandaşlar pasif izleyiciler olarak değil, savaşın görünmez cephesinin aktif üyeleri olarak tanımlanmaya başlamıştır. Darwin'in yaklaşımında yola çıktığımızda aslında devlet, halktan şüphe üretmesini, gözlem yapmasını ve gerektiğinde ihbar etmesini ister. Bu yönüyle propaganda, bilgiyi yönetmenin ötesine geçerek davranış kalıplarını da düzenlemektedir (Darwin, 2009). İstihbarat kurumları böylece operasyonel olduğu kadar ideolojik bir dayanak da kazanır. Halk, artık korunmak isteyen bir topluluk olmaktan çıkarak devleti koruyan ve destekleyen bir güvenlik örgütüne dönüşür.

Sonuç olarak Alman casusluk korkusunun medya temsilleri, dönemin İngiltere'sinde bir güvenlik anlatısının ötesinde bir sosyal yapıya ve bir gözetim toplumu tahayyülüne zemin hazırlamıştır (Karataş, 2024). Gazete manşetlerinden romanlara, karikatürlerden devletin propaganda mekanizmalarına kadar her şey, halkın güvenlik beklentilerini olduğu kadar davranış biçimlerini de şekillendirmiştir. İstihbarat kurumları, bu kültürel atmosferin teknik olduğu kadar ideolojik aktörleridir. Casus ise yalnızca bir tehdit olarak görülmekten ziyade toplumun kendisini yeniden tanımlama biçimlerinden biri hâline gelmiştir.

4. İNGİLİZ İSTİHBARATININ İHRACI: ALMAN KORKUSUNUN İMPARATORLUK ALANLARINA YANSIMASI

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, İngiltere için askeri bir mobilizasyonun ötesinde küresel bir istihbarat seferberliği anlamına gelmiştir. MI5 ve MI6 gibi kurumlar, artık iç güvenlik ve Avrupa düzlemindeki operasyonlarla sınırlı kalmayıp doğrudan imparatorluğun en kırılgan sınırlarında, özellikle de Osmanlı topraklarında yapılandırılmıştır. Darwin'e göre bu genişleme stratejik olduğu kadar ideolojik bir hamleydi çünkü casusluk, bilgi toplamanın ötesine geçerek imparatorluk düzenini korumak ve şekillendirmek için kullanılan kapsamlı bir araca dönüşmüştür (Darwin, 2009).

Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Prusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuzu, İngiltere açısından ciddi bir tehdit algısı yaratmıştır. II. Wilhelm'in 1898 İstanbul ziyareti, diplomatik bir jestin ötesinde İngiltere'ye karşı kurulan yeni bir stratejik eksenin ilanı olarak görülmüştür. Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi, Alman askerî danışmanların Osmanlı ordusunda artan etkisi, donanma iş birlikleri ve özellikle Enver Paşa ile kurulan sıkı ilişkiler, İngiltere açısından jeopolitik olduğu kadar istihbarat düzleminde de bir karşılık üretmeyi zorunlu hâle getirmiştir (Porter, 1987). Bu süreçte Prusya yalnızca Osmanlı ile yakın ilişkiler kurmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı topraklarını bir istihbarat alanı olarak kullanmaya başlamıştır. Osmanlı'daki Alman ticaret kolonileri, mühendislik firmaları, demiryolu hatları üzerindeki kontrol, özellikle Hicaz demiryolu boyunca kurulan haberleşme noktaları, İngiliz istihbaratı tarafından potansiyel bir tehdit şebekesi olarak değerlendirilmiştir (Jeffery, 2010).

İngiltere bu tehdide Londra'dan olduğu kadar doğrudan bölgeden de karşılık vermeyi seçmiş; 1916'da EMSIB teşkilatlandırılmıştır (Karataş, 2024). Bölgesel ölçekli analiz yapıldığında EMSIB başat bir örnek olarak öne çıkmaktadır çünkü operasyonel kapasite Avrupa kıtasıyla sınırlı kalmamış, Osmanlı topraklarına kadar yayılan bir önleme refleksi üretmiştir. Dikkat çekici bir husus olarak EMSIB'in faaliyete geçmesi ile Buchan'ın Yeşil Kaftan adlı eserinin İslam coğrafyasını ele alması istihbarat ve spymania bileşenini açıkça gözler önüne sermektedir. Ayrıca B Şubesi'nin Doğu Akdeniz'de uyguladığı saha operasyonları ise, metropolde geliştirilen casusluk paranoyasının imparatorluk coğrafyasına ihraç edildiğini göstermesi bakımından kritik bir örnek teşkil etmektedir (Karataş, 2024).

EMSIB, MI6 ile Savaş Bakanlığı bünyesindeki Askerî İstihbarat Dairesi'nin ortak yapısıdır. Kuruluş amacı, Alman etkisini gözlemlemenin yanı sıra Osmanlı'nın kırılgan toplumsal yapısını analiz etmek ve gerektiğinde manipüle edebilecek saha uzmanlığı oluşturmaktı. Owen'a göre ele aldığımızda EMSIB'in

görev tanımı zamanla genişlemiş; haberleşme trafiğinin çözümlenmesi, telgraf kodlarının deşifresi, Osmanlı askerî birliklerinin iç rotasyonlarının izlenmesi, hatta Suriye ve Filistin'deki dini liderlerin nabzının tutulması bu birimin sorumluluğuna verilmiştir (Owen, 1985). B Şubesi'nin yanı sıra EMSIB'in genel yapısı da Arap Yarımadası'ndan Mısır'a, Levant'tan Kıbrıs'a kadar geniş bir coğrafyada çok sayıda şube üzerinden işlenmiştir.

EMSIB'in en etkin alt birimlerinden biri olan B Şubesi, Osmanlı topraklarında fiilen faaliyet yürüten istihbarat koluydu. Bu faaliyet dışarıdan sızma yönteminin yanı sıra içeriden örgütlenmeye dayalı bir stratejiyle yürütülüyordu (Karataş, 2024). Native agents olarak adlandırılan yerel casuslar özellikle Arap, Rum, Ermeni ve Levant kökenli bireylerden seçilmekteydi. Bu kişiler, yalnızca bilgi taşıyıcısı olmaktan öte Osmanlı toplumunun sosyopolitik damarlarına nüfuz edebilen kültürel aktörlerdi.

EMSIB'in kurumsallaşmasına yönelik çalışmada vurgulandığı gibi, bu casuslar sadece stratejik bilgi sunmaz; aynı zamanda Osmanlı içindeki mezhepsel, etnik ve siyasi fay hatlarının haritasını çıkarırdı (Karataş, 2024). Cemiyet-i İslamiye'den ayrılan gruplar, Arap milliyetçiliği yapan liderler, Ermeni taşra elitleri ve hatta Osmanlı zabitleri içindeki muhalif yapılar bu casuslar aracılığıyla izlenmiş ve gerektiğinde yönlendirilmiştir. Aldrich İngiltere'nin bu ağı bir casusluk zincirinden ziyade, bir sosyolojik gözetim ağı hâline getirdiğini savunmaktadır (Aldrich, 2001). Böylelikle istihbaratın, klasik anlamda yalnızca güvenlik sağlamakla yetinmediği aynı zamanda bilgi, nüfuz ve sosyal sermayenin merkezi hâline geldiği sonucuna varılabilir.

İngiliz istihbaratının bilgi toplamanın ötesinde anlatı üretmeye de odaklandığı bu dönem, casusluğun epistemolojik dönüşümünü gösterir. Andrew'in yaklaşımında yola çıktığımızda, istihbaratın yalnızca düşmanı izleme değil; onu tanımlama, kurgulama ve başkalarının gözünde inşa etme pratiği olduğu görülmektedir (Andrew, 2018). İngiltere'nin EMSIB aracılığıyla Osmanlı sahasında yürüttüğü kültürel karşı-istihbarat faaliyetleri de tam olarak bu çerçeveye oturtulmalıdır. Arapça, Osmanlıca ve Fransızca olarak hazırlanmış bildiriler; aşiretlere ve kabilelere yönelik propaganda metinleri, Osmanlı gazetelerine sızdırılan şüpheli Alman subayı hikâyeleri, psikolojik savaşın ötesinde doğrudan operasyonel istihbarat araçları hâline gelmiştir.

Açıkça anlaşılacağı üzere Alman casusluk korkusu, İngiltere'yi içeride olduğu kadar küresel ölçekte de istihbarat yapılanmasına itmiştir. EMSIB'in başta Doğu Akdeniz olmak üzere; Hicaz, Şam, Bağdat, Kudüs ve Beyrut gibi merkezlerde aktif hâle gelmesi, askerî olduğu kadar politik ve kültürel bir seferberlik niteliği taşıdığı görülebilir (Darwin, 2009). Prusya, yalnızca Avrupa'da değil, Osmanlı hinterlandında da görünmeyen düşman olarak kodlanmış; İngiltere ise bu tehdidi bertaraf etmek için doğrudan yerel aktörleri devreye sokmuştur. EMSIB merkezli anlatımı ile yazılmış tezde detaylı olarak incelendiği üzere, bu süreçte İngiltere sahadaki casusların yanı sıra kurumlar arası koordinasyonlara da büyük önem vermiştir. Ayrıca Harry Richards'ın çalışması analiz edildiğinde MI6, EMSIB, Arap Bürosu ve Savaş Bakanlığı İstihbarat Bölümü arasında kurulan ağ, imparatorluk aklının istihbaratla nasıl örtüştüğünü ortaya koymaktadır (Richards, 2025).

Sonuç olarak, İngiltere'nin istihbarat faaliyetlerini Osmanlı topraklarına yayması, yalnızca askerî güvenliği sağlamakla ilgili değildir. Bu süreç, İngiltere'nin emperyal mantığını yeniden üretme çabası olarak açıklanabilir. Alman casusluk korkusu, istihbaratın hem iç tehdide karşı bir savunma aracı hem de dışarıda düzeni koruyucu bir güç olarak kullanılmasına gerekçe sunmuştur. EMSIB ve bağlı şubeler, modern istihbaratın yalnızca mekânsal genişleme değil, aynı zamanda söylemsel üretim üzerinden de işleyen çok katmanlı bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır.

5. KURUMSAL HAFIZADA KORKUNUN SÜREKLİLİĞİ

Alman casusluk korkusu, İngiliz istihbaratının kurucu reflekslerinden biri olmakla kalmamış; zamanla bu kurumların zihinsel kodlarına, eğitim müfredatlarına, tehdit analiz sistemlerine ve hatta günlük operasyonel karar süreçlerine sızarak kalıcı bir yapı kazanmıştır. Kurumlar, tehditlerin güncelliğinin yanı sıra geçmişin iz bırakan örüntülerine göre de davranır. Bu çerçevede Alman casusu imgesi, İngiltere için dönemsel bir tehlikeden çok, istihbarat mantığının gelişiminde model alınan kalıcı bir düşman profiline dönüşmüştür (Andrew, 2018). Bu düşman figürü, zaman içerisinde ideolojik formunu yitirip metodolojik bir yapıya evrilmiş; istihbaratın kurumsal hafızasında yeniden üretilebilen bir prototip olarak yaşamaya devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, İngiltere resmî olarak Almanya'yla barış yapmış olsa da, MI5 ve MI6 bünyesinde bu ülkeye dair tehdit algısı tamamen ortadan kalkmamıştır. Bunu destekler nitelikte bir açıklama ile Keith Jeffery 1920'li yıllarda İngiltere'ye gelen Alman mühendislerin, akademisyenlerin ve öğrencilerin, özellikle teknik ve bilimsel alanlarda faaliyet gösterenlerin sistematik biçimde izlenmiş ve dosyalanmış olduğunu vurgulamaktadır (Jeffery, 2010). Bu uygulama, açık düşmandan potansiyel tehdide geçiş şeklinde tanımlanabilecek yeni bir güvenlik paradigmasının oluştuğunu gösterir.

MI5 eğitim belgelerinde, casus tanımının çoğu zaman 1910'lu yılların Alman casusları üzerinden örneklendirilmesi; genç istihbarat subaylarının geçmiş operasyonlar üzerinden eğitim alması, bir tür hafıza üzerinden öğrenme modeline işaret eder (Wark, 1985). Bernard Porter'a göre İngiliz istihbaratının temel özelliklerinden biri, geçmişe sürekli bir referansla hareket etmesidir; çünkü geçmişteki düşman imgesi, gelecekteki benzer tehditlerin anlaşılmasında bir şablon işlevi görür (Porter, 1987). Alman casusluk geleneği, açıkça tehdit olarak tanımlanmasa da gizli düşman kategorisinin başlıca örneği hâline gelmiştir. Richard Aldrich'in ifadesiyle bu, tarihsel bir referansın ötesinde kurumsal bir sezgiye dönüşmüştür (Aldrich, 2001).

1930'ların sonlarında Nazizm'in yükselmesiyle birlikte İngiltere, adeta daha önce yaşadığı güvenlik krizinin yeni bir versiyonuyla karşı karşıya kalmış; MI5 ve MI6 yeniden Alman tehdidine göre yapılandırılmıştır. Grant, Abwehr'in* Avrupa genelindeki istihbarat yayılımı, özellikle Hollanda, Fransa

* Abwehr: 1921-1944; Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve II. Dünya Savaşı boyunca faaliyet gösteren resmî askeri istihbarat teşkilâtının adıdır.

ve İskandinav ülkeleri üzerinden İngiltere'ye ulaşabilecek sızmalar, MI6'ın özel birimlerince izlendiğini sunmaktadır (Grant, 2010). Bu dönemde İngiltere içindeki Alman göçmenlerin tamamı tek tek fişlenmiş; sivil toplum örgütleri, bilimsel enstitüler ve kültürel kurumlar da dâhil olmak üzere geniş çaplı izleme mekanizmaları kurulmuştur. *Operation Double Cross*[*] gibi operasyonlar, yalnızca karşı-casusluk başarısı değil, aynı zamanda kurumsal korkunun tekrar aktif hâle geldiğinin göstergesidir. Özellikle double agent[**] kavramının istihbarat dilinde kalıcı yer edinmesi, Alman casuslarının manipüle edilebilir ama asla güvenilir olmadıkları yönündeki kurumsal inancın sonucudur. Christopher Andrew'in Gizli Dünya eserinde vurguladığı gibi, istihbarat tarihinin kırılma anları çoğu zaman geçmişin korkularıyla yeniden şekillenmektedir (Andrew, 2018).

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte İngiltere'nin öncelikli tehdit algısı Sovyetler Birliği'ne kaymış olsa da, Almanya ile ilgili hafıza silinmemiş; sadece yeni biçimi ile yaşamaya devam etmiştir. Özellikle Doğu Almanya'da faaliyet gösteren Stasi, MI5 tarafından Abwehr'in doğrudan ardılı gibi algılanmış; Stasi casuslarının psikolojik profilinde, dilsel yetkinliklerinde ve sızma yöntemlerinde Alman sistematiği görülmeye devam edilmiştir. İngiliz karşı-istihbaratı, bu dönemde kullandığı analiz modellerinde çoğu zaman geçmiş Alman casuslarının izlerini takip etmiş; casusun öznel davranışları, sosyal kamuflaj becerisi ve kültürel kod bilgisi gibi kriterler hâlen eski Alman örnekleriyle karşılaştırılmıştır. Aldrich, GCHQ'nun şifre çözümleme merkezinde geliştirilen bazı analiz araçları da Nazi Enigma sistemine karşı geliştirilen sistemlerin evrimleştirilmiş hâli olduğunu savunmaktadır (Aldrich, 2010). Hatta bu hafıza, teknik düzlemin ötesinde kurum kültüründe de yaşamaya devam etmiştir. Wark'ın değerlendirmelerine göre istihbarat kurumları düşman figürlerini zaman içinde değiştirse de, korku duygusu sabit kalır; zira kurumsal refleksi canlı tutan asıl unsur bu duygudur (Wark, 1985).

EMSIB ile ilgili yüksek lisans tezinde ortaya koyulduğu gibi, İngiliz istihbarat yapıları coğrafi olduğu kadar zihinsel düzeyde de merkezden çevreye doğru işleyen bir korku transferi modeliyle çalışır (Karataş, 2024). Doğu Akdeniz'de inşa edilen EMSIB benzeri yapılar, bilgiyi toplamanın yanı sıra korkuyu yeniden üreten mekanizmalar olarak işlev görmüştür. Bu kurumlar, Osmanlı hinterlandındaki faaliyetlerinde dahi Alman tehdidini tanıdıkları en ideal düşman tipi olarak işlemişlerdir. Günümüzde Almanya doğrudan bir tehdit olarak görülmese de, İngiltere'nin karşı-casusluk literatüründe hâlen Alman usulü casusluk modeli referans olarak kullanılmaktadır. Eğitim belgelerinde, geçmişteki Alman operasyonlarının analitik haritaları gösterilmeye devam etmekte; özellikle sivil görünümlü istihbarat operasyonları analiz edilirken 1910-1945 arası Alman vakaları örnek olarak sunulmaktadır.

[*] Resmî adıyla Double Cross System (XX System), İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya'nın yürüttüğü son derece başarılı bir karşı istihbarat operasyonudur. İngiltere'ye sızan Nazi casuslarını yakalayıp onları çifte ajan olarak kullanarak Alman istihbaratını (Abwehr) yanıltıp bilgi gizleme faaliyetleri icra etmiştir.

[**] Çifte/Dubl Ajan: Bir istihbarat örgütü adına çalışıyor gibi görünüp aslında düşman ya da rakip istihbarat servisine bilgi sızdıran kişidir.

a. İngiltere ve Almanya'da Casusluk Kültürü: İki Zihniyetin Karşılaştırmalı Okuması

İngiltere ve Almanya'nın istihbarat tarihleri, kurumsal yapılar ve operasyonel uygulamaların yanı sıra bu yapıların şekillendiği toplumsal, ideolojik ve kültürel zeminler bakımından da ciddi farklılıklar gösterir. Casusluk, her iki ülke için de bir güvenlik meselesidir; ancak bu güvenlik anlayışının dayandığı düşünsel kodlar, toplumla kurduğu bağ ve tehdit algısı, birbirinden oldukça farklı iki istihbarat zihniyetini şekillendirmiştir. İngiltere'de casusluk, halkın katılımına dayalı bir kamuoyu güvenliği anlayışı çerçevesinde gelişirken; Almanya'da daha çok merkezîleşmiş, bürokratik, teknokratik ve halka kapalı bir devlet faaliyeti olarak inşa edilmiştir. Bu farklılıklar, geçmişin yansımalarının ötesinde bugünkü istihbarat aygıtlarının kimliklerinin temel yapıtaşlarını oluşturmaktadır (Andrew, 2018).

İngiltere'de istihbarat kurumlarının evrimi, halkla kurduğu etkileşim üzerinden şekillenmiştir. MI5 gibi iç güvenlik odaklı kurumlar, yalnızca düşmanı tespit etmekle kalmaz; aynı zamanda halkın şüphe duygusunu yönlendiren, bu şüpheyi bilgiye dönüştüren ve kamuoyu desteğini operasyonel kapasiteye entegre eden bir yapı olarak konumlanır. Alman casusluk korkusunun medya aracılığıyla yaygınlaştırılması, romanlar ve karikatürler üzerinden casus figürünün toplumun içinden biri olarak kodlanması, halkı izleyici kimliğinden çıkarıp istihbarat sürecinin aktif bir unsuru hâline getirmiştir. Bu yaklaşım, İngiltere'nin istihbarat tarihinde kamuoyunun hem bilgi kaynağı hem de meşruiyet sağlayıcı aktör olarak kullanılmasına imkân tanımıştır.

Casusluk bu bağlamda operasyonel bir eylemin ötesinde, ideolojik bir süreçtir. Christopher Andrew'ın da belirttiği üzere, İngiliz istihbaratı bilgi üretmenin yanı sıra düşman anlatısı da üretir (Andrew, 2009). Bu anlatılar sayesinde devlet, halkı ideolojik düzlemde mobilize eder ve güvenlik politikalarını psikolojik bir zemin üzerinden kurumsallaştırır. Devlet, casusu teşhis ederken aynı zamanda halkın hafızasına düşmanı da kodlar. Bu durum, istihbaratın kamuoyuyla olan simbiyotik ilişkisini güçlendirir ve paranoyayı kurumsal refleks hâline getirir.

Almanya'da ise casusluk faaliyeti tarihsel olarak daha çok askerî disiplin, stratejik planlama ve merkezî bürokrasiyle iç içe yürütülmüştür. Özellikle Prusya geleneğinin etkisiyle şekillenen istihbarat kurumları (örneğin Abteilung IIIb), kamuoyuna açık bir güvenlik stratejisi yerine, elit düzeyde yürütülen teknik faaliyetler olarak örgütlenmiştir (Jeffery, 2010). Abwehr ve daha sonra Stasi gibi yapılar, geniş halk katılımına dayalı bir modelden çok, halktan gizlenmiş bir istihbarat dünyasını temsil eder. Almanya'da düşman figürü, medyadan ziyade resmî belgelerde, şifreli raporlarda ve stratejik analizlerde kurgulanmıştır. Bu nedenle Alman istihbarat yapısında paranoya, kamuoyuna yayılan bir duygu yerine üst düzey karar vericiler arasında dolaşan teknokratik bir risk hesaplamasıdır. Porter'ın analizine göre Almanya, halkı güvenliğin bir parçası olarak değil, doğrudan güvenliğin nesnesi olarak konumlandırır (Porter, 1987). İngiltere'nin ihbar kültürüne dayalı yapısına karşın Almanya, halkı izleme nesnesi olarak sistemin dışında tutar. Bu fark, yönetim biçiminden çok devlet-toplum ilişkisine dair temel anlayışı yansıtır.

İngiltere'nin casusluk kültüründe düşman, halkın zihnine görsel, edebi ve duygusal biçimde yerleştirilmiştir. William Le Queux gibi yazarlar ve Daily Mail gibi gazeteler, Alman casusunu adeta sokaklara salmış; casus figürü, postanede sıra bekleyen, köpeğini gezdiren, çantasından not defteri düşüren sıradan bir yabancıya dönüşmüştür. Bu figür, toplumla iç içe geçmiş bir düşman algısı yaratmış ve bizden gibi görünen öteki fikrini güçlendirmiştir.

Almanya'da ise düşman, daha soyut ve stratejik bir tehdittir. Askerî kapasitesiyle ölçülür, teknik üstünlüğüyle değerlendirilir. Bu soyutlama, halkın düşmana karşı aktif pozisyon almasını zorlaştırmış; düşman, yalnızca devletin uzman kadrolarının bildiği bir aktör hâline gelmiştir. İngiltere'de herkes bir casus olabilir algısı yaygınken; Almanya'da sadece devlet düşmanı tanır anlayışı hâkimdir (Wark, 1985).

İngiltere'de MI5 ve MI6 gibi kurumlar, tarihsel deneyimlerden doğan travmaları ve korkuları kurumsal birer refleks hâline getirmiştir. Alman casusluk korkusu ise geçmişte yaşanan bir kriz olmanın ötesinde, istihbarat dilinin, tehdit analizinin ve casus prototiplerinin şekillendiği temel referans olmuştur (Aldrich, 2001). Bu nedenle İngiliz istihbarat kurumları, düşman değişse bile korkunun karakterini taşımaya devam eder. Hafıza, burada yalnızca geçmiş deneyim olarak kalmamış, geleceğin refleksi olmuştur.

Almanya'da ise Weimar, Nazi, Stasi ve birleşme sonrası istihbarat kurumları sürekli dönüşüme uğramış; bu kırılmalar, kurumsal hafızanın sürekliliğini kesintiye uğratmıştır. Her rejim, önceki yapıları tasfiye etmiş; bu süreçte istihbarat, kurumsal korkulardan çok dönemsel politikaların çizdiği rotaya göre şekillenmiştir. Bu durum, Alman istihbaratının rejim bağlılığını artırmış; ancak tarihsel birikimi kurum kültürüne yerleştirememesine yol açmıştır.

İngiltere ve Almanya'nın istihbarat pratikleri, yöntemsel tercihlerden zihinsel yaklaşımlara kadar çok boyutlu bir farklılaşma sergilemektedir. İngiltere, istihbaratı toplumsal korkular ve kamuoyu üzerinden meşrulaştırırken; Almanya bunu profesyonel kapalı sistemler ve merkezî emir-komuta zinciri üzerinden yürütür. İngiltere için istihbarat bir sosyal refleksken, Almanya için bir stratejik disiplindir. İngiltere'de halk, güvenliğin bir parçası olarak görülürken; Almanya'da halk, güvenlik planlamasının dışında, edilgen bir konumdadır.

Bu farklılıklar tarihî detaylar olmanın ötesinde, her iki ülkenin istihbarat kurumlarının bugünkü işleyiş mantığını da belirleyen temel farklardır. Çünkü istihbarat, bilginin ötesinde korkuyu, aidiyeti ve devlet-toplum ilişkisini yansıtan bir aynadır. İngiliz istihbaratının kurumsal hafızasında Alman casusluk korkusu zamanla isim ve biçim değiştirmiş, fakat köklerini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Tehdidin fiziksel varlığı geçici olabilir; ancak onun zihinsel izleri kalıcıdır. Bu durum, istihbaratın güvenlik politikalarının yanı sıra kültürel yapısı, kurum içi gelenekleri ve psikolojik savunma mekanizmaları açısından da uzun soluklu etkiler bıraktığını göstermektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, İngiliz istihbaratının erken yirminci yüzyıldaki kurumsallaşma sürecinde Alman casusluk korkusunun nasıl belirleyici bir faktör hâline geldiğini tarihsel, sosyolojik, kültürel ve operasyonel boyutlarıyla ortaya koymayı amaçlamıştır. Ele alınan kaynaklar ve analiz edilen temalar doğrultusunda ulaşılan temel çıkarım, İngiliz istihbarat kurumlarının dışsal tehditlere yanıt vermenin ötesinde, toplumun derinlerinde şekillenen kolektif korkular, medya güdümlü paranoyalar ve ideolojik ihtiyaçlar temelinde biçimlendiğidir. Casusluk, bu bağlamda bir güvenlik refleksinin ötesine geçerek modern devletin kendisini yeniden tanımladığı ve meşrulaştırdığı anlatıların merkezine yerleşmiştir.

İngiltere'de casusluk korkusu, toplumsal düzeyde yayılarak bir kamuoyu seferberliğine dönüşmüş; medya, edebiyat ve karikatürler aracılığıyla görünmeyen düşman figürü halkın gündelik yaşamına nüfuz etmiştir. Casus yalnızca istihbarat görevlilerinin meselesi olmaktan çıkarak, halkın gözünde bir tehdit nesnesine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, istihbaratın kurumsal doğasını da etkilemiş; MI5 gibi kurumlar yalnızca bilgi toplamakla kalmayıp, halkı bu sürece dâhil eden ideolojik aygıtlar hâline gelmiştir. Devlet, güvensizliğin ve şüphenin ürettiği bu enerjiyi güvenlik stratejilerine dönüştürmüş; böylece halkın tedirginliği, istihbarat kurumlarının enformasyon ve meşruiyet kaynağına dönüşmüştür.

Makale boyunca işlenen spymania olgusu, yalnızca dönemsel bir histeriden ibaret değildir. Bu kavram, İngiliz devlet aklında sistematik biçimde yeniden üretilmiş; istihbarat kurumlarının hem eğitim belgelerinde hem de tehdit analizlerinde içselleştirilmiş bir model olarak kalıcılığını sürdürmüştür. MI5 ve MI6 gibi kurumların erken dönem uygulamaları, Alman korkusunun hem bir ajitasyon aracı hem de bir güvenlik doktrini olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Bu korku, savaşın sona ermesiyle ortadan kalkmamış; İkinci Dünya Savaşı'nda yeniden şekillenmiş, Soğuk Savaş'ta ise biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Düşman figürü değişse bile, tehdit algısının zihinsel formatı aynı kalmıştır. Casus, artık bir kişi değil; bir arketip, bir zihinsel kalıp, bir refleks hâline gelmiştir.

İngiliz istihbaratının imparatorluk coğrafyasına yayılması, bu korkunun sınırları aşan etkisini açıkça göstermektedir. Makalede incelenen EMSIB örneğinde olduğu gibi, casusluk yalnızca iç güvenliğe indirgenmemiş; imparatorluk çıkarlarını koruma stratejisinin temel bir parçası hâline gelmiştir. Osmanlı topraklarında yürütülen istihbarat faaliyetleri, bilgi toplamanın ötesinde yerel toplumları yönlendirmeyi, kimlikleri çözümlemeyi ve kültürel karşı-istihbarat üretmeyi hedeflemiştir. Bu yapı, İngiliz istihbaratının modern anlamda uluslararasılaştırıldığı bir dönüm noktası olmuş; Alman korkusu bu genişleme için hem gerekçe hem de stratejik motivasyon olarak işlev görmüştür.

Yine bu çalışma, istihbarat kurumlarının teknik kapasitenin yanı sıra kültürel temsiller, edebî figürler ve kamuoyundaki imgelerle de inşa edildiğini göstermiştir. Casus figürü, gazete başlıklarından tiyatro sahnelerine, karikatürlerden eğitim kitapçıklarına kadar farklı mecralarda üretilmiş ve halkın zihninde bir korku nesnesi olarak kodlanmıştır. Bu durum, güvenliğin fiziki tedbirlerle birlikte anlatılar ve temsiller aracılığıyla da üretildiğini ortaya koymaktadır.

Karşılaştırmalı bölümde ise İngiltere ile Almanya arasındaki istihbarat zihniyeti farkları ele alınmış; İngiltere'nin toplumsal temelli, halkı sürece dâhil eden seferberlikçi yapısı ile Almanya'nın daha merkezî, teknokratik ve bürokratik gizlilik esaslı modeli karşılaştırılmıştır. İngiltere'de halkın casusluk sürecine dâhil edilmesi, casusun sosyal hayatın bir parçası hâline getirilmesi ve paranoyanın kitleselleşmesi; Almanya'da ise istihbaratın profesyonel elitlerce yürütülmesi ve halktan izole edilmesi temel fark olarak belirlenmiştir. Bu fark, istihbarat kurumlarının operasyonel işlevlerinin yanı sıra kültürel kimlikler de taşıdığını ve bu kimliklerin toplumsal formasyonla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, istihbaratın tarihini yalnızca kurumsal belgeler ve operasyon raporlarıyla sınırlı okumak yerine; halkın korkuları, devletin ideolojik stratejileri ve kültürel anlatılar üzerinden yeniden tartışmayı önermektedir. Alman casusluk korkusu bağlamında yapılan analiz, istihbarat kurumlarının bilgi toplamanın ötesinde korku üreten, kimlik inşa eden ve toplumu yönlendiren kültürel yapılar olduğunu göstermektedir. Casusluk, bu bağlamda modern devletin hem gölgesi hem de aynasıdır.

KAYNAKÇA

Aldrich, R. J. *The Hidden Hand: Britain, America, and Cold War Secret Intelligence*. London: John Murray, 2001.

———. *GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency*. London: HarperPress, 2010.

Althusser, L. "İdeoloji ve ideolojik aygıtlar." In *Lenin ve Felsefe ve Diğer Yazılar*, edited by Louis Althusser, 127–186. New York: Monthly Review Press, 1971.

Andrew, C. *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*. London: Penguin, 2009.

———. *The Secret World: A History of Intelligence*. New Haven, CT: Yale University Press, 2018.

Buchan, J. *Yeşil Kaftan*. Translated by Nurettin Elhüseyni. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Daily Mail, March 18 – July 22, 1906.

Darwin, J. *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System, 1830–1970*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Debruyne, E. "Espionage." In *1914–1918 Online: International Encyclopedia of the First World War*, 2014. Erişim adresi: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/espionage.

Ferguson, N. *Hazin Savaş: 1914–1918*. Translated by M. Fatih Çalışır. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

French, D. *British Strategy and War Aims, 1914–1916*. London: Allen & Unwin, 1986.

Grant, R. G. *MI5 & MI6: Britain's Security and Secret Intelligence Services*. London: Batsford, 2010.

Hiley, N. "The Failure of British Counter-Espionage against Germany, 1907–1914." *The Historical Journal* 28, no. 4 (1985): 837–859.

———. "Decoding German Spies: British Spy Fiction and the Fear of Invasion, 1900–1914." *Intelligence and National Security* 12, no. 1 (1997): 1–26.

Jeffery, K. *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949*. London: Bloomsbury, 2010.

Karataş, M. E. "Birleşik Krallık'ın Yirminci Yüzyıl Erken Dönem Denizaşırı İstihbarat Kurumsallaşması: Doğu Akdeniz Özel İstihbarat Bürosu." Yüksek lisans tezi, Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, 2024.

Le Queux, W. *The Invasion of 1910*. London: Eveleigh Nash, 1906.

Moran, C. *Classified: Secrecy and the State in Modern Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Owen, N. "The Foreign Office and British Intelligence before the First World War." *The Historical Journal* 28, no. 1 (1985): 99–124.

Porter, B. *The Origins of the Vigilant State: The London Metropolitan Police Special Branch before the First World War*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1987.

———. *Plots and Paranoia: A History of Political Espionage in Britain, 1790–1988*. London: Unwin Hyman, 1989.

Richards, H. "The Nationalisation of War, the Rise of Psychology, and the Creation of 'Spy Fever' in the British Press." *War & Society* 44, no. 2 (2025): 347–364. https://doi.org/10.1080/07292473.2025.2463758.

Richards, J. "In from the Cold: Espionage Fiction as an Educational Tool." *Perspectives on History*, American Historical Association, November 2014. Erişim adresi: https://www.historians.org/perspectives-article/in-from-the-cold-espionage-fiction-as-an-educational-tool-november-2014.

Şimşeker, S. A. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İstihbaratı: İkinci Şube Tarihi*. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.

Wark, W. K. *The Ultimate Enemy: British Intelligence and Nazi Germany, 1933–1939*. Oxford: Oxford University Press, 1985.

Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, 2(2): 211-240 (2025)

Basılı/Printed ISSN: **3023-5278**

SAVUNMA VE GÜVENLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Defence and Security Research

https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga

Stratejik Yeniden Konumlanma ve Askerî-Teknolojik Dönüşüm: NATO'nun Yeni Bölgesel Planları Üzerine İnceleme (2023-2025)

Strategic Repositioning and Military-Technological Transformation: An Analysis of NATO's New Regional Plans (2023-2025)

Mehmet KILIÇ [1,*]

[1]*Başkent Üniversitesi, Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi, 06790 Etimesgut / ANKARA*

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 21.07.2025
Düzeltme: 02.09.2025
Kabul: 14.09.2025

Keywords

NATO 2023-2025 plans, Regional defense plans, Military-technological transformation, Security Architecture, Core-periphery relationship

Anahtar Kelimeler

NATO 2023-2025 planları, Bölgesel savunma planları, Askeri-teknolojik dönüşüm, Güvenlik Mimarisi, Merkez-çevre ilişkisi

Özet

Makale, 2023–2025 döneminde NATO tarafından geliştirilen bölgesel savunma planları ile askeri-teknolojik dönüşüm stratejilerini, ittifakın kurumsal yeniden yapılandırılması ve bölgesel güvenlik düzeninin şekillendirilmesi bağlamında incelemektedir. Araştırma, NATO'nun esnek stratejik yaklaşımının uluslararası güvenlik ortamına etkilerini ve bölgesel aktörler üzerindeki sonuçlarını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Makalenin amacı, geleneksel caydırıcılık paradigmasını modernize ederek çok katmanlı, teknoloji odaklı ve normatif olarak yapılandırılmış yeni bir güvenlik mimarisi oluşturma sürecini açıklamaktır. Ele alınan araştırmada, teorik çerçeve olarak neorealizm benimsenmiş, askeri-teknolojik dönüşüm açıklayıcı bir analitik araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca güvenlikleştirme yaklaşımı, söylemsel süreçlerin değerlendirilmesinde tamamlayıcı bir unsur olarak kavramsallaştırılmıştır. Ortaya konulan çözümleme, NATO'nun stratejik belgeleri arasında yer alan 2022 Stratejik Konsept, 2023 Vilnius Zirvesi Bildirisi, 2024 Washington Zirvesi Deklarasyonu ve Şubat 2025'te güncellenen Defense Production Action Plan'a dayanmaktadır. Kurumsal yenilikler bağlamında kurulan Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic (DIANA) ve NATO Innovation Fund da analizde dikkate alınmıştır. Ayrıca, savunma harcamalarının GSYH'nin %5'ine çıkarılması hedeflendiği 2025 Lahey Zirvesi çalışmaya dahil edilmiştir. International Institute for Strategic Studies (IISS) Military Balance 2024 raporu ile European Defence Agency (EDA) ve Future Defence Capabilities Report 2025 raporu yöntemsel temelde başvurulan kaynaklar arasında yer almaktadır. Araştırma, NATO'nun yapısının normatif, teknolojik ve mekansal düzeylerde yeniden inşa sürecinden geçtiğini göstermektedir. Ayrıca NATO'nun dönüşümünü, Baltıklar'dan Karadeniz'e, Kuzey Denizi'nden Avrupa hava sahasına uzanan güvenlik eksenlerinde coğrafi olarak yeniden konumlanma ve askeri-teknolojik evrim çerçevesinde analiz etmekte ve ittifakın bir savunma örgütü yanında, bölgesel düzen kurucu olarak yeniden tanımlandığını ortaya koymaktadır.

Abstract

This article examines NATO's regional defense plans and military-technological transformation strategies for 2023–2025 within the alliance's institutional restructuring and regional security order. The research assesses the impact of NATO's adaptive strategic approach on the international security environment and implications for regional actors. The article's objective is to elucidate how NATO seeks to modernize the traditional deterrence paradigm by constructing a multi-layered, technologically and normatively structured security architecture. Neorealism provides the theoretical framework, while military-technological transformation serves as the analytical tool. The securitization approach functions as a complementary element in evaluating discursive processes.

The proposed analysis draws on NATO's strategic documents, including the 2022 Strategic Concept, the 2023 Vilnius Summit Communiqué, the 2024 Washington Summit Declaration, and the Defense Production Action Plan updated in February 2025. It also takes into account institutional innovations such as the Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic (DIANA) and the NATO Innovation Fund. The 2025 The Hague Summit, targeting defense expenditures of 5% of GDP, is included. The International Institute for Strategic Studies (IISS) Military Balance 2024, the European Defence Agency (EDA), and the Future Defence Capabilities Report 2025 are referenced as sources.

The research demonstrates NATO's structure is undergoing reconstruction at normative, technological, and spatial levels. NATO's transformation is analyzed through geographical repositioning and military-technological evolution from the Baltic to the Black Sea and from

*Mehmet KILIÇ, mehmetkilicbaskentui@gmail.com

the North Sea to European airspace, revealing the alliance as not only a defense organization but also a regional order-shaping actor.

1. GİRİŞ

21. yüzyılın ikinci çeyreğinde, güvenlik anlayışının yalnızca bölgesel tehdit algılarıyla sınırlı kalmadığı, kurumsal stratejik tepkiler, teknolojik kapasite ve stratejik ilkelerde köklü bir dönüşümün yaşandığı çok katmanlı bir döneme karşılık gelmektedir. Bu süreç, uluslararası aktörlerin güvenlik politikalarını yeniden şekillendirmelerine ve geleneksel güvenlik paradigmasının ötesine geçmelerine olanak sağlamaktadır. Modern güvenlik ortamında, tehdit algılarının çeşitlenmesi ve teknolojik yeniliklerin hız kazanması, devletler ve uluslararası örgütler için hem stratejik hem de kurumsal adaptasyon ihtiyacını zorunlu kılmaktadır.

2014 yılında başlayan ve 24 Şubat 2022'de genişleyerek yoğunlaşan Ukrayna-Rusya savaşı, yalnızca konvansiyonel bir askeri çatışma olmanın ötesine geçerek, Avrupa merkezli güvenlik mimarilerinin, ittifak ilişkilerinin ve caydırıcılık mekanizmalarının yeniden değerlendirilmesini ve yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılan kapsamlı bir güvenlik krizine dönüşmüştür. Bu kriz, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) hem coğrafi konuşlanmasını hem de askeri-teknolojik ve kurumsal kapasite yapılanmasını yeniden şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca ittifakın normatif iddiasını güçlendirmesine katkı sağlamıştır. Bu kapsamda, krizin ortaya çıkardığı güvenlik açıkları ve kurumsal adaptasyon ihtiyacı, NATO'nun sonraki zirvelerinde alınan kararların da yönlendirici çerçevesini oluşturmuştur.

Nitekim, 2023 Vilnius Zirvesi ve 2025 Lahey Zirvesi'nde alınan kararlarla NATO, mevcut güvenlik tehditlerine doğrudan bir tepki göstermiştir. Bununla birlikte, ittifak aynı zamanda yeni bir bölgesel güvenlik altyapısı inşa etmeye yönelik yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir (NATO, 2023; NATO, 2025).

NATO'nun bu dönemde geliştirdiği yeni bölgesel planların kapsamı, Baltık Bölgesi , Doğu Avrupa, Kuzey Denizi ve Karadeniz çevresinde teşekkül eden ***"çok katmanlı savunma"*** hatları çerçevesinde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu yapı, yalnızca "askeri caydırıcılık" ile sınırlı kalmayıp, coğrafi, teknolojik ve normatif unsurları da kapsayan yeni bir güvenlik sistemi ihtiyacını ortaya koymuştur.

Avrupa kıtasını kapsayan "*Baltic Defence Line"* (Baltık Savunma Hattı), *"East Shield"* (Doğu Kalkanı), *"North Sky"* (Kuzey Gökyüzü) ve *"European Sky Shield Initiative"* (Avrupa Gökyüzü Kalkanı Girişimi) gibi planlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu planlar, caydırıcılığın ötesinde, sürekli konumlandırılmış güç, önleyici endüstriyel kapasite ve komuta entegrasyonu gibi unsurlarla karakterize edilmektedir. (NATO, 2025). Ancak NATO'nun savunma harcamalarını gayrisafi yurt içi hasılanın %5'ine çıkarma hedefi, dönüşümün askeri, ekonomik ve siyasi boyutlarının ittifak için ciddi zorluklar yaratabileceğini göstermektedir. Bu durum, söz konusu planların uygulanabilirliğinin sürekli olarak test

edildiği ve ittifakın uzun vadeli stratejik kapasite geliştirme süreçlerinin karmaşık bir dengeyi gerektirdiği gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Ne var ki, NATO'nun stratejik planlarının çok boyutlu ve kapsamlı niteliği, mevcut literatürde bu sürecin yeterince kavramsallaştırılmadığını da ortaya koymaktadır. Bu eksiklik, ittifakın stratejik yönelimlerini kavramsal olarak anlamayı güçleştirmektedir. Örneğin, Sten Rynning, örgütün stratejik yönelimini kriz yönetimi ve caydırıcılık ikilemi bağlamında ele almakta ve özellikle kurumsal karar alma süreçlerine odaklanmaktadır (Rynning, 2013). Ancak, Rynning'in analizi teknoloji temelli dönüşümün NATO stratejisine etkilerini bütünsel olarak ele almamaktadır. Benzer şekilde Mary Kaldor ise çağdaş savaş biçimlerinin artan teknolojik karmaşıklığını vurgulamakta, ancak bu teknolojik dönüşümün NATO içi karar alma süreçleri üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde incelememektedir (Kaldor, 2012).

Bu eksikliğin bir başka örneği olarak, David Galbreath Avrupa güvenliği ile NATO arasındaki kurumsal geçişkenliği tartışmasına rağmen savunma sanayi entegrasyonu ile karar alma mekanizmaları arasındaki ilişkileri dolaylı biçimde ele almaktadır (Galbreath, 2019). Öte yandan, Barry Posen ve Michael Freedman ittifakı klasik güç projeksiyonu, denge politikası ve yük paylaşımı çerçevesinde incelemekte, yeni nesil savunma teknolojileri ve dijital entegrasyon süreçlerinin stratejik planlamaya etkilerini kapsamlı biçimde analiz edememektedir (Posen, 2014; Freedman, 2017). Bu durum, mevcut literatürün hem teknolojik dönüşüm hem de kurumsal entegrasyonun NATO'nun yeni bölgesel güvenlik planlamasına olan etkilerini eş zamanlı olarak ele alacak bütüncül bir çerçeveden yoksun olduğunu göstermektedir. Bu eksiklikler, mevcut literatürün NATO'nun stratejik yeniden konuşlanma ve askeri-teknolojik dönüşüm yoluyla bölgesel güvenlik alanlarını yeniden yapılandırma kapasitesini ve bu süreçlerin karar alma mekanizmaları üzerindeki bütüncül etkilerini yeterince ele almadığını ortaya koymaktadır.

Nitekim, literatürdeki baskın eğilim ittifakı çoğunlukla harekât kapasitesi veya genişleme politikaları bağlamında incelemektedir. Bu yaklaşım, NATO'nun stratejik yeniden konuşlanma ve askeri-teknolojik dönüşüm yoluyla bölgesel güvenlik alanlarını yeniden yapılandırma kapasitesini ise yeterince ele almamaktadır. Bu durum, söz konusu dönüşümün normatif ilkelerle çerçevelenmiş kurumsal güvenlik sistemine katkısını kavramsal ve karşılaştırmalı düzeyde analiz etmeyi güçleştirmektedir. Dolayısıyla, NATO'nun stratejik yapılanmasının yalnızca klasik caydırıcılık anlayışıyla açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok boyutlu olduğu, normatif düzen kurucu boyutların da analize dahil edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bu perspektiften bakıldığında, makale NATO'nun stratejik planlarını yalnızca askeri perspektife indirgemekle sınırlı kalmamıştır. Bunun yerine, normatif, teknolojik ve siyasal boyutları da kapsayan çok katmanlı bir güvenlik sistemi çerçevesinde ele almıştır. Böylece stratejik planların, kurumsal düzenlemeler, teknoloji temelli kapasite geliştirme girişimleri ve ittifak içi politik koordinasyon mekanizmalarıyla nasıl bütünleştiği gösterilmektedir.

Yürütülen araştırma aynı zamanda, 2023–2025 dönemine ait NATO belgeleri, zirve kararları ve stratejik yönergeleri temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular NATO'nun bölgesel güvenlik stratejilerinin yalnızca klasik caydırıcılık paradigmasıyla açıklanamayacağını göstermektedir. Aksine, bu stratejiler, kurumsal yeniden yapılanma, askeri-teknolojik dönüşüm ve normatif yönelimler aracılığıyla çok katmanlı bir güvenlik mimarisinin dinamiklerini barındırmakta ve ittifakın stratejik esnekliğini temellendirmektedir (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023).

Yeni sistemin temelini, *"yüksek yoğunluklu savaşlara"* hazırlıklı olmayı hedefleyen, teknolojiyle bütünleşik, sanayi temelli ve ilkesel kapsayıcılığı olan bir savunma mimarisi oluşturmaktadır. Böylelikle NATO, yalnızca askeri kapasite inşasıyla sınırlı kalmayan, aynı zamanda ittifak içi kurumsal uyumu, müttefikler arası dayanışmayı ve normatif yönelimleri de içeren çok boyutlu bir güvenlik anlayışını kurumsallaştırmaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel caydırıcılık doktrininden farklı olarak hem konvansiyonel hem de hibrit tehditlere karşı esnek, adaptif ve kapsayıcı bir savunma stratejisinin çerçevesini çizmektedir.

Ortaya konulan çözümleme, NATO'nun güncel stratejik yönelimlerini üç temel boyut çerçevesinde ele almaktadır. İlk olarak, bölgesel kuvvet dağılımının yeniden yapılandırılması ve doğu sınırlarına yönelik kuvvet konuşlandırma planları, klasik caydırıcılık mantığını güçlendirse de, aynı zamanda ittifak içi yük paylaşımı ve kaynak dağılımı konusunda yeni gerilimler üretmektedir. İkinci olarak, askeri-teknolojik dönüşüm boyutunda geliştirilen yapay zeka (YZ), siber güvenlik, uydu sistemleri ve savunma sanayii odaklı stratejik hamleler, NATO'yu yenilikçi bir aktör olarak öne çıkarmakla birlikte, teknolojiye aşırı bağımlılığın ittifakın stratejik kendi kendine yeterliliğini ne ölçüde sınırladığı sorusunu gündeme getirmektedir. Üçüncü olarak da kurumsal ve normatif güç projeksiyonu bağlamında öngörülen %5 savunma harcaması hedefi ve Avrupa içi liderlik dinamikleri, ittifakın güvenlik rejimini yeniden şekillendirse de özellikle çevre ülkelerin karar alma süreçlerine sınırlı katılımı dikkate alındığında, merkez–çevre ayrışmasını derinleştirme riski taşımaktadır (NATO ACT, 2023).

Sunulan analiz çerçevesinde, söz konusu dönüşümün NATO üyesi devletlerin güvenliği üzerindeki etkilerinin yanı sıra, Avrupa merkezli güvenlik sisteminin geleceği açısından doğurabileceği yapısal ve stratejik sonuçları tartışmayı amaçlamaktadır. Mevcut literatür NATO'nun savunma planlamasını çoğunlukla tehdit odaklı ve kısa vadeli tepkiler üzerinden ele alırken (Borzillo, 2021), bu çalışma NATO'nun stratejik belgelerinde öne çıkan süreklilik, ilkesel genişleme ve teknolojik altyapı inşası gibi parametreler aracılığıyla ittifakın uluslararası sistemde kendisini düzen kurucu bir aktör olarak yeniden konumlandırmaya yöneldiğini savunmaktadır. Örneğin, 2014 Ukrayna Krizi sırasında NATO, Doğu kanadında askeri varlığı artırarak ve *"Very High Readiness Joint Task Force"* (VJTF, Çok Yüksek Hazırlıkta Müşterek Görev Kuvveti) birimlerini konuşlandırarak kısa vadeli tehditlere hızlı tepki vermiştir (NATO, 2014). Öte yandan, ittifakın uzun vadeli stratejik belgelerinde görülen teknolojik yatırımlar ve ilkesel genişleme adımları, NATO'nun yalnızca anlık kriz yönetimi değil, aynı zamanda uluslararası sistemde düzen belirleyici bir aktör olma hedefini desteklemektedir.

Analitik düzlemde, NATO'nun dönüşümü iki temel sorunsal üzerinden incelenmektedir. Birincisi NATO'nun 2023–2025 yılları arasında geliştirdiği *"yeni bölgesel savunma planları"* ile *"askeri-teknolojik stratejiler"* ve *"klasik caydırıcılık"* paradigmasının güncellenmiş bir versiyonu mu, ikincisi yeni bir bölgesel güvenlik sisteminin inşası mıdır? Mevcut analiz, ikinci sorunsalı temel alarak, NATO üyesi ülkeler de dahil, ittifakın stratejik açılımlarının mevcut güvenlik sistemini güçlendirmeyi aşarak, Avrupa ve komşu bölgeleri kapsayan, genişletilmiş bir güvenlik mimarisi inşa etmeye yöneldiği tezini savunmaktadır.

Bu perspektiften bakıldığında, NATO'nun stratejik planları yalnızca askeri boyutla sınırlı kalmayıp, normatif, teknolojik ve siyasal unsurları kapsayan çok katmanlı bir güvenlik sistemi çerçevesinde incelenmektedir. Böylece, stratejik planların kurumsal düzenlemeler, teknoloji temelli kapasite geliştirme girişimleri ve ittifak içi politik koordinasyon mekanizmalarıyla nasıl bütünleştiği ortaya konulmaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırma süreci, NATO'nun 2023–2025 döneminde geliştirdiği bölgesel savunma planlarını ve askeri-teknolojik dönüşüm stratejilerini incelemek üzere tasarlanmış olup, kurumsal yeniden yapılanma ve normatif düzen inşası bağlamında kapsamlı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, araştırma nitel yöntem çerçevesinde yapılandırılmış ve temel veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. İncelenen veriler, NATO tarafından yayımlanan zirve bildirileri, stratejik plan dokümanları, savunma üretim raporları ve yenilik programlarına ilişkin birincil kaynaklardan elde edilmiştir. Ayrıca güncel akademik literatürde ikincil veri kaynakları olarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde, teorik çerçevenin öngördüğü perspektif doğrultusunda eleştirel içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. Seçilen belgelerdeki kurumsal söylemler, ilkesel yönelimler ve stratejik öncelikler tematik kodlama yoluyla sınıflandırılmıştır.

Sürdürülen çalışmanın tematik çerçevesi esas olarak neorealist teoriye dayandırılmıştır. Neorealizm, NATO'nun bölgesel savunma planlarını güç dengesi, caydırıcılık ve güvenlik rekabeti bağlamında anlamlandırmaya imkan tanımaktadır. Bununla birlikte, söylemsel boyutun analizinde güvenlikleştirme yaklaşımı tamamlayıcı bir analitik araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca, askeri-teknolojik dönüşüm literatürü, ittifakın stratejik adaptasyon süreçlerini açıklamaya yönelik uygulamalı bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Ele alınan yöntemsel düzenleme sayesinde, NATO'nun yapısal dönüşümü teorik düzlemde neorealizm aracılığıyla incelenirken, söylemsel pratikler güvenlikleştirme yaklaşımıyla, teknolojik adaptasyon süreçleri ise askeri-teknolojik dönüşüm perspektifiyle ilişkilendirilmiştir. Böylece çalışma, hem kurumsal yeniden yapılanma sürecini hem de bölgesel güvenlik düzenine yönelik etkileri bütüncül bir şekilde değerlendirmektedir.

2.1 Kuramsal Temel

2023 sonrası NATO'nun stratejik dönüşümü, yalnızca güvenlik temelli kriz yönetimi refleksleriyle açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, kurumsal kapasite artırımı, teknolojik entegrasyon ve normatif düzen kurma mekanizmaları ile desteklenen çok katmanlı bir yeniden yapılanma olarak tanımlanabilir. Kuramsal olarak, NATO'nun 2023 sonrası stratejik dönüşümü, devletler ve uluslararası örgütlerin tehdit algılarını yeniden biçimlendirmelerini ve stratejik önceliklerini güncellemelerini zorunlu kılan bir güvenlikleştirme süreci olarak ele alınabilir. Bu süreç, NATO'nun yalnızca nesnel tehditlere tepki vermekle kalmayıp, aynı zamanda teknolojik ve kurumsal kapasitesini güçlendiren proaktif bir dönüşüm sergilediğini göstermektedir.

Çalışmada bu dönüşümü incelerken neorealizmi kuramsal çerçeve olarak benimsemekte ve güvenlikleştirme ile askeri-teknolojik dönüşümü, stratejik değişim ve karar alma süreçlerini analiz etmeye olanak sağlayan yöntemsel araçlar olarak kullanmaktadır. Bu yaklaşım, NATO'nun yeniden konumlanmasını güç dengesi ve tehdit algıları ile normatif güvenlik söylemleri ve teknolojik yenilikleri eşzamanlı olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır (Ek 2).

Neorealizm, uluslararası sistemin anarşik yapısına vurgu yaparak, devletlerin ve ittifakların güvenliklerini sürdürmek ve hayatta kalabilmek için güç artırma, güç dengesi oluşturma ve ittifak kurma gibi rasyonel stratejilere yöneldiğini savunur (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001). NATO'nun doğu kanadında gerçekleştirdiği yeniden konuşlanma planları, Kenneth Waltz'ın yapısalcı realizm kuramı ile John J. Mearsheimer'ın saldırgan realizm anlayışı çerçevesinde, güç projeksiyonuna dayalı caydırıcılık politikaları olarak değerlendirilebilir. Neorealist çerçeve, ittifakın genişleyen askeri ayak izi ve bölgesel savunma derinliğini, sistemsel düzeyde ortaya çıkan tehditlerin rasyonel bir yanıtı olarak kavrar (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001).

Güvenlikleştirme yaklaşımı, güvenliğin yalnızca nesnel tehditlerle değil, aynı zamanda söylemsel inşa süreçleri aracılığıyla da şekillendiğini analiz etmek için kullanılmaktadır (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998). Bu yaklaşıma göre, bir meselenin güvenlik tehdidi olarak kodlanması, onu siyasal gündemin dışına çıkarır ve olağanüstü önlemler almayı meşrulaştırır. NATO'nun son stratejik belgelerinde, siber tehditler, YZ temelli saldırı biçimleri, enerji hatlarının güvenliği ve uzay temelli askeri sistemler, artık sadece teknik konular değil, doğrudan güvenlikleştirilen alanlar olarak konumlandırılmaktadır (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023). Bu güvenlikleştirme pratikleri, NATO'nun klasik kolektif savunma mantığını, alan-ötesi güvenlik rejimleri üretme kapasitesine dönüştürmektedir.

Askeri-teknolojik dönüşüm yaklaşımı, savaşın doğasının siyasal amaçlar ve kuvvet kullanımıyla sınırlı kalmadığını, teknolojik ilerlemelere bağlı yapısal dönüşümler aracılığıyla yeniden tanımlandığını ileri sürmektedir (Adamsky, 2010). Bu perspektife göre, savunma sanayisinin dijitalleşmesi, YZ destekli komuta-kontrol ağları, otonom sistemler ve yüksek entegrasyonlu caydırıcı sistemler, çağdaş ittifakların kurumsal olarak yeniden yapılanmasında belirleyici hale gelmiştir.

NATO'nun "*Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic"* (DIANA, NATO için Savunma Yenilik Hızlandırıcı), *"NATO Innovation Fund"* (NATO Yenilik Fonu) ve *"NATO Allied Command*

Transformation" (ACT, NATO Müttefik Dönüşüm Komutanlığı)" gibi yapılar tarafından hazırlanan Strategic Foresight Analysis raporları ile "*Defense Production Action Plan"* (Savunma Üretimi Eylem Planı) gibi girişimler, teknolojik kapasiteyi artırmayı hedeflemektedir. Bu belgeler, NATO'nun güvenlik sistemini teknolojik üstünlük ilkesine dayalı olarak yeniden tanımladığını ortaya koymaktadır. (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023). Bu yaklaşım, teknolojik dönüşümü araçsal niteliğin ötesinde bir işlevle tanımlamak yerine, onu yapısal dönüşüm ve normatif yeniden yapılanma süreçlerinin kurucu bir parçası olarak konumlandırır (Adamsky, 2010).

Analiz kapsamında, neorealizm teorik temel olarak benimsenirken, güvenlikleştirme ve askeri-teknolojik dönüşüm analitik araçlar olarak kullanıldığında, NATO'nun güncel bölgesel savunma planları, güç ilişkileri, normatif ilkeler ve teknolojik kapasite etrafında şekillenen çok katmanlı bir stratejik dönüşüm projesiyle bağlantılı bir örgütsel güvenlik mimarisinin inşasına yönelmektedir. (Mearsheimer, 2001). Bu stratejik dönüşümün en somut yansımaları, 2023–2025 döneminde şekillendirilen yeni nesil bölgesel savunma planlarında gözlemlenmektedir.

NATO'nun son dönemde geliştirdiği bu planlar, ilk bakışta Rusya'nın doğrudan askeri tehditlerine ve Çin'in artan jeopolitik etkisine karşı geliştirilmiş kolektif savunma refleksleri olarak değerlendirilebilir (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023). Ancak yapısal bir analiz yapıldığında, bu planların yalnızca dış tehditlere yanıt vermekle sınırlı olmadığı, aynı zamanda NATO'nun uluslararası sistemdeki stratejik dengeleyici rolünü güçlendirmeyi hedeflediği ve bu nedenle mekansal ve teknolojik olarak yeniden konumlandığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında, Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde tarafından geliştirilen güvenlikleştirme yaklaşımı, savunma planlarını nesnel tehdit tanımlarının ötesine geçen ve siyasal gündemlerin güvenlik söylemi aracılığıyla kurgulandığı bir pratik olarak ele almak için kullanılmaktadır. NATO'nun stratejik belgelerinde yer alan siber tehditler, YZ temelli saldırı riski, enerji güvenliği gibi alanların *"varoluşsal tehdit"* olarak çerçevelenmiştir (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998). Bu söylemsel inşa sürecinin ampirik örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Bu söylemsel güvenlik inşası, yalnızca tehdit tanımlarını biçimlendirmekle sınırlı kalmayıp, NATO'nun stratejik yönelimine ilişkin yeni bir güvenlik tahayyülünü kurumsallaştıran bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve bağlamında, NATO'nun son strateji belgelerinde sıkça karşılaşılan *"high-intensity warfare"* (yüksek yoğunluklu harp), 'critical infrastructure resilience' (önemli altyapı dayanıklılığı) ve *"AI-enabled deterrence"* (YZ destekli caydırıcılık) (Ek 1) gibi ifadeler potansiyel tehditleri tanımlamanın yanında ittifakın stratejik önceliklerini ve kurumsal adaptasyon süreçlerini biçimlendiren kavramsal araçlar olarak işlev görmektedir. Bu kavramlar aynı zamanda, *"yüksek yoğunluklu çatışma* senaryolarını olağanlaştırmakta ve teknoloji merkezli caydırıcılık anlayışını meşrulaştıran bir güvenlik söyleminin parçası haline gelmektedir (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023).

NATO'nun güncel stratejik söylemiyle örtüşen biçimde, Freedman ve Kaldor'un öncülük ettiği askeri-teknolojik dönüşüm yaklaşımları, teknolojinin savaş araçlarının yanında savaşın doğasını, kapsamını ve

coğrafi boyutunu da köklü biçimde değiştirdiğini savunmaktadır (Freedman, 2017; Kaldor, 2012). NATO'nun DIANA, yenilik fonu ve ACT öngörü raporları, bu dönüşümün teknik niteliğinin ötesine geçerek kurumsal yapıların yeniden inşası ve doktrinel düzeydeki yönelimlerle eşgüdümlü biçimde ilerlediğini işaret etmektedir. Bu çerçevede NATO'nun YZ, siber güvenlik, uzay sistemleri ve otonom savunma platformları gibi ileri teknolojileri stratejik planlamasına entegre etmesi, örgütün klasik savunma modelinden uzaklaşarak daha proaktif, dirençli ve teknoloji-merkezli bir güvenlik mimarisi inşa ettiğini göstermektedir (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023).

2.2 Kavramsal ve Kuramsal Çözümleme

NATO'nun 2023–2025 döneminde hayata geçirdiği stratejik yönelimler, yalnızca askeri kapasitenin artırılmasına dönük teknik müdahalelerden ibaret değildir. Aksine, bu süreç, normatif, teknolojik ve mekansal unsurların eşgüdümlü biçimde devreye sokulduğu çok katmanlı bir stratejik yeniden konumlanma sürecine işaret etmektedir. Yeni bölgesel savunma planları, ileri konuşlanma hatları, hava savunma kümeleri ve savunma sanayii eşgüdüm girişimleri, İttifak'ın kendisini hem kurumsal düzeyde yeniden yapılandırdığını hem de bölgesel güvenlik düzenini yeniden kurgulayan bir aktöre dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023). Örneğin, Baltık ülkeleri ve Polonya'da konuşlandırılan Very High Readiness Joint Task Force (VJTF) birimleri, NATO'nun kısa vadeli tehditlere hızlı tepki kapasitesini güçlendirirken, aynı zamanda ittifakın Doğu kanadındaki stratejik varlığını somutlaştırmaktadır (NATO, 2014). Benzer şekilde, Borzillo (2021) tarafından yapılan analizler, NATO'nun tehdit odaklı planlama yaklaşımının klasik caydırıcılık ile çok düzeyli güvenlik yönetimi arasındaki geçişi desteklediğini göstermektedir.

Bu dönüşüm, NATO'nun klasik caydırıcılıktan çıkıp, çok düzeyli güvenlik yönetimi, ağ tabanlı savunma işleyişi ve teknoloji temelli stratejik adaptasyon üzerinden yeniden tanımlandığını göstermektedir. Dolayısıyla, söz konusu yapılanma teknik bir savunma güncellemesinden ibaret değildir. NATO'nun bölgesel düzlemde norm üreten ve kurumsal düzen inşa eden bir aktör olarak stratejik konumlanışını yansıtan çok katmanlı bir dönüşüm süreciyle bağlantılıdır. Bu yeni yapı, klasik caydırıcılık doktrinini aşarak, coğrafi sınırları istikrarsız bölgelere karşı alan-kontrol merkezli güvenlik sistemlerine dönüştüren bir strateji çerçevesi sunmaktadır.

İttifakın doğudan güneye uzanan stratejik yayılımı, yalnızca muharip unsurların yeniden konuşlandırılmasına indirgenemeyecek ölçüde çok boyutlu bir içerik taşımaktadır. Bu yayılım, hava sahası kontrolü, deniz yetki alanlarının güvenliği, siber altyapıların korunması ve ileri teknolojiyle entegre edilmiş komuta-kontrol sistemlerinin mekansal olarak modüler biçimde yerleştirilmesi gibi çeşitli yapısal düzenlemeleri kapsamaktadır (NATO, 2023; NATO ACT, 2023).

Harita 1: NATO'nun 2023 bölgesel konuşlanma planı

(Kaynakça. Bu harita, Kaynak: NATO Vilnius Zirvesi Sonuç Bildirgesi, 2023' de yer alan veriler temel alınarak hazırlanmıştır.)

Süreç değerlendirildiğinde, Harita 1'de görüldüğü gibi, Baltıklar'dan Karadeniz'e, Kuzey Denizi'nden Güney Avrupa'ya kadar uzanan çok bölgeli savunma ağları, NATO'nun yeni güvenlik sisteminin temel taşı haline gelmiştir (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023).

Söz konusu dönüşüm, yalnızca stratejik belgeler düzeyinde kalmamış, aynı zamanda kurumsal programlar ve bölgesel planlama başlıkları altında somutlaşmıştır. Bu çerçevede, *"Baltık Savunma Hattı"*, *"Doğu Kalkanı"*, *"Kuzey Denizi"*, "Kuzey Gökyüzü" ve *"Avrupa Gökyüzü Kalkanı"* gibi girişimler, NATO'nun 2023 sonrası bölgesel yeniden yapılanma stratejisinin kurumsallaşmış uzantılarını temsil etmektedir (European Defence Agency, 2024). Bu yapılar, ittifakın klasik tehdit algısına dayalı savunma reflekslerinden farklı bir yönelimi temsil eder. Çok katmanlı entegrasyon, alan hakimiyeti ve sahaya dayalı güvenlik yapılanması gibi unsurlar, yeni bir güvenlik düzeninin kurumsal temellerini oluşturmaktadır.

Bu savunma konumlanmaları, taktik düzeyli konuşlanma planlarının ötesinde anlamlar taşır. Doğu kanadında derinlemesine savunma inşası, batı yönünde ise stratejik derinliğin kurumsallaştırılmasına yönelik kademeli yapısal hamlelerle ilişkilidir. NATO'nun Doğu kanadında kurduğu ileri hava savunma ve füze koruma sistemleri, üye ve partner ülkeler arasında güvenlik paylaşımını ve stratejik eşgüdümü güçlendirmektedir (NATO, 2023; NATO ACT, 2023). Bu yapı, ittifak içi komuta-kontrol mekanizmalarının işleyişini desteklemekte ve ülkeler arasında koordinasyon gerekliliğini ortaya koymaktadır (Borzillo, 2021). Böylece NATO'nun yeni bölgesel güvenlik ağları ve stratejik planlaması, gözlemlenebilir olgular üzerinden akademik olarak açıklanabilir bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 1: NATO'nun yeni bölgesel katmanları (2023–2025)

Stratejik Plan	Coğrafi Konum	Temel Amaç
Baltic Defence Line	Baltık ülkeleri (Estonya – Letonya – Litvanya)- Polonya	Radar ve kısa/orta menzilli füze sistemleriyle donatılmış statik savunma hattı. Hendek sistemleri, mobil yedek birlikler, elektronik gözetim, ileri konuşlanma.
East Shield/East Shield Initiative	Polonya, Romanya / Bulgaristan / Türkiye / Yunanistan hattı	Doğu cephesinde ileri üslenme, radar ve füze savunması altyapısı. Sabit ikmal hattı, elektronik harp altyapısı, lojistik egemenlik koridoru.
North Sky / North Seal	İskandinavya (Norveç, İsveç, Finlandiya, Danimarka)-Kuzey Denizi (Almanya, Hollanda, İngiltere)	IRIS-T SLM + radar sistemleri; 2023'te Danimarka ve İsveç katıldı. Enerji altyapısı koruması, denizaltı kablo güvenliği, uzay-temelli gözetim.
European Sky Shield Initiative (ESSI)	Avrupa genelinde 21 ülke (Türkiye ve Yunanistan dahil)	Arrow-3, Patriot, IRIS-T, Skyranger; çok katmanlı hava savunma entegrasyonu.
Karadeniz İleri Konuşlanma	Romanya – Bulgaristan	İleri üslenme, İHA/SİHA, hava sahası kontrolü.
Türkiye Stratejik Derinlik	Türkiye	Montrö dengesi, İHA/SİHA, hava-liman üsleri, lojistik merkez.
Güney Hava Komuta Ağı	İtalya – İspanya	NATO hava savunma ağı, erken uyarı sistemleri, güney Avrupa hava kontrol sistemi

(Tablo Vilnius Zirvesi Bildirisi 2023, NATO Annual Report 2024, NATO Watch Briefing No. 126 Haziran 2025 NATO Defence Planning Process, 2023–2025 Raporları'ndan derlenerek hazırlanmıştır.)

Tablo 1'deki bölgesel savunma planları, NATO'nun 2023–2025 dönemi stratejik yeniden konumlanma sürecinde harekât merkezli planlamadan farklı bir yönelimi kuramsal düzlemde temellendirir. Bu planlar, kurumsal önceliklerin, teknolojik kapasitenin ve ilkesel stratejilerin coğrafi düzlemde örgütlendiği yeni bir güvenlik tahayyülünün bileşenlerini oluşturmaktadır. Ayrıca NATO'nun klasik caydırıcılık paradigmasından uzaklaşarak, çok alanlı ve proaktif savunma inşasına yöneldiğini ortaya koymaktadır. Neorealist kuramsal bakış açısından değerlendirildiğinde, NATO'nun uluslararası sistemdeki kutup yapısına yanıt olarak hareket ettiği görülmektedir. Bu çerçevede, ittifakın bölgesel güvenlik sistemini yeniden inşa etmeyi ve sistemik tehditlere karşı kolektif savunma kapasitesini güçlendirmeyi hedeflediği söylenebilir (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001).

NATO'nun bu yeni yapılanması, salt güç projeksiyonuna dayalı bir askeri yeniden konuşlanma mantığıyla sınırlı kalmamakla birlikte, temel olarak *"hard power"* ve askeri stratejiyi destekleyen unsurları içermektedir. Bu yapı, söylemsel çerçevelemeler ve ileri düzey teknolojik bileşenler üzerinden şekillenen çok katmanlı bir güvenlik sisteminin kurumsal izdüşümünü yansıtır. Güvenlikleştirme yaklaşımı perspektifinden bakıldığında, tabloda yer alan planlar, yalnızca nesnel bir tehdit ortamına tepki vermekten ibaret değildir. Aksine, enerji hatları, siber altyapılar ve uzay tabanlı komuta ağları gibi belirli alanların güvenlik söylemi aracılığıyla istisna haline getirildiğini ve bu alanlara yönelik askeri stratejilerin bu söylem üzerinden meşrulaştırıldığını ortaya koymaktadır (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998). Örneğin Kuzey Gökyüzü/Kuzey Denizi Planı yalnızca deniz güvenliğine değil, aynı zamanda Avrupa'nın veri altyapısı ve enerji akış güvenliğine yönelik söylemsel bir güvenlik kurgusunun fiziksel karşılığı olarak şekillenmiştir. Benzer şekilde, ESSI kapsamında kurulan çok katmanlı hava savunma

sistemi, yalnızca hava tehditlerine karşı değil, Avrupa'nın stratejik kendi kendine yeterlilik arayışına yön veren bir kurumsal sembole dönüşmüştür.

Tablo 1, NATO'nun askeri-teknolojik dönüşüm stratejilerinin bölgesel güvenlik planlamasında nasıl somutlaştığını açık biçimde ortaya koyan bir yapısal örüntü sunar. YZ destekli istihbarat, gözetleme ve keşif altyapılarının, çok alanlı entegre komuta sistemlerinin ve siber-uzay destekli caydırıcılık unsurlarının, her bir bölgesel plana içkin biçimde yerleştirildiği görülmektedir. Bu durum, Dima Adamsky'nin (2010) vurguladığı gibi, teknolojinin savaşın doğasını dönüştüren yapısal bir kapasiteye dönüştüğünü ve NATO'nun bu kapasiteyi yalnızca araçsal değil, aynı zamanda kurumsal hegemonya inşa eden bir unsur olarak yeniden konumlandırdığını ortaya koymaktadır. Türkiye'nin stratejik derinlik kapasitesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne dayalı Karadeniz güvenlik sistemindeki dengeleyici rolü ve İnsansız Hava Araçları (İHA) sistemleri aracılığıyla sağladığı katkı, NATO'nun yeni bölgesel savunma planlamasında belirleyici etkenlerden biri haline gelmiştir. Buna paralel olarak, Polonya'daki lojistik egemenlik ağı ile Kuzey Denizi'nin enerji ve veri koridoru olarak yeniden tanımlanması, coğrafi konumlandırmanın ötesinde teknolojik ve toplumsal altyapıların stratejik işlevleri üzerinden şekillenen çok boyutlu bir savunma mimarisine işaret etmektedir.

Yukarıda sunulan veriler, Tablo 1'de yer alan stratejik planların yalnızca savunmaya dayalı bir modelle sınırlı olmadığını göstermektedir. Bu stratejiler, NATO'nun yeni güvenlik anlayışının coğrafi, teknolojik ve normatif eksenlerde kurumsallaşmasını sağlayan çok katmanlı güvenlik yapılanmasının temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Söz konusu planlar, müttefik ülkelerin stratejik konumlarına, teknolojik yetkinliklerine ve algılanan tehdit tipolojilerine bağlı olarak farklı ölçeklerde güvenlik alanları oluşturmaktadır. Bu yönüyle ittifakın esnek güvenlik yapılanmasını desteklemektedir. Böylece homojen olmayan, ancak entegre edilebilir nitelikte bir güvenlik ağını kurumsallaştırdığını ortaya koymaktadır.

Böylelikle, 2023 sonrası yeni bölgesel planlar, kriz senaryolarına yönelik klasik harekât modelinin ötesine geçen bir içerik taşır. Bu yapı, jeopolitik alanların güvenlik kodları çerçevesinde yönetildiği ve teknoloji odaklı caydırıcılık sistemleriyle biçimlendirilen çok katmanlı bir güvenlik düzenine dayalıdır (NATO, 2023).

3. NATO'NUN YENİ BÖLGESEL STRATEJİK KONUMLANMASI

NATO'nun 2023–2025 dönemine ait bölgesel stratejik konumlanması, ittifakın klasik caydırıcılık paradigmasının ötesine geçerek, farklı coğrafi alanlarda özel olarak tasarlanmış savunma düzenlemeleri ve girişimlerin hayata geçirilmesini hedeflemektedir. Baltık Bölgesi'nden Doğu Avrupa'ya, Kuzey Denizi'nden Avrupa Gökyüzü Kalkanı Girişimi'ne (ESSI) kadar uzanan bu bölgesel stratejik konumlanmalar ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

3.1 Baltık Savunma Hattı

Baltık Savunma Hattı, Estonya, Letonya ve Litvanya sınırlarında konuşlandırılmış çok katmanlı bir savunma kompleksidir ve klasik sınır savunma paradigmalarını aşan entegre bir yapıyı temsil eder. Hendekler, insansız gözetim platformları, elektronik harp istasyonları, çok alanlı mobil rezerv birlikler ve acil üretim/ikmal hatlarıyla desteklenen sistem, statik savunmadan ileri harekat ve önleyici güvenlik kapasitesine uzanan stratejik bir yaklaşımı somutlaştırmaktadır (NATO, 2023). NATO'nun doğu kanadında yürütülen derinlemesine konuşlanma, yalnızca statik savunma hatlarının inşasıyla sınırlı kalmayıp, ileri harekât kapasitesiyle entegre edilen önleyici güvenlik alanlarının sistematik biçimde tesisine dayalı bir stratejik yönelimi yansıtır.

2023 Vilnius Zirvesi'nde onaylanan yeni bölgesel planlar ve NATO Müttefik Dönüşüm Komutanlığı tarafından yayımlanan Strategic Foresight Analysis 2023 ile Defence Production Action Plan 2025 (NATO ACT, 2023; NATO, 2025) belgeleri, Baltık bölgesine yönelik çok katmanlı savunma kümelenmesini açık biçimde tanımlamaktadır. Bu belgeler, ittifakın savunma kapasitesini sadece kara ve hava savunmasıyla sınırlamamakta, aynı zamanda siber güvenlik ve ileri üretim hatları gibi teknoloji temelli stratejik araçlarla bütünleştiren entegre bir güvenlik mimarisi ortaya koymaktadır. Böylece Baltık Savunma Hattı, bir savunma hattı olmanın ötesine geçerek NATO'nun ileri caydırıcılık stratejisinin somut mekansal ve teknolojik yansımalarını temsil etmektedir. Bununla birlikte, çok katmanlı ve teknoloji odaklı yapının maliyet ve uygulama kapasitesi açısından sınırlılıkları mevcuttur.

Bu sınırlılıkların aşılmasına yönelik olarak, hattın harekât kapasitesi Baltık ülkelerinde kurulan savunma sanayi ortaklıkları ve NATO üretim üsleri ile desteklenmektedir. Litvanya ve Letonya'daki kalıcı üs hatları, ileri caydırıcılık stratejisinin hem fiziksel hem de kurumsal temsillerini güçlendirmektedir. (NATO, 2023, 2025; NATO ACT, 2023). Neorealist perspektiften bakıldığında, Baltık Savunma Hattı, NATO'nun güç dengesi ve caydırıcılık stratejilerini somutlayan bir araç olarak işlev görmektedir. Ele alınan askeri-teknolojik dönüşüm araçları, hattın statik savunmadan ileri harekât ve çok katmanlı güvenlik kapasitesine geçişini açıklamada kritik rol oynamaktadır. Güvenlikleştirme yaklaşımı ise NATO'nun konvansiyonel tehditlerin yanı sıra siber ve hibrit tehditleri de stratejik öncelik olarak belirlediğini ortaya koymaktadır.

Hattın çok katmanlı ve teknoloji odaklı yapısı, maliyet ve uygulama kapasitesi açısından bazı sınırlılıkları barındırmaktadır. Özellikle küçük ekonomilere sahip Baltık ülkelerinde, GSYH'nin %5'i hedeflenen savunma harcamalarının sürdürülebilirliği ve ileri üretim/operasyon hatlarının etkinliği belirsizlik yaratmaktadır. Ayrıca, bölgesel siyasi algılar ve potansiyel provokatif etkiler, NATO'nun diplomatik denge politikasını zorlayabilmektedir. Kurumsal yenilikler (DIANA, NATO Innovation Fund) teorik entegrasyonu desteklese de harekatlara yönelik koordinasyon ve hızlı müdahale kapasitesinin pratikteki etkinliği halihazırda tartışmalıdır.

3.2 Doğu Kalkanı

Polonya'da geliştirilen Doğu Kalkanı girişimi, yalnızca sınır güvenliği sağlayan ileri konuşlanma yapılarından ibaret olmayan, çok katmanlı ve altyapısal bir savunma sistemi olarak şekillendirilmiştir. Bu sistem, Rusya sınırına yakın alanlarda konumlandırılan elektronik harp üsleri, zırhlı birlik sevk noktaları, NATO destekli komuta-kontrol merkezleri ve sabit ikmal hatlarıyla entegre bir şekilde işletilmektedir (Howorth, 2019; NATO, 2023; NATO ACT, 2023). Yapının teknolojik ve normatif ağırlığı, ileri caydırıcılık stratejisinin yalnızca konvansiyonel tehditleri değil, siber ve hibrit tehditleri de kapsayan çok boyutlu bir güvenlik mimarisine dönüşmesini sağlamaktadır.

Doğu Kalkanı girişimi, askeri varlığın artırılmasının ötesinde, Polonya üzerinden Baltıklar'a uzanan stratejik lojistik koridorun kurulması yoluyla bölgesel harekât denetimini sağlamayı hedeflemektedir. Tedarik zinciri hakimiyeti, hızlı takviye kabiliyeti ve sabit altyapı güvenliği gibi unsurlar, NATO'nun ileri caydırıcılık stratejisi çerçevesinde bölgesel düzeyde yeniden biçimlendirilmiş bir savunma anlayışının temel bileşenlerini oluşturmaktadır (Howorth, 2019; NATO, 2025).

Girişim, yalnızca ileri konuşlanma pratiğine dayanmakla kalmayıp, lojistik egemenlik kurma hedefi ve tedarik altyapısının kalıcı biçimde inşası yoluyla bölgesel stratejik denetimi kurumsallaştıran çok katmanlı bir güvenlik yapısını temsil etmektedir. Ancak çok katmanlı ve altyapı odaklı yapının maliyet ve harekata yönelik kapasite açısından sınırlılıkları bulunmaktadır. Özellikle ileri üretim hatlarının etkinliği ve kalıcı altyapı maliyetleri, bölgesel ekonomik ve lojistik koşullarla doğrudan ilişkilidir. Ayrıca, sistemin bölgesel siyasi algıları ve potansiyel provokatif etkileri, NATO'nun diplomatik denge politikasının dikkate alınmasını gerektirmektedir. Kurumsal koordinasyon mekanizmaları ve komuta-kontrol süreçlerinin pratikteki etkinliği, teorik bütünleşmenin ötesinde harekatların başarısı için kritik rol oynamaktadır.

3.3 Kuzey Denizi/Kuzey Gökyüzü

Almanya, Hollanda ve İngiltere öncülüğünde geliştirilen Kuzey Denizi/Kuzey Gökyüzü planı, NATO'nun 2023 sonrası bölgesel yeniden yapılanma stratejisinin Kuzey Denizi eksenini temsil etmektedir. Bu plan, yalnızca deniz sahası güvenliğini sağlamaktan öte, enerji arzının korunması, denizaltı kablo hatlarının güvence altına alınması, çok uluslu gözetim ve istihbarat paylaşımı gibi alanlarda kurumsallaşmış savunma yapıları geliştirmeyi hedeflemektedir (European Defence Agency, 2024; NATO, 2023; NATO ACT, 2023). Kuzey Denizi, Avrupa'nın enerji ve veri hatlarının merkezi konumunda bulunması nedeniyle jeoteknolojik caydırıcılık açısından öncelikli güvenlik havzası olarak tanımlanmıştır (European Defence Agency, 2025; IISS, 2024).

"North Sky Maritime Surveillance" Initiative (Kuzey Gökyüzü Deniz Gözetim Girişimi) kapsamında bölgeye, denizaltı karşıtı sonar sistemleri, radar izli devriye gemileri, çok uluslu deniz gözetim merkezleri, uzay-temelli istihbarat aktarım sistemleri ve YZ destekli deniz harekât ağı kurulması planlanmaktadır (European Defence Agency, 2025). Bu yapı, NATO'nun çok alanlı caydırıcılık doktrini

uyarınca kara, deniz, hava, siber ve uzay alanlarını entegre eden yeni nesil bölgesel savunma planlarının temel bileşenlerinden biridir (NATO ACT, 2023).

Planın teknolojik ve normatif ağırlığı, bölgesel caydırıcılık kapasitesini artırmaktadır. Aynı zamanda siber ve hibrit tehditlere karşı çok boyutlu bir güvenlik mimarisi oluşturulmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, altyapı yoğunluğu ve yüksek maliyetler, harekatlarla ilgili koordinasyon ve çok uluslu entegrasyon süreçlerinde pratik sınırlılıklar yaratabilmektedir. Bölgesel siyasi algılar ve olası provokatif etkiler de diplomatik dengeyi zorlayabilecek unsurlar arasında yer almaktadır. Kurumsal mekanizmalar ve komuta-kontrol süreçlerinin etkinliği, planın sahadaki başarısı açısından kritik önem taşımaktadır.

3.4 Avrupa Gökyüzü Kalkanı Girişimi (ESSI)

En kapsamlısı olan ESSI, Almanya öncülüğünde 13 Ekim 2022 tarihinde 15 Avrupa ülkesinin katılımıyla başlatılmıştır. 2024 yılı başında üye sayısı 21'e yükselmiş ve 15 Şubat 2024 tarihinde Türkiye ile Yunanistan'ın katılımıyla genişlemiş olup, Avrupa hava sahasında katmanlı, entegre ve müşterek bir hava ve füze savunma sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu sistem, Avrupa'nın yüksek irtifa balistik füze, seyir füzesi, insansız hava araçları ve hipersonik tehditler karşısında çok boyutlu caydırıcılığını artıracak şekilde yapılandırılmaktadır (NATO, 2024; German Federal Ministry of Defence, 2023).

ESSI kapsamında oluşturulan dört katmanlı hava savunma sistemi, farklı menzil ve irtifa aralıklarına sahip sistemlerin, tespit edilen tehdit türlerine göre çok katmanlı ve entegre biçimde konuşlandırılmasını esas almaktadır. Bu yapı, uzun menzilli balistik füze tehditlerine karşı *"Arrow-3"* gibi yüksek irtifa sistemlerini, orta menzilli tehditlere karşı *"Patriot"* sistemlerini, kısa ve çok kısa menzilli hava tehditlerine karşı ise *"IRIS-T"* ve *"Skyranger"* gibi sistemleri birbirini tamamlayacak şekilde konuşlandırmayı öngörmektedir (European Defence Agency, 2024; NATO, 2023, 2024). Böylece ESSI, Avrupa hava sahasının farklı katmanlarında eş zamanlı koruma sağlayacak, modüler ve birlikte çalışabilir bir savunma ekosistemi kurmayı hedeflemektedir. Dört katmandan oluşan bu sistem, yalnızca geleneksel füze ve hava saldırılarına karşı değil, dron sürüleri ve seyir füzeleri gibi hibrit tehditlerin bertarafına yönelik olarak da yapılandırılmıştır.

ESSI'nin teknik altyapısı kadar önemli bir yönü de NATO komuta-kontrol yapısıyla uyumlu çalışması, ortak satın alma ve bakım merkezlerinin kurulması ve Avrupa'da hava savunma kabiliyetlerinin coğrafi olarak eşgüdüm içinde yayılmasıdır (NATO ACT, 2023; NATO, 2024). Bu yönüyle ESSI, yalnızca savunma odaklı bir girişim değil, Avrupa'nın stratejik bağımsızlığını güçlendirme ve savunma sanayisini bütünleşik bir yapıya kavuşturma hedeflerini içeren çok işlevli bir güvenlik sistemi olarak yapılandırılmıştır (Howorth, 2024). NATO çatısı altında yapılandırılan ESSI, katılımcı ülkelerin büyük çoğunluğunun Avrupa Birliği üyesi olması nedeniyle uzun vadede Avrupa'nın kolektif savunma kapasitesinin merkezileşmesine yönelik stratejik bir yönelimi de temsil etmektedir (NATO, 2024).

Jolyon Howorth'un (2024) vurguladığı üzere, Avrupa'nın stratejik kapasitesini kolektif düzeyde bağımsızlaştırma yönelimi, yalnızca kuvvet yapılanması veya bütçe artışıyla sınırlı bir strateji değildir. Bu yönelim, karar alma süreçlerinde kurumsal bağımsızlığın sağlanması, teknolojik bağımsızlığın inşası ve savunma sanayii içi entegrasyonun derinleştirilmesi gibi çok boyutlu hedefleri kapsamaktadır. ESSI, bu bağlamda ortak Avrupa hava savunma sanayisinin kurumsallaşması ve karar süreçlerinde NATO dışı Avrupalı ağırlığın artması açısından dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

Avrupa'nın çok katmanlı hava savunma ihtiyacını karşılamaya yönelik teknik bir girişim olmasının ötesinde, ESSI aynı zamanda Avrupa'nın uluslararası sistemde stratejik yönelimlerini bağımsız biçimde belirleme iradesi ve çok kutuplu güvenlik düzenine entegrasyon arayışının somut bir tezahürüdür. Bu sistemin geliştirilmesi, Avrupa'nın NATO'ya bağımlı olmayan, kendi normatif ve harekata yönelik kapasitesini artırma eğilimi ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, Tablo 2, NATO'nun 1999–2014 dönemi ile 2023–2025 dönemi arasında geçirdiği askeri-stratejik dönüşümü karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

Tablo 2: 1999–2014 ve 2023–2025 dönemleri arasında NATO'nun yapısal unsurlarındaki dönüşüm

S. Nu.	Yapısal Unsur	1999-2014 Dönemi	2023-2025 Dönemi
1	Stratejik komuta yapısı	SACEUR/SACLANT İkili yapı (transatlantik odaklı)	SACEUR+DIANA+NATO Innovation Fund tabanlı çok merkezli yapı
2	Ana bölgesel komutanlıklar	3 bölgesel komutanlık (Norfolk,Napoli,Brunssum)	Baltık, Polonya, Karadeniz, Kuzey Denizi eksenli 7+bölgesel planlar
3	İleri konuşlanma sistemi	Minimal seviyede sınırlı tatbikat ve yığınak	Kalıcı ileri konuşlanma+North Shield+East Shield
4	Savunma sanayi koordinasyonu	NATO Maintenance and Supply Agency (NAMSA)	Defense Production Action Plan+DIANA
5	Hava savunma ağları	Patriot sınırlı entegrasyonu	ESSI:Arrow-3,Patriot, Skyranger, IRIS-T entegrasyonu
6	YZ ve siber bileşenler	Pasif siber savunma yaklaşımı	AI-enabled ISR+ aktif siber komuta birimleri
7	Uydu ve uzay destekli komuta	Yok (uydu,verileri ABD merkezli)	Otonom uydu destekli erken uyarı ve gözetim ağı
8	Çok katmanlı bölgesel savunma planları	Yok, kriz temelli senaryolar	Baltıc Defence Line, East Shield, North Sky, ESSI

(Kaynakça, Allied Transformation Command Reports, 1999–2025 resmî belgelerinden derlenmiştir.)

Tablo 2'de görüldüğü gibi, NATO'nun yapısal unsurlarında meydana gelen değişimler, salt kuvvet konuşlandırma veya komuta organizasyonlarındaki taktiksel revizyonlardan ibaret değildir. Aksine, stratejik komuta yapısının SACEUR/SACLANT ikili sisteminden DIANA ve NATO Yenilik Fonu gibi çok merkezli ve teknoloji tabanlı yeni yapılara dönüşümü, ittifakın savunma stratejisini kurumsal yenilik ve teknolojik üstünlük ekseninde yeniden yapılandırılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Aynı şekilde, ileri konuşlanma sistemlerinin minimal tatbikat ve yığınak yaklaşımından kalıcı konuşlanma stratejisine geçişi, Kuzey Kalkanı ve Doğu Kalkanı gibi planlarla bölgesel caydırıcılığın mekansal temelde kurumsallaştırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Savunma sanayii

koordinasyonunun NAMSA, NATO düzeyinden, Savunma Üretimi Eylem Planı ve DIANA temelli bir eşgüdüm modeline dönüşümü, NATO'nun salt bir askeri ittifak olmanın ötesine geçerek savunma üretimi ve tedarik zinciri yönetiminde kurumsal düzen kurucu niteliğini pekiştirdiğini göstermektedir.

Tablo 2 ayrıca, YZ ve siber yeteneklerin pasif savunmadan YZ destekli aktif komuta kontrol sistemlerine dönüşümünü, uzay tabanlı komuta altyapılarının ABD merkezli veri bağımlılığından özerk erken uyarı sistemlerine yönelmesini ve son olarak çok katmanlı bölgesel savunma planlarının kriz-temelli senaryolardan Baltık Savunma Hattı, ESSI ve Kuzey Gökyüzü gibi somut sistemlere dayalı entegre yapılara dönüşümünü göstermektedir.

Bu çerçevede NATO'nun geçirdiği dönüşüm, yapısal kapasitenin yanı sıra normatif, teknolojik ve mekansal bileşenleri içeren bir güvenlik sistemi inşa süreciyle ilerlemektedir. ESSI gibi girişimler ise bu dönüşümün Avrupa ölçeğinde yankı bulan, stratejik bağımsız karar vermeye yönelik kurumsal arayışları somutlaştıran çıktılarıdır. Bu kapsamda, Tablo 2, NATO'nun 1999–2014 dönemi ile 2023–2025 dönemi arasında geçirdiği askeri-stratejik dönüşümü karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

4. ASKERİ-TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜM VE SAVUNMA SANAYİ ENTEGRASYONU

2023 sonrası dönemde NATO, teknolojiyi güvenlik sisteminin destekleyici bir bileşeni olmaktan çıkararak stratejik ve harekât yapısının merkezine konumlandırmıştır. Bu değişim, ittifakın karşı karşıya olduğu asimetrik ve hibrit tehdit ortamına adaptasyon sağlama ve küresel rekabet gücünü artırma çabalarının ayrılmaz bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Gelişmiş YZ uygulamaları, otonom sistemler, siber güvenlik yetenekleri ve veri analitiği gibi teknolojik unsurlar, karar alma süreçlerinden harekât planlamasına kadar NATO'nun tüm harekât faaliyetlerine entegre edilmektedir. Bu sayede ittifak, bilgi üstünlüğü sağlama, hızlı tepki verme ve harekatlarla ilgili koordinasyonu güçlendirme kapasitesine erişmektedir. Ayrıca, dijitalleşme ve ileri teknoloji kullanımının stratejik entegrasyonu, yalnızca teknik bir araç olmaktan çıkarak NATO'nun normatif ve kurumsal stratejilerinin belirleyicisi haline gelmiş ve caydırıcılık ve ileri harekât doktrinlerinin yeniden biçimlenmesinde kritik bir rol üstlenmiştir.

Analiz çerçevesinde teknoloji, ittifakın güvenlik mimarisinde hem stratejik hem de normatif ağırlığı olan merkezi bir unsur olarak konumlanmaktadır. Bu yönelimin üç ana boyutu bulunmaktadır. Birincisi, yapay zeka ve otonom sistemlerin savunma doktrinlerine entegrasyonu, ikincisi, savunma sanayi entegrasyonu ve üretim süreçlerini hızlandırmaya yönelik kurumsal programlar, üçüncüsü ise uzun vadeli ekonomik ve siyasal bağımsız karar verme hedefi çerçevesinde teknolojiye dayalı stratejik kapasite inşasıdır (NATO, 2025, 2023; NATO ACT, 2023). Bu üç boyut, NATO'nun son strateji belgelerinde açıkça tanımlanmakta ve ittifakın yeni nesil güvenlik sisteminin temel yapı taşları olarak konumlandırılması zorunlu hale gelmiştir.

Grafik 1: NATO'nun askeri yapısının dönüşümü (1999–2025)

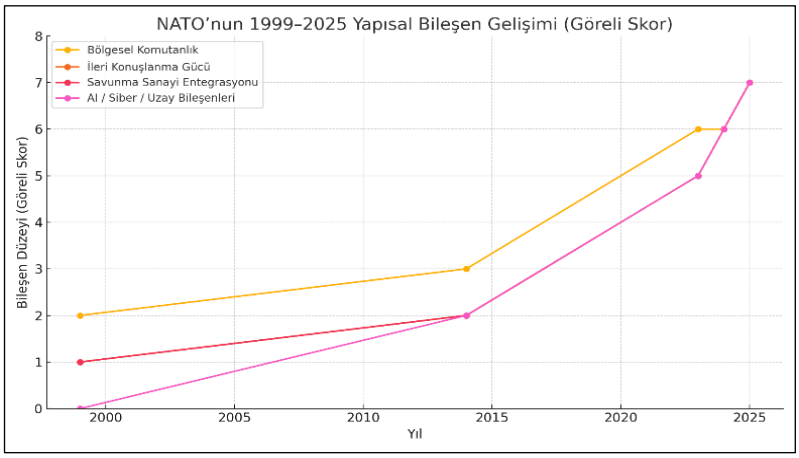

(Kaynakça, NATO (2023), NATO Watch (2025), DIANA (2023), SETA (2025), SWP (2023), Hensoldt (2023), NATO Innovation Fund (2023))

Grafik 1'de, NATO'nun askeri yapısındaki dönüşümün tarihsel eksende nasıl yapılandığını göstermektedir. Özellikle 2023–2025 döneminde, NATO'nun bölgesel komutanlıklarının sayısı ve etkisi belirgin biçimde artmıştır. İleri konuşlanma gücü, altı katmandan oluşan yeni sistemlerle derinleştirilmiş, savunma sanayi ile entegrasyon kurumsal bir yapıya kavuşturulmuş, YZ, siber ve uzay bileşenleri ise merkezi komuta yapısına doğrudan entegre edilmiştir.

4.1 YZ, Siber ve Uydu Sistemleri

2023 sonrası dönemde NATO'nun savaş konsepti, klasik askeri kuvvet paradigmasından uzaklaşarak çok alanlı, teknoloji merkezli ve algoritmik karar alma süreçlerini önceliklendiren bir güvenlik sistemi doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Bu süreçte YZ destekli ISR sistemleri, ittifakın harekât tasarımında merkezi bir konuma yerleştirilmiş olup (NATO ACT, 2024), insansız hava ve kara platformları, sensör füzyon teknolojileri, uydu veri analiz sistemleri ve gerçek zamanlı karar destek algoritmalarıyla entegre biçimde çalışarak, klasik istihbarat döngüsünün ötesinde öngörücü ve otonom analiz yetenekleri sunmaktadır. Bu yapı hem asimetrik hem de hibrit tehditlerin harekata etkisini minimize edecek şekilde tasarlanmış ve stratejik planlama ile caydırıcılık mekanizmalarıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir (NATO ACT, 2024).

NATO'nun 2024 tarihli *"AI Integration Roadmap"* belgesinde belirtildiği üzere, YZ destekli ISR altyapıları sadece harekât düzeyiyle sınırlı kalmayıp, stratejik planlama süreçlerine ve caydırıcılık mimarisine entegre edilmektedir. Otonom sensörler, düşman faaliyet örüntülerini öğrenebilen sistemler, hedef önceliklendirme algoritmaları ve ortak veri merkezlerine bağlı komuta-kontrol modülleri, ittifakın karar döngüsünü hızlandıran kritik teknolojik bileşenler olarak ön plana çıkmaktadır (NATO, 2025, 2023–2025). Bu yapı, bölgesel siyasi algılar ve potansiyel provokatif risklerin yönetilmesini kolaylaştırmakta, NATO üye ülkelerinin koordinasyon kapasitesini artırmakta ve asimetrik tehditlere karşı kolektif direnç mekanizmalarını güçlendirmektedir.

Siber savunma kapasitesi, NATO'nun 2025–2045 stratejik teknoloji vizyonunda destekleyici bir unsur olmaktan çıkarak bağımsız bir caydırıcılık ekseni olarak konumlandırılmıştır. Strategic Technology

Agenda belgesine göre (NATO, 2025), siber alan artık kara, deniz, hava, uzay ve bilgi sahaları ile eşdeğer beşinci harekât sahası olarak tanımlanmış ve çok katmanlı, otonom sistem tabanlı çözümlerle entegre edilmiştir. Bu çerçevede, üye ülkelerin kritik altyapılarına yönelik siber saldırılar, ulusal tehdit olmanın ötesinde, kolektif savunma prensibi doğrultusunda NATO'nun 5. Maddesi kapsamında ele alınmaktadır.

NATO, siber tehdit ortamına karşı YZ destekli tespit, sınıflandırma ve otomatik karşılık sistemlerine yatırım yaparak, stratejik planlama ve harekata yönelik karar alma süreçlerini güçlendirmektedir. Bu dönüşüm, Strategic Foresight Analysis 2023 raporunda öngörülen dijital savaş doktrinleri ile uyumlu olarak, yalnızca savunma değil, aktif siber caydırıcılık, dağıtık tehdit istihbaratı paylaşımı, kuantum şifreleme uygulamaları ve normatif düzenlemelerin tesisini de içeren kurumsal boyutları kapsamaktadır (NATO ACT, 2023; NATO, 2025).

Sonuçta, NATO'nun 2045 yılına uzanan uzun vadeli teknolojik perspektifinde siber güvenlik, destekleyici bir unsur olmaktan çıkarak çok alanlı caydırıcılık stratejisinin merkezinde konumlanan çekirdek bir kapasite haline gelmiştir. Bu durum, ittifakın klasik kara, deniz ve hava sahaları ile sınırlı olmayan entegre harekât anlayışına geçişini ve siber alanın hem savunma hem de caydırma fonksiyonlarını eş zamanlı olarak üstlendiğini göstermektedir. 2023 Vilnius Zirvesi'nde onaylanan dijital dönüşüm ve siber savunma belgeleri, YZ destekli tehdit tespiti, otonom karar sistemleri ve gelişmiş şifreleme teknolojilerine yapılan yatırımlar aracılığıyla siber güvenliğin çok alanlı caydırıcılık sisteminin merkezi bileşeni olduğunu teyit etmektedir. Bu kapsamda siber güvenlik, bilgi üstünlüğünün sağlandığı, harekât sürekliliğinin garanti altına alındığı, kritik altyapıların korunduğu ve karar alma süreçlerinde zaman kazandıran dijital reflekslerin geliştirildiği dinamik bir mücadele alanı olarak konumlanmaktadır.

4.2 Savunma Üretimi Eylem Planı

2025 yılında Lahey Zirvesi'nde açıklanan Savunma Üretimi Eylem Planı, NATO'nun askeri kapasite ile stratejik endüstriyel hazırlık kapasitesini eşzamanlı olarak güçlendirmeye yönelik somut bir adımı temsil etmektedir. Bu plan, ittifak üyesi ülkeler arasında tedarik zinciri entegrasyonunu, ortak araştırma-geliştirme (Ar-Ge) platformlarının oluşturulmasını, modüler ve esnek üretim hatlarının yaygınlaştırılmasını ve kritik savunma sanayii bileşenlerinin dijital takibini içeren bütüncül bir üretim stratejisi olarak tasarlanmıştır. Stratejik olarak, Eylem Planı yalnızca askerî harekât kapasitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda teknoloji ve normatif düzenlemelerle desteklenen ileri üretim kabiliyetlerinin bölgesel caydırıcılık ve kriz yönetimi kapasitesini güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Plan kapsamında, esnek ve modüler üretim hatları, özellikle asimetrik ve hibrit tehdit senaryolarında hızlı tepki ve tedarik kapasitesini artıracak şekilde yapılandırılmıştır. Kritik savunma sanayii bileşenlerinin dijital takibi, NATO bünyesinde ortak veri paylaşımı ve komuta-kontrol mekanizmalarıyla entegre edilerek hem harekât koordinasyonu hem de olası provokatif risklerin yönetimi açısından güvence sağlamaktadır.

Bu çerçevede Savunma Üretimi Eylem Planı, kurumsal ve lojistik kapasiteyi artırmanın ötesinde, NATO'nun çok alanlı güvenlik doktrinini destekleyen teknoloji merkezli bir stratejik araç olarak konumlanmaktadır. Plan, ittifakın uzun vadeli askeri-teknolojik adaptasyon hedefleri ile uyumlu şekilde, ileri üretim kapasitesi, kurumsal iş birliği ve dijital entegrasyon bileşenlerini bütünleştirmekte ve böylece NATO'nun krizlere hızlı, entegre ve sürdürülebilir yanıt verebilme kapasitesini güçlendirmektedir.

Planın temel bileşenleri arasında şunlar yer almaktadır. Birincisi, kritik malzeme ve mühimmat stokunun senkronize planlamayla yönetilmesi, ikincisi, yüksek öncelikli sistemler için çok kaynaklı üretim ağlarının kurulması, üçüncüsü, savunma üretiminde yapay zeka, makine öğrenimi ve dijital ikiz teknolojilerinin uygulanması, dördüncüsü ise NATO ülkeleri arasında dijital tedarik zinciri izleme platformunun kurulmasıdır (NATO, 2025).

Söz konusu plan yalnızca üretim süresini kısaltmayı hedeflememektedir. Aynı zamanda kriz dönemlerinde hızlandırılmış üretim kapasitesi oluşturmayı, yüksek mobiliteye sahip modüler savunma tesisleri geliştirmeyi ve dağıtık üretim sistemleri yoluyla NATO'nun stratejik karar alma yeteneğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (NATO, 2025). Özellikle Baltıklar, Polonya, Almanya ve Fransa'da planlanan yeni üretim merkezleri, ulusal savunma ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, Avrupa genelinde gelişen bölgesel güvenlik kümelenmeleriyle uyumlu biçimde faaliyet göstermeyi hedeflemektedir. Bu merkezler, üretim ve tedarik zincirlerinin bölgesel düzeyde senkronize edilmesi, lojistik sürekliliğin sağlanması ve kriz anlarında hızlı mobilizasyonun desteklenmesi gibi hedeflerle, NATO'nun çok katmanlı savunma sistemine entegre edilmiştir.

4.3 Stratejik Bağımsız Karar Verme Süreci

NATO'nun 2025 yılı itibarıyla öngördüğü %5 savunma harcaması hedefi, yalnızca mali bir yükümlülük olmanın ötesinde, ittifak içindeki karar alma süreçlerinde siyasal ağırlık ve stratejik nüfuz kapasitesini doğrudan etkileyen kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, üye devletlerin gayrisafi yurtiçi hasılalarının (GSYH) en az %5'ini savunma harcamalarına tahsis etmeleri istenmekte ve böylelikle NATO bünyesinde asgari ortak kapasite eşiklerinin tesis edilmesi hedeflenmektedir (CSIS, 2025). Ancak bu taahhüt, kolektif güvenliğin mali sürdürülebilirliğinin sağlanmasının ötesinde, kurumsal temsil ve liderlik dinamiklerini de yeniden şekillendiren stratejik bir işlev üstlenmektedir. NATO Stratejik Konsept belgeleri ve savunma sanayii politikaları incelendiğinde, yüksek savunma harcaması yapan ülkelerin, komite yapılarında, komuta zincirinde ve doktrin geliştirme süreçlerinde daha belirgin bir söz hakkına sahip olduğu gözlemlenmektedir.

CSIS'in 2025 tarihli analizine göre, %5 hedefi sadece bir *"harcama standardı"* olmayıp, NATO içindeki politik denge, yük paylaşımı adaleti ve stratejik liderlik hakkını doğrudan etkileyen mekanizmaları içermektedir (CSIS, 2025). Bu durum, ittifakın kurumsal yapılanmasında teknoloji temelli liderlik kapasitesinin yalnızca harekata yönelik üstünlük sağlamadığını, aynı zamanda ilkesel ve yönetsel liderlik alanlarını dönüştürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, YZ, otonom sistemler, siber

yetenekler ve stratejik üretim altyapıları gibi ileri teknolojilere sistematik yatırım yapan ülkeler, teknik kapasitenin ötesinde, kurumsal hegemonya ve stratejik yönlendirme gücünü de elde etmektedir. Bu bağlamda teknoloji, basit bir araç olmanın ötesine geçerek NATO içinde hem harekata yönelik hem de normatif liderliği şekillendiren temel bir kapasite haline gelmektedir (Freedman, 2017).

5. NATO'NUN MERKEZ-ÇEVRE HİYERARŞİSİ VE GÜVENLİK SİSTEMİ

NATO'nun 2023 sonrası dönemde inşa ettiği yeni güvenlik yapılanması, yalnızca coğrafi konuşlanma planları ile sınırlı kalmayıp, kurumsal karar alma hiyerarşisi, fonksiyonel işbölümü ve teknoloji tabanlı yönetim süreçleri temelinde yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda ittifak içindeki güvenlik yapısı, *"çok halkalı"* bir organizasyonel çerçeve kazanmakta ve karar, uygulama ile stratejik normatif yetkinlikler arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamaktadır.

ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi merkez ülkeler, stratejik planlama, normatif çerçeve oluşturma, caydırıcılık paradigmasının tanımlanması ve ileri teknoloji yönetişimi gibi alanlarda belirleyici aktörler olarak konumlandırılmıştır. Buna karşılık, Türkiye, Romanya, Polonya ve Baltık ülkeleri, coğrafi olarak Rusya'ya sınır veya yakınlıkları nedeniyle NATO'nun kuvvet konuşlanması, ileri üs yerleşimleri, gözetim, ikmal ve kriz yanıt görevleri açısından stratejik öneme sahiptir. Bununla birlikte, bu ülkeler savunma konseptlerinin belirlenmesi ve ittifak planlamasında da etkin rol oynamaktadır. Bu durum, NATO içindeki karar alma gücü ile harekât sorumluluklarının dağılımında bir asimetri yarattığını ve harekata yönelik yüklerin stratejik risk ve siyasi etkilerle bağlantılı olarak farklı ülkeler arasında paylaştırıldığını göstermektedir (Rynning, 2013).

Rynning'in analizine göre, bu merkez–çevre hiyerarşisi NATO'nun doğasında var olan *"işlevsel ayrışma"*yı daha da pekiştirmekte ve ittifak içi güvenlik yükünün dağılımında siyasi etkiden ziyade coğrafi riskin belirleyici olduğu bir mekanizma ortaya çıkarmaktadır (Rynning, 2013). Böylece, NATO'nun stratejik karar alma süreçleri ile harekata yönelik uygulama kapasitesi arasındaki dengesizlik, yalnızca ekonomik veya teknolojik kapasite farkları ile değil, aynı zamanda çok katmanlı ve teknoloji merkezli güvenlik yapılanmasının kurumsal mantığıyla da şekillenmektedir.

5.1 Weimar+ Girişimi

Avrupa güvenlik sisteminin yeniden şekillendiği bir dönemde, 2024 yılında yeniden yapılandırılarak genişletilen Weimar+ girişimi, bölgesel savunma iş birliklerinin kurumsal düzeyde pekiştirilmesini ve Avrupa'nın stratejik bağımsız karar verme kapasitesine kurumsal bir zemin kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu yapı, NATO içinde merkezi olmayan ve çok katmanlı karar alma ağlarının oluşmasına yol açarak, özellikle harekât planlama ve kriz yönetimi süreçlerinde Avrupa içi koordinasyon kanallarını güçlendirmektedir. Almanya, Fransa ve Polonya'nın liderliğinde genişleyen Weimar+, yalnızca Avrupa Birliği savunma entegrasyonunu derinleştirmekle kalmayıp, kolektif savunma alanında alternatif istişare ve harekât kanalları oluşturmayı da hedeflemektedir.

Bu gelişme, NATO'nun transatlantik liderliği ile Avrupa içi güvenlik sistemleri arasındaki stratejik gerilimleri görünür kılmaktadır. Howorth'un (2024) analizinde vurgulandığı üzere, Weimar+ gibi girişimler Avrupa'nın stratejik bağımsızlığını normatif bir değer olmaktan çıkarıp, harekât kapasitesine, ileri teknolojilerin entegrasyonuna ve kurumsal temsil ağırlığına dönüştürmektedir. Bu durum, NATO içindeki karar alma yapısında merkezileşmenin zayıfladığı, bölgesel bloklaşmanın ise arttığı yönünde yapısal ve teknolojik sinyaller vermektedir. Böylelikle Weimar+, yalnızca kurumsal iş birliğini artırmakla kalmayıp, asimetrik ve hibrit tehditlere karşı bölgesel dayanıklılığı güçlendiren, normatif ve teknolojik bileşenleri entegre eden stratejik bir güvenlik mekanizması olarak işlev görmektedir.

5.2 Türkiye'nin Konumu

Türkiye, NATO'nun doğu kanadının güney ucunda, Karadeniz güvenliği açısından stratejik bir konuma sahip bir müttefik olarak, özellikle İHA/SİHA sistemleri, stratejik lojistik erişim kapasitesi, liman ve hava üsleri altyapısı ile bölgesel gözetleme ve keşif faaliyetlerinde ittifaka kritik katkılar sunmaktadır. Montrö Sözleşmesi'nin uygulanmasındaki merkezi rolü, insansız sistemlerin NATO komuta-kontrol ağına entegrasyonu ve başta Romanya olmak üzere bölgesel müttefiklerle kurduğu ikili ve çok taraflı savunma iş birlikleri, Türkiye'yi harekât düzeyinde vazgeçilmez bir aktör hâline getirmektedir (NATO, 2023).

Buna karşın, Türkiye'nin NATO harekatlarına sağladığı katkının yüksekliği, ittifakın kritik karar aşamalarındaki etki ile orantılı değildir. Bu durum, literatürde sıklıkla *"yüksek sorumluluk ve sınırlı karar etkisi"* çerçevesinde ele alınmakta ve *"yük paylaşımı ve kurumsal asimetri"* tartışmaları kapsamında değerlendirilmektedir (Rynning, 2013; Sperling & Webber, 2017). Söz konusu yapısal eşitsizlik, yalnızca Türkiye'ye özgü olmayıp, Romanya, Polonya ve Baltık ülkeleri gibi çevresel uygulayıcı aktörler için de geçerli bir *"fonksiyonel ayrışma"* modelini ortaya koymaktadır.

Galbreath'ın (2019) analizine göre, Türkiye gibi ön cephe müttefikleri fiilen askeri yükü taşırken, stratejik yönelimlerin belirlenmesinde merkez aktörler olan Almanya, Fransa, ABD ve İngiltere karar katmanlarında ağırlık sahibidir. Türkiye, merkezle tam entegrasyon sağlayamayan bir aktör olarak, sahip olduğu yüksek askeri kapasite, stratejik coğrafi konum ve demografik güç sayesinde dış politika süreçlerinde yarı-çevresel bir rol üstlenmekte, bu durum ise stratejik düzeyde *"sınırlı ses ve yüksek maruziyet"* biçiminde tanımlanan yapısal bir dengesizliği göstermektedir (Wallace, 1995).

Dolayısıyla Türkiye, harekât düzeyinde kritik bir katkı sağlarken, normatif ve karar alma süreçlerinde sınırlı nüfuz ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, NATO'nun merkez–çevre hiyerarşisi, kurumsal koordinasyon zorlukları ve stratejik karar mekanizmalarının yapısal asimetrisi bağlamında ittifak içindeki denge tartışmalarını yeniden görünür kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin konumu, teknolojik ve normatif ağırlığın, asimetrik ve hibrit tehditler karşısında harekât sorumluluğu ile kurumsal etki arasında nasıl bir gerilim yarattığını ortaya koymaktadır.

6. SONUÇ

NATO'nun 2023–2025 dönemi stratejik yönelimi, ittifakın yalnızca klasik caydırıcılık ve coğrafi konuşlanma çerçevesinde değil, çok alanlı, teknoloji ve normatif temelli bir güvenlik mimarisi inşa etme sürecinde olduğunu göstermektedir. YZ destekli ISR sistemleri, otonom platformlar, kuantum şifreleme ve siber savunma altyapıları, karar alma ve harekât süreçlerini yalnızca teknik düzeyde değil, stratejik ve kurumsal düzeyde dönüştürmüştür. Bu yapısal değişim, teknolojiyi harekata yönelik bir araç olmanın ötesine taşıyarak, kurumsal hegemonya ve normatif liderliğin belirleyici unsuru haline getirmiştir.

Ancak analizler, ileri konuşlanma ve harekât katkısı sağlayan çevresel müttefiklerin, karar alma ve normatif yönetim süreçlerinde sınırlı temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Türkiye, Romanya, Polonya ve Baltık ülkeleri gibi aktörler, fiilen yüksek risk ve yük üstlenmelerine rağmen stratejik karar mekanizmalarında merkezi ülkeler karşısında etkisiz kalmaktadır. Bu durum, ittifak içinde *"yüksek sorumluluk- sınırlı karar etkisi"* ikilemini derinleştirmekte ve Rynning'in temsil-yük paylaşımı asimetrisi ile Galbreath'ın fonksiyonel ayrışma modeline uygun ampirik örnekler sunmaktadır. Çalışma, bu modellerin güncel NATO uygulamalarına uygulanabilirliğini test ederek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Avrupa merkezli girişimler, özellikle Weimar+, ESSI ve Baltık Savunma Hattı, NATO'nun çok merkezli ve bölgeselleşen güvenlik yapısını güçlendirmiştir. Bu yapılar, yalnızca askeri kapasite üretimi ile sınırlı kalmayıp, Avrupa'nın stratejik bağımsız karar alma süreçlerindeki ağırlığını da artırmaktadır. Ancak transatlantik mekanizma ile Avrupa içi güvenlik girişimleri arasındaki gerilim, NATO içindeki merkeziyetçi karar alma yapısı ile bölgesel özerklik talepleri arasındaki çatışmayı görünür kılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, literatüre Avrupa merkezli güvenlik girişimlerinin normatif ve kurumsal etkilerini bütüncül biçimde analiz eden özgün bir perspektif kazandırmaktadır.

İleriye dönük olarak, NATO'nun güvenlik kapasitesini sürdürülebilir biçimde geliştirebilmesi için yüksek katkı sağlayan çevresel müttefiklerin normatif ve kurumsal karar süreçlerinde orantılı biçimde temsil edilmesi zorunludur. Ortak Ar-Ge girişimleri ve ileri teknoloji paylaşımı, YZ, otonom sistemler, kuantum şifreleme ve siber savunma altyapıları alanlarında hem teknolojik kapasiteyi hem de stratejik dayanışmayı güçlendirecektir. Bu yaklaşım, NATO'nun çok alanlı güvenlik paradigmasını pekiştirirken, kurumsal uyarlanabilirliği ve ittifakın ilkesel meşruiyetini artıracaktır.

Savunma üretimi ve mali kapasite ekseninde yapılan düzenlemeler, yüksek katkı sağlayan merkez ülkeler ile fiilen yüksek risk üstlenen çevresel müttefikler arasındaki yapısal asimetrilerin azaltılması için kritik öneme sahiptir. 2025 Savunma Üretimi Eylem Planı, üretim hatlarının esnekleştirilmesi, kritik savunma sanayi bileşenlerinin dijital takibi ve tedarik zinciri entegrasyonu gibi mekanizmalar ile hem harekata yönelik hem de stratejik eşgüdümü sağlamaktadır. Ayrıca %5 savunma harcaması hedefi, mali yükümlülüğün ötesinde, ittifak içindeki karar alma dengeleri ve normatif liderlik kapasitesi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma NATO'nun çok merkezli, teknolojik olarak entegre ve normatif açıdan meşrulaştırılmış bir güvenlik mimarisi inşa sürecini kavramsallaştırmaktadır. İleri konuşlanma kapasitesi ve kritik katkı sunan çevresel müttefiklerin stratejik ve normatif karar süreçlerinde orantılı biçimde temsil edilmesi, ittifakın sürdürülebilirliğini ve küresel güvenlik düzenindeki düzenleyici rolünü güçlendirecektir. Çalışma, bu bağlamda hem NATO'nun içyapısal işleyişine dair eleştirel bir perspektif sunmakta hem de güvenlik mimarisi literatürüne, çok alanlı ve normatif olarak inşa edilen modern ittifak yapılarının analizine dair özgün bir katkı sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

Aarøe Jørgensen, J. (2014). Partnerships in the Middle East: Interventionist endeavors? T. Flockhart (Ed.), *Cooperative security: NATO's partnership policy in a changing world* içinde (pp. 111–120). Danish Institute for International Studies.

Adamsky, D. (2010). *The Culture of Military Innovation: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Argulis, M. (2023, July). Vilnius Summit Brief No.4. International Centre for Defence and Security. Erişim adresi: https://icds.ee/wpcontent/uploads/dlm_uploads/2023/07/ICDS_Brief_Vilnius_Summit_No4_Martins_Vargulis_July_2023-1.pdf

Baltic Defence College. (2025). Benelux Session Luxembourg 2025. Erişim adresi: https://baltasam.org/Benelux_Session_Luxembourg_2025_Schengen

"Baltic Defence Line." (n.d.). Government announcements/news.

Bloomberg. (2025, June 23). Poland, Baltic states seek EU help to reinforce eastern borders. Erişim adresi: https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-06-23/poland-baltic-states-seek-eu-help-to-reinforce-eastern-borders

BMVg. (2025). European Sky Shield Initiative (ESSI structure). NATO Innovation Fund.

Borzillo, L. (2021). Threat-based defence planning: implications for Canada. Network for Strategic Analysis.

Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis.* Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

CCDCOE. (2025, July). The evolution of cyber forces in NATO countries. Erişim adresi: https://ccdcoe.org/uploads/2025/07/The_evolution_of_cyber_forces_in_NATO_countries.pdf

Center for Strategic and International Studies. (2025, June 20). CSIS press briefing: Previewing the NATO summit. Erişim adresi: https://www.csis.org/analysis/csis-press-briefing-previewing-nato-summit

Clingendael Institute. (2020, December). European strategic autonomy in security and defence. Erişim adresi: https://www.clingendael.org/sites/default/files/202012/Report_European_Strategic_Autonomy_December_2020.pdf

DIANA. (2023). Defence Innovation Accelerator for the North Atlantic: Implementation plan. NATO. Erişim adresi: https://www.diana.nato.int

European Defence Agency. (2022, June 20). The military in the single European sky. European Defence Agency. Erişim adresi: https://eda.europa.eu/news-and-events/multimedia

European Defence Agency. (2023, Oct 24). Enhancing EU military capabilities beyond 2040. European Defence Agency. Erişim adresi: https://eda.europa.eu/publications-and-data/brochures/enhancing-eu-military-capabilities-beyond-2040-brochure

European Defence Agency. (2024). EDA defence data 2023–2024. European Defence Agency. Erişim adresi: https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/1eda---defence-data-23-24---web---v3.pdf

European Defence Agency. (2024). Maritime surveillance (MARSUR) initiative overview. Erişim adresi: https://eda.europa.eu/what-we-do/all-activities/activities-search/maritime-surveillance-%28marsur%29

European Defence Agency. (2024, Oct 16). EDA action plan on autonomous systems. European Defence Agency. Erişim adresi: https://eda.europa.eu/publications-and-data/publications/eda-action-plan-on-autonomous-systems

European Defence Agency. (2025). Future defence capabilities: Regional defence architecture overview. Erişim adresi: https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/cdp-brochure---exploring-europe-s-capability-requirements-for-2035-and-beyond.pdf

European Defence Agency. (2025, May 12). Trustworthiness for artificial intelligence in defence. European Defence Agency. Erişim adresi: https://eda.europa.eu/docs/default-source/brochures/taid-white-paper-final-09052025.pdf

Flockhart, T. (Ed.). (2014). Cooperative security: NATO's new partnership policy in a changing world (DIIS Report No. 01, Vol. 2014). Copenhagen, Denmark: Danish Institute for International Studies.

Freedman, L. (2017). *The Future of War: A history*. New York, NY: PublicAffairs.

Galbreath, D. J. (2019). *Contemporary European Security*. London, UK: Routledge.

Glaser, C. L. (2010). *Rational Theory of International Politics.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Hensoldt. (2023). European Sky Shield Initiative: Multi-layered defence for Europe. Erişim adresi: https://www.hensoldt.net

Horowitz, M. C. (2010). *The Diffusion of Military Power: Causes and Consequences for International Politics.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Howorth, J. (2019). Strategic autonomy and EU–NATO cooperation: Threat or opportunity for transatlantic defence relations? M. Riddervold & A. Newsome (Eds.), *Transatlantic relations in times of uncertainty: Crises and EU–US relations* içinde (pp. 15-35). Routledge.

Josselin, D., & Wallace, W. (Eds.). (2001). *Non-state Actors in World Politics*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (3rd ed.). Cambridge, UK: Polity Press.

Karčiauskas, J. (2024, June). Barriers, fences and defence lines on the eastern border (Lithuania external relations briefing, Vol. 74, No. 4). China–CEE Institute. Erişim adresi: https://china-cee.eu/wp-content/uploads/2024/08/2024er06_Lithuania.pdf

LSM Latvia. (2025, May 22). Baltic defence ministers meeting in Estonia. Erişim adresi: https://eng.lsm.lv/article/society/defence/22.05.2025-baltic-defence-ministers-meeting-in-estonia.a600078/

Mazarr, M. J. (1993). The military-technical revolution: A structural framework (Final report of the CSIS Study Group on the MTR). Center for Strategic and International Studies.

Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York, NY: W. W. Norton & Company.

NATO ACT. (2023). Allied Command Transformation Reports. Erişim adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_112000.htm

NATO Allied Command Transformation. (2023). Strategic foresight analysis 2023. Erişim adresi: https://www.act.nato.int/activities/allied-command-transformation-strategic-foresight-work

NATO Communications and Information Agency. (2025, April 9). Science & technology trends 2025: Volume 1. NATO. Erişim adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2025/4/pdf/250409-STO-Trends-en.pdf

NATO Parliamentary Assembly. (2024). NATO and AI report. Erişim adresi: https://www.nato-pa.int/document/2024-nato-and-ai-report-clement-058-stc

NATO Watch. (2025, June). Briefing No. 126: NATO's defence planning and forward presence. Erişim adresi: https://natowatch.org

NATO. (2014). NATO's response to the crisis in Ukraine. NATO.

NATO. (2021). NATO warfighting capstone concept. Allied Command Transformation. Erişim adresi: https://www.act.nato.int

NATO. (2022). Strategic concept. Erişim adresi: https://www.nato.int

NATO. (2023). *NATO 2023 Strategic Concepts*. NATO.

NATO. (2023, July 11). Vilnius summit communiqué. Erişim adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_216201.htm

NATO. (2023–2025). NATO Innovation Fund & DIANA reports. Erişim adresi: https://www.diana.nato.int

NATO. (2024). Alliance persistent surveillance from space (APSS).

NATO. (2024). European Sky Shield Initiative fact sheet [Policy brief summary]. Erişim adresi: https://www.setav.org/en/assets/uploads/2025/02/r261en.pdf

NATO. (2024). Steadfast Defender 24 (field test).

NATO. (2024, July 10). Washington summit declaration. Erişim adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_225325.html

NATO. (2025). Fortifying the Baltic Sea: NATO's defence and deterrence strategy for hybrid threats. Erişim adresi: https://www.nato.int/docu/review/articles/2025/05/05/fortifying-the-baltic-sea-natos-defence-and-deterrence-strategy-for-hybrid-threats/index.html

NATO. (2025). Secretary general's annual report 2024.

NATO. (2025, July). Science & technology trends: 2025–2045 [Report]. NATO Science & Technology Organization. Erişim adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2025/4/pdf/250409-STO-Trends-en.pdf

NATO. (2025, June). Defence production action plan. Erişim adresi: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_236512.html

OSW Commentary. (2024, May 10). Warpath: Development and modernisation of Baltic states. Erişim adresi:https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-05-10/warpath-development and-modernisation-baltic-states

Posen, B. R. (2014). Restraint: A new foundation for U.S. grand strategy. Cornell University Press.

RAND Corporation. (2024). IAMD assessment report. Erişim adresi: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR4300/RR4381/RAND_RR4381.pdf

Rogers, J. (2021). Small states, great powers, and armed drones. A.-M. Brady & B. Thorhallsson (Eds.), *Small states and the new security environment* içinde (pp. 59–71). Cham, Switzerland: Springer.

Rynning, S. (2024). NATO, 2014–2024. In J. A. Olsen (Ed.), *Routledge handbook of NATO* (1st ed., pp. 132–145). Routledge.

Security and Defence. (2023). NATO's defence policy. Erişim adresi: https://securityanddefence.pl/pdf-103196-36130?filename=NATO_s%20defence%20policy.pdf

SETA. (2025, February). European Sky Shield Initiative ve NATO'nun entegrasyon stratejisi. Erişim adresi: https://www.setav.org

Stiftung Wissenschaft und Politik. (2023). Participants in the European Sky Shield Initiative. Erişim adresi: https://www.swp-berlin.org

U.S. Department of Defense. (2025, February). Baltic states pledge to meet NATO's 5% GDP military target. Erişim adresi: https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/4255675/baltic-states-pledge-to-meet-natos-5-gdp-military-target/

Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Webber, M., & Sperling, J. (2017). *NATO and the Ukraine crisis: Collective securitisation*. European Journal of International Security, 2(1), 19–46.

Ek 1: Kısaltmalar ve kavram açıklamaları

Kısaltma	İngilizce Adı	Türkçe Adı
NATO	North Atlantic Treaty Organization	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
	Regional Plans	Bölgesel Planlar
	East Shield	Doğu Kalkanı
	North Sky	Kuzey Gökyüzü
ESSI	European Sky Shield Initiative	Avrupa Gökyüzü Kalkanı Girişimi
DIANA	Defence Innovation Accelerator for NATO	NATO Savunma Yenilik Hızlandırıcı
	Strategic Technology Agenda	Stratejik Teknoloji Gündemi
	Innovation Fund	Yenilik Fonu
ACT	Allied Command Transformation	Müttefik Komutanlığı Dönüşümü

	Defense Production Action Plan	Savunma Üretimi Eylem Planı
	High-Intensity Warfare	Yüksek Yoğunluklu Harp
ISR	Intelligence, Surveillance, Reconnaissance	İstihbarat, Gözetleme, Keşif
AI-enabled ISR	AI-enabled ISR	YZ Destekli İGK
UAV, İHA	Unmanned Aerial Vehicles	İnsansız Hava Araçları
NACT	NATO Allied Command Transformation	NATO Müttefik Dönüşüm Komutanlığı
	North Sky Maritime Surveillance Initiative	Kuzey Gökyüzü Deniz Gözetim Girişimi
EU, AB	European Union	Avrupa Birliği
SACEUR	Supreme Allied Commander	Avrupa Müttefik Komutanı
SACLANT	Supreme Allied Commander Atlantic	Atlantik Müttefik Komutanı
NAMSA	NATO Maintenance and Supply Agency	NATO Bakım ve Tedarik Ajansı
	AI Integration Roadmap	YZ Entegrasyon Yol Haritası
VJTF	Very High Readiness Joint Task Force	Çok Yüksek Hazırlıkta Müşterek Görev Kuvveti
	Hard Power	Sert Güç

(Not: Literatürde ve resmi belgelerde sıkça kullanılan temel kavramların kısaltma ve açıklamalarını içermektedir.)

Ek 2: Kavram tanımları

Kavram	Tanım
(2023) Vilnius Zirvesi	NATO'nun güvenlik politikalarında dönüm noktası oluşturan ve ittifakın doğu kanadındaki savunma önceliklerini belirleyen önemli bir zirve.
(2025) Lahey Zirvesi	NATO'nun savunma sanayi ve üretim kapasitesini artırmaya yönelik stratejik kararların açıklandığı üst düzey toplantı.
Bölgesel Planlar	2010'lardan itibaren NATO'nun farklı coğrafi alanlarda savunma ve caydırıcılık amaçlı geliştirdiği stratejik konuşlanma ve harekat planları.
Baltık Bölgesi	NATO'nun güvenlik açısından stratejik öneme sahip, Estonya, Letonya ve Litvanya'yı kapsayan kuzeydoğu Avrupa bölgesi.
Bölgesel Savunma Planları	Belirli coğrafi alanlarda askeri güç ve altyapıların koordinasyonuyla hazırlanan savunma stratejileri.
(1979) Neorealizm	Uluslararası ilişkilerde devletlerin güç mücadelesine ve sistemin yapısal özelliklerine odaklanan ve Kenneth Waltz tarafından ortaya atılan teorik yaklaşım.
(1990'lar) Güvenlikleştirme Yaklaşımı	Bir konunun güvenlik alanına dahil edilme sürecini ve bunun politik sonuçlarını inceleyen ve Kopenhag Okulu tarafından ortaya atılan uluslararası ilişkiler yaklaşımıdır.
Askeri-Teknolojik Dönüşüm Yaklaşımı	1990'lardan sonra ortaya çıkan Askeri güç ve stratejilerin teknolojik gelişmelerle birlikte köklü biçimde değişim süreci.
Savunma Üretimi Eylem Planı	NATO'nun mevcut ve öngörülen tehdit ortamına karşı askeri kapasiteyi artırmak, savunma sanayii altyapısını güçlendirmek ve tedarik zincirlerini stratejik hedefler doğrultusunda yönlendirmek amacıyla oluşturduğu, çok boyutlu ve süreklilik arz eden kurumsal planlama belgesi.
Normatif Güvenlik Söylemi	Güvenlik politikalarının meşrulaştırılmasında kullanılan değerler, normlar ve anlam çerçevesi.
Kopenhag Okulu	Güvenlikleştirme yaklaşımını geliştiren, güvenlik konularının sosyal inşasını vurgulayan uluslararası ilişkiler ekolü.
YZ Destekli Komuta-Kontrol Ağı	Yapay zeka teknolojilerinin karar alma ve komuta süreçlerinde kullanıldığı dijital altyapı.

Otonom Sistemler	İnsan müdahalesi olmadan kendi başına hareket eden ve görev yapan teknolojik araçlar.
Yüksek Entegrasyonlu Caydırıcı Sistemler	Farklı askeri teknolojilerin ve sistemlerin koordineli çalışmasıyla oluşturulan kompleks caydırıcılık yapıları.
Varoluşsal Tehdit	Bir aktörün temel varlığını veya varoluşunu doğrudan tehlikeye atan tehdit türü.
Yüksek Yoğunluklu Çatışma	Konvansiyonel devlet aktörleri arasında geçen ve geniş çaplı askeri unsurların eş zamanlı ve yoğun biçimde kullanıldığı, sürekliliği olan ve yıkıcılığı yüksek savaş şekli.
Askeri-Teknolojik Dönüşüm Stratejileri	Teknolojik gelişmeler ışığında askeri güçlerin yapısal ve harekata yönelik değişiklik planları.
Çok Katmanlı Statik Savunma Hattı	Farklı savunma katmanlarının belirli bölgelerde sabit olarak konumlandırıldığı koruma sistemi.
Katmanlı Hava ve Füze Savunma Sistemi	Farklı irtifa ve menzillere sahip tehditlere karşı katmanlı şekilde savunma sağlayan sistemlerdir.
Karadeniz Güvenlik Sistemi	Karadeniz bölgesine özgü, bölgesel güvenliği sağlamak üzere oluşturulmuş askeri ve politik yapı.
Hendek Sistemleri	Savunma hatlarında düşmanın ilerlemesini geciktirmek için kazılan derin kanal ve çukurlar.
Elektronik Harp İstasyonları	Elektronik sinyallerin kullanımıyla düşmanın iletişim ve radar sistemlerini etkisiz hale getiren tesisler.
Acil Üretim/İkmal Hattı	Kriz durumlarında hızlı üretim ve lojistik destek sağlayan altyapı ve sistemleri.
Hipersonik Tehdit	Ses hızının beş katından daha hızlı hareket eden ve yüksek manevra kabiliyetine sahip silah sistemler.
Çok Boyutlu Caydırıcılık	Kara, deniz, hava, uzay ve siber alanlarda eşzamanlı caydırma kapasitesi.
Orta Menzilli Tehdit	Orta menzile sahip balistik veya seyir füzeleri gibi tehdit unsurları.
Kısa ve Çok Kısa Menzilli Hava Tehdidi	Hedeflere yakın mesafeden saldırı yapabilen kısa menzilli hava savunma tehditleri..
Dron Sürüsü	Birlikte koordineli hareket eden çok sayıda insansız hava aracından oluşan savaş grupları.
Seyir Füzeleri	Yüksek isabet kabiliyetine sahip, alçak irtifada seyreden füzeler.
Stratejik Komuta Yapısı	NATO'nun askeri komuta ve kontrolünü sağlayan üst düzey organizasyon yapısı.
Ana Bölgesel Komutanlıklar	NATO'nun çeşitli coğrafi bölgelerdeki temel askeri komuta merkezleri.
Pasif Siber Savunma Yaklaşımı	Saldırılara karşı önceden hazırlık yapmaya odaklanan, aktif müdahaleden kaçınan savunma stratejisi.
Çok Katmanlı Bölgesel Savunma Planları	Bölgesel seviyede farklı savunma katmanlarını içeren kapsamlı planlar.
NATO 5. Madde	Kolektif savunma ilkesini ve üye devletlerin karşılıklı yardım yükümlülüğünü düzenleyen antlaşma maddesi.
Yüksek Öncelikli Sistemler	Kritik askeri görevler için öncelikli olarak geliştirilen sistem ve teknolojiler.
Dijital İkiz Teknoloji	Fiziksel nesnelerin dijital ortamda birebir kopyalarını oluşturan simülasyon teknolojisi.
Dijital Tedarik Zinciri İzleme Platformu	Tedarik zincirinin gerçek zamanlı takibini sağlayan dijital sistemler.
Yüksek Mobilite	Hızlı ve etkin hareket kabiliyetine sahip askeri birlik ve araçları ifade eder.
Harcama Standardı	Belirli bir güvenlik amacı için ayrılan bütçe standartlarıdı.
Yük Paylaşımı Adaleti	Müttefikler arasında görev ve mali sorumlulukların adil dağılımı ilkesi.
Stratejik Liderlik	Uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi ve bunlara ulaşılması için yürütülen üst düzey yönetim faaliyetleri.
Siber Yetkinlikler	Siber güvenlik ve savunma alanında sahip olunan uzmanlık ve kapasite.
Stratejik Üretim Altyapıları	Kritik savunma üretim süreçlerini destekleyen tesis ve sistemler.
Çok Halkalılık	Birden fazla seviyeyi veya alanı kapsayan yapıları ifade eder.
Yüksek Kapasiteye Sahip Merkez Ülkeler	NATO içinde askeri ve ekonomik gücü yüksek temel üye devletler.
Stratejik Planlama	Uzun vadeli hedefler doğrultusunda askeri ve siyasi stratejilerin oluşturulması.
Normatif Çerçeve Oluşturma	Güvenlik alanında standartların, kuralların ve değerlerin belirlenmesi süreci.
Caydırıcılık Paradigması	Güvenlik stratejilerinde düşmanı saldırmaktan vazgeçirmeye odaklanan yaklaşım.
Teknoloji Yönetişimi	Teknolojik gelişmelerin stratejik ve kurumsal düzeyde yönetilmesi.

Uygulayıcı Çevre	Politika ve stratejilerin hayata geçirildiği saha ve aktörler.
Fonksiyonel İlişki	Görevlerin ve rollerin organizasyon içindeki ilişkisi
Merkez–Çevre İlişkisi	Güç ve kaynakların merkez ile çevre arasındaki dağılım.
(2019) Weimar+ Girişimi	Avrupa güvenliği için Almanya, Fransa ve Polonya tarafından başlatılan iş birliği girişimi.
Stratejik Lojistik Erişim Kabiliyeti	Askeri operasyonlar için kritik lojistik destek sağlama kapasitesi.
Bölgesel Müttefik	Belirli bir coğrafyada ittifak içinde yer alan üye devlet.
Yüksek Sorumluluk ve Sınırlı Karar Etkisi	Bazı üyelerin yüksek yükümlülük taşırken karar alma süreçlerinde sınırlı etkisinin olması.
Sınırlı Ses ve Yüksek Maruziyet	Bazı aktörlerin karar süreçlerinde az söz sahibi olmasına karşın yüksek risk altında bulunması.
Sert Güç	Uluslararası ilişkilerde bir devletin veya ittifakın askerî ve ekonomik güç kullanarak diğer aktörleri etkileme kapasitesini ifade eder.

(Not: Bu tabloda, makalede geçen kavramlar, ilgili tarihsel ve kurumsal bağlamlarıyla birlikte kısaca tanımlanmıştır.)

İntihal Taraması

Dergimizin yayın ilkeleri gereğince başvuru sırasında DergiPark (https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga) üzerinden makaleye ilişkin benzerlik (intihal) raporu gönderilmesi gerekmektedir Dergimize yüklenen makalelerin iThenticate programıyla benzerlik oranı belirlenmektedir. iThenticate ile ulusal ve uluslararası veri tabanından karşılaştırma yaparak bir Benzerlik raporu oluşturulur. Bu raporda tırnak içinde yazılan metinler hesaba katılmadan yazılı metin içeriğinin var olan metinlerle aynı veya çok yakın benzerlik gösterdiği yüzde oranla verilmektedir. Yüklenecek raporun taşıması gereken özellikler aşağıdaki gibidir:

- Makalenin değerlendirmeye alınabilmesi için rapordaki benzerlik oranının %15'i aşmaması gerekmektedir.

- Benzerlik raporu, iThenticate programındaki filtreleme seçenekleri aşağıdaki şekilde ayarlanarak alınmalıdır:

- Kaynakça hariç (Bibliography excluded)

- Alıntılar hariç (Quotes excluded)

- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words)

-Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez.

- Rapor ".pdf" uzantılı olarak kaydedilmelidir.

iThenticate Programının Kullanımı iThenticate tarafından yayınlanmış olan "iThenticate Quick Start Guide" aşağıdaki erişim adresinde yer almaktadır: https://www.ithenticate.com/hs-fs/hub/92785/file-1384442410-pdf/iTh_documentation/ithenticate_qs_guide.pdf Benzerlik oranı % 15'den fazla olan makaleler reddedilir. Bu gibi durumlarda yazar/lar'dan makalenin tekrar revize edilerek yüklenmesi istenir. Yukarıda söz edilen kuralları Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisine makale yükleyen bütün yazarlar kabul etmiş sayılır.

Yazım Kuralları

1. Genel İlkeler

Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü tarafından hazırlanan Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisi, Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisinin amacı, Savunma Yönetimi, Güvenlik Araştırmaları, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm, Deniz Hukuku ve Güvenliği, İstihbarat Çalışmaları, Askerî Eğitim Yönetimi, Askerî Tarih bilimleri alanlarındaki bilimsel gelişmeleri takip etmek ve bu alanlardaki bilimsel araştırma ve uygulamalara yer vererek alana katkı sağlamaktır. Ayrıca araştırmacılar ve uygulamacılar arasındaki etkileşimi kurup destekleyerek savunma ve güvenlik bilimlerinin gelişmesine hizmet etmektir. Dergi; Savunma Yönetimi, Güvenlik Araştırmaları, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm, Deniz Hukuku ve Güvenliği, İstihbarat Çalışmaları, Askerî Eğitim Yönetimi, Askerî Tarih bilimleri alanlarındaki nitelikli araştırmaları Türkçe ve İngilizce olarak yayımlamaktadır. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler makale sahiplerine aittir; Millî Savunma Üniversitesi ile Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Dergiye gönderilen makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir yerde yayımlanması için değerlendirme sürecine girmemiş olması gerekir. Başka bir yerde yayımlanması amacıyla başvuru yapıldığının, aynısının ya da benzerinin başka bir dergide yayımlanmış olduğunun tespiti halinde makale değerlendirme sürecinden çıkarılır. Dergiye gönderilen çalışmalar Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Genel Kurulunun 10 Kasım 2016 tarihli ve 2016.23.497 sayılı Yüksek Öğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Yayın Etiği Yönergesi, Millî Savunma Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Esasları çerçevesinde ve COPE (Committee on Publication Ethics) (https://publicationethics.org/resources/resources-and-furtherreading/international-standards-editors-and-authors) standartlarında hazırlanmalıdır. Dergiye gönderilen etik kurul izni gerektiren araştırmalar (anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırma; insan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanıldığı araştırmalar; insanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar; hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar ve Kişisel Verilerin Korunması Kanunu gereğince retrospektif çalışmalar) için etik kurul onayı alınmış olmalıdır. Bu izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin ilk sayfasında dipnot verilerek belirtilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir. Fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulması ve uyulduğunun makalede belirtilmesi gerekmektedir. Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğraf ve benzerinin kullanımı için sahiplerinden izin alınmalı ve makalede belirtilmelidir.

Dergiye başvuru, değerlendirme, yayın süreci ve bilgilendirmeler DergiPark (https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga) üzerinden yapılır. Başvuruda sisteme yüklenecek makale, derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'nda (Yazar Rehberi) belirtilen ilkelere, şekil şartlarına, atıf usullerine ve yazıldığı dilin yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş ve telif hakkı devri formu doldurularak tüm yazarlar tarafından imzalanmış olmalıdır. Derginin intihal politikası gereğince IThenticate programından alınmış benzerlik

raporu da başvuru aşamasında sisteme yüklenmelidir. Dergiye başvuru ücretsizdir. Başvuru, değerlendirme, yayın aşamalarında veya sonrasında herhangi bir ücret alınmaz. Yazar ve hakemlerle iletişim DergiPark üzerinden gerçekleştirildiğinden yazarlar ve hakemler iletişim adresi olarak belirttikleri e-posta adresini kontrol etmelidirler. Yazarlar birden fazla makale için başvuru yapabilirler. Yazarın birden fazla makalesinin kabul alması durumunda, bir ciltte yazara ait yalnızca bir makale yayımlanabilir. Yazarın kabul almış diğer makalesinin basımı ancak bir sonraki ciltte yapılabilir. Dergiye gönderilen makaleler ilk değerlendirme aşamasında, DergiPark üzerinden gönderilmesi gerekli bilgilerin, makale dosyasının, telif hakkı devri formunun ve benzerlik raporunun bulunup bulunmadığı ve Derginin Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları'na uygun olup olmadığı kontrol edilerek uygun bulunmayan başvurular reddedilir. Uygun bulunan başvurular ise ön değerlendirme aşamasında, editörler ve yayın kurulu tarafından kapsamı, dergi politikası, yazım kuralları, alana özgün katkısı, bilimsel anlatımı, yönünden incelenir. Çalışmalar, ön değerlendirme ölçütlerini karşılamaları halinde iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirine zıt görüş bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme başvurulabilir. Hakemlerin ve yazarın kimlikleri bu süreçte çift taraflı kör hakemlik politikası gereğince gizli tutulur. Hakemler için verilen değerlendirme süresi, hakemin değerlendirmeyi kabul ettiği tarihten itibaren 30 gündür. Hakem değerlendirmesi tamamlanan makalelerin yazarlarına hakem raporları sistem üzerinden e-posta ile gönderilir. Düzeltme istenmesi halinde hakem raporlarının yazara gönderildiği tarihten itibaren 15 gün içinde düzeltilmiş makale ve düzeltme raporunun sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Hakem raporları doğrultusunda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına, editörler ve yayın kurulu karar verir. Basımı uygun görülen makaleler dizgi aşamasına alınır, basımı uygun görülmeyen makaleler ise reddedilir. Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisinde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup hiçbir kurum ve kuruluş ile Millî Savunma Üniversitesi ve Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsünün resmi görüşü niteliğini taşımaz. Dergideki makalelerin bilimsel sorumluluğu yazara aittir. Çalışmanın içinde olabilecek hatalı, eksik atıflardan veya çarpıtmalardan yazar sorumludur. Yayınlanan her araştırmaya ait verilerin 5 yıl süre ile yazar tarafından saklanması zorunludur. Dergiye gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Derginin açık erişim politikası gereğince makalelerin tam metinleri dâhil olmak üzere dergi içeriği tüm kullanıcılara ücretsiz olarak sunulmaktadır. Yayınlanmış eserlerden kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir. Dergiye değerlendirilmek üzere makale gönderen yazarlar derginin "Makale Yayım İlkeleri ve Yazım Kuralları"nı ve belirtilen telif koşullarını kabul etmiş sayılırlar. Söz konusu kural ve ilkelere uymayan makalelerin sorumlulukları yazar(lar)a aittir. Dergi Yayın Komisyonu'nun ilgili kural ve ilkelere uymayan makaleleri "değerlendirme sürecinde veya sonrasında" "reddetme" hakkı bulunmaktadır.

2. Makalelerin Gönderilmesi

Makaleler, "MS Word" formatında kayıtlı olmalı ve DergiPark (https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga) üzerinden gönderilmelidir. E postaya makale dosyası ile birlikte telif hakkı devri formu ve benzerlik raporu da eklenmelidir. Editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı yüzde 15'tir. Benzerlik raporu, "iThenticate: Plagiarism Detection Software" kullanılarak alınmış ve ".pdf" olarak kaydedilmiş olmalıdır. Rapor kaydedilmeden önce programdaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanmalıdır: -Kaynakça hariç (Bibliography excluded) -Alıntılar hariç (Quotes excluded) -5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez. Yazar bilgileri eksiksiz olarak girilmeli, birden fazla yazar olması durumunda yazar sıralamasına dikkat edilerek tüm yazarlar eklenmeli ve iletişim yazarı belirtilmelidir. Etik ilkeler gereğince, makale başvurusu sonrasında yazar ekleme, çıkarma ve/veya yazar sıralaması değişikliği yapılamaz. Yazar bilgilerine uluslararası geçerliliği bulunan https://orcid.org/ adresinden alınacak ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numarası da girilmelidir. Makale eposta yoluya gönderilirken epostaya "Editöre Not" şeklinde aşağıdaki bilgiler yazılmalıdır (varsa yazarların editöre iletmek istedikleri notlar da bu alana yazılabilir): Makalenin yazar sıralamasına dikkat ederek, yazar adı ve soyadı (soyadı büyük harflerle), unvanı, adresi (üniversite, fakülte, bölüm adı bulunmalıdır), ORCID numarası, e posta adresi; varsa teşekkür notu; makale daha önce bildiri, tez vb. olarak herhangi bir yerde sunulmuşsa ya da proje/araştırma desteğinden yararlanılarak hazırlanmışsa bu durumu açıklayan Türkçe ve İngilizce not; makalenin türü (araştırma makalesi, derleme, olgu sunumu vb.); "UAK Doçentlik Sınavına Başvuru Şartları" "temel alan" tablolarından makalenin konu alanına uygun "bilim alanı" ve "kodu". Basım formatı ise kabul edilen makalelerin dergi **makale şablonuna** göre düzenlenecektir. Değerlendirilmek üzere gönderilen makale dosyası hakemlerle paylaşılan değerlendirme sürümü olduğundan kör hakemlik politikası gereğince bu dosyada yazar isimlerine yer verilmemeli, ayrıca dosya özelliklerine girilerek yazar bilgileri silinmelidir.

3. Yazım Kuralları ve Biçimsel Özellikler

Aşağıda sıralanan ayarlar makale şablonunda ayarlıdır.

Makaleler, MS Word programında "Times New Roman" karakteriyle "11 Punto", 1,5 satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; sağ "2,5 cm", sol "2,5 cm", üst "2,5 cm" ve alt kenarlardan "2 cm" boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başlarındaki girinti "0 cm" ve paragraf aralarındaki boşluk önce "0 nk" sonra "6 nk" olmalıdır.

Savunma ve Güvenlik Araştırmaları Dergisine gönderilen yayınlar Türkçe veya İngilizce olarak hazırlanabilir. Türkçe makalelerin yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Dergiye gönderilen çalışmalar, 5.000-9.000 kelime alt-üst sınırları arasında olacak şekilde hazırlanmalıdır.

Makalenin genel kurgusu sırasıyla şöyledir: Makalenin yazıldığı dildeki başlığı, İngilizce başlığı, yazarların adı-soyadı ve orcid bilgileri, yazarların ilişkili olduğu kurumları, makalenin özeti, abstract, makale bilgileri, anahtar kelimeleri, keywords, tam metin, teşekkür, kaynakça (references) ve –varsa ekler.

Makalenin Türkçe Başlığı “Times New Roman” karakteriyle “16 Punto”, “kalın” ve her sözcüğü büyük harfle başlayacak şekilde yazılmalıdır. Makalenin İngilizce Başlığı “Times New Roman” karakteriyle “14 Punto”, “italik” ve her sözcüğü büyük harfle başlayacak şekilde yazılmalıdır “Özet”, “Abstract”,“Anahtar Kelimeler” (Keywords) başlıkları kalın olmak üzere bu başlıklar ve öz metni “Times New Roman” karakteriyle “9 Punto” ve italik yazılmalıdır. Özet ve Abstract 200-250 kelimeden oluşmalıdır. Özette çalışmanın amacı ve kapsamı, özgün yönü ve incelediği alana getirdiği katkı, yöntemi ve başlıca vurguları, değerlendirmeler ve öneriler kısaca belirtilmelidir. Anahtar kelimeler en az dört, en çok altı tane olmalıdır. Anahtar kelimelerin ilk harfi büyük yazılmalı, anahtar kelimelere numara verilmemelidir.

E posta ile gönderilecek ve değerlendirilmek üzere hakemlere sunulacak makale dosyasında kör hakemlik politikası gereğince yazar kimliğine ilişkin ifadelerin bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla sisteme yüklenen makale dosyasının ilk sayfasında yalnızca, makalenin yazıldığı dildeki başlığı, özü ve anahtar kelimeleri, ikinci dildeki (makale Türkçe ise İngilizce, makale İngilizce ise Türkçe) başlığı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

Makalenin ana metni özet ve abstract sayfasından sonra “GİRİŞ”(INTRODUCTION) başlığı ile başlamalıdır. Metindeki ana başlıklar, sola dayalı, büyük harfle ve koyu olarak yazılmalıdır. İkinci düzey başlıklar sola dayalı, koyu ve kelimelerin sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıkları da sola dayalı ve koyu ancak sadece ilk kelimelerinin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Başlıklar Word şablonunda gösterildiği gibi numaralandırılmalıdır.

Makalede, Etik Kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasının gerekip gerekmediği belirtilmeli, izin alınması gerektiriyorsa alınmış olan izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makalenin ilk sayfasında dipnot verilerek belirtilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir. Fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulması ve uyulduğunun makalede belirtilmesi gerekmektedir. Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğraf ve benzerinin kullanımı için sahiplerinden izin alınmalı ve makalede belirtilmelidir.

Tablo ve şekil başlıkları numaralandırılarak paragraf girintisiyle tablo ve şekillerin üzerinde “Times New Roman” karakteriyle “11 Punto” yazılmalıdır. Tablo, Şekil, Grafik kelimeleri ve numaraları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekil adlarında her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalı, koyu yazılmamalıdır Örneğin; Tablo 1: Tablo Başlığı. Tablo içi yazım karakteri “Times New Roman ve 8 Punto” olmalıdır.

Kaynak Gösterimi ve Metin İçi Atıflar

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6. sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve yayın yılı şeklinde yapılır.

Doğrudan alıntılarda sayfa numarası kullanılması gereklidir. Sayfa numaraları yayın yılından sonra virgül kullanılarak Türkçe yazılmış makalelerde s. ve ss. İngilizce yazılmış makalelerde p. ve pp. kısaltması kullanılarak yazılır. Örneğin; (Saaty, 1999, p.90). Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir. Örneğin; (Arslan & Yener, 2016, s. 22).

Metinde dipnot uygulaması ilgili sayfanın altında, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır ve "Times New Roman 10 Punto" karakteriyle verilmelidir.

Kaynak, şekil ve tablonun altında ise paragraf girintisiyle başlanarak "Times New Roman 10 Punto" ile kaynakçada olduğu gibi yazılmalı ve sayfa numarası belirtilmelidir.

Metin içi atıflarda ve kaynakçada kullanılan kısaltmalar, referans verilen kaynağın dili gözetilmeksizin, makalenin yazım diline uygun yazılmalıdır. Örneğin; Türkçe makalede "ve", "vd.", "Der./Ed.", İngilizce makalede "and", "et al.", "Ed./Eds." gibi.

Makalede ek verilmesi halinde her bir ek ayrı sayfada olacak şekilde kaynakçadan sonra verilmeli, "EK" başlığı büyük harflerle, koyu ve sola dayalı olarak yazılmalı, ayrıca numaralandırılmalıdır. Ek başlığındaki her kelimenin ilk harfi büyük yazılmalıdır. Örneğin; EK 1: Ek Başlığı.

Metin içerisinde atıf yapılan her kaynak kaynakçada yer almalı, kaynakçada yer alan her kaynağa da metin içerisinde mutlaka gönderme yapılmış olmalıdır. Atıftaki yazar adı ve tarih bilgisi kaynakçadaki yazar adı ve tarih bilgisi ile birebir aynı olmalıdır Yararlanılan kaynaklar, makalenin sonunda ayrı bir sayfada "Kaynakça" (References) başlığı altında alfabetik olarak soy isim sırasıyla gösterilmelidir. Her kaynak paragraf girintisiyle başlanarak yazılmalıdır.

Metin İçi Atıflar

Dergide metin içinde kaynak gösterme, APA (6.sürüm) atıf yöntemine uygun olarak parantez içinde yazar soy ismi ve basım/yayın yılı şeklinde yapılır. **Doğrudan alıntılarda** sayfa numarası/numaraları yayın yılından sonra virgül kullanılarak Türkçe yazılmış makalelerde s. ve ss.; İngilizce yazılmış makalelerde p. ve pp. kısaltması kullanılarak yazılır:

[Metin içi atıf: (Özlü, 2023), Doğrudan atıflarda (Dalby, 1991, s. 263) veya (Saaty, 1999, p. 90)]

Kaynak gösterilen çalışma iki yazarlıysa iki yazarın soy isimleri gösterilir:

[Metin içi atıf: (Arslan ve Yener, 2016)]

Üç, dört ve beş yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken sadece metin içindeki ilk göndermede tüm yazarların soyadları verilir. Diğer göndermeler için ilk yazarın soyadının yanına vd. ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan makalelerde üç, dört ya da beş yazarlı yayınlara gönderme yapılırken ve diğerleri yerine et al. İfadesi kullanılmalıdır.

Örnek

İlk atıf

[Metin içi atıf: (Uçak, Kurbanoğlu, Şencan ve Doğan, 2011)]

İkinci ve sonraki atıflar

[Metin içi atıf: (Uçak vd., 2011)]

Altı ve daha fazla yazarı olan çalışmalara gönderme yapılırken sadece ilk yazarın soyadı belirtilir ve ardından "vd." ifadesi yazılır.

[Metin içi atıf: (Dougherty vd., 2010)]

Metin içinde aynı konuya birden fazla kaynak gösterilmişse ya da yer verilmişse, yazarların soy isimleri alfabetik sıralamayla aralarına noktalı virgül işareti konularak gösterilmelidir:

[Metin içi atıf: (Ahmet, 2009; Can ve Yılmaz, 2001; Uysal vd., 2006)]

Aynı yazarın aynı yıla ait farklı çalışmaları, yayın yılı sonuna konulacak "a, b, c, …" harfleriyle gösterilmelidir.

Çalışmaya ait yayın yılı yok veya belirtilmemiş ise Türkçe yazılmış makalelerde "t.y-a, ty-b, …"; İngilizce yazılmış makalelerde "n.d-a, n.d-b, …" olarak gösterilmelidir.

[Metin içi atıf: (Yılmaz, 2008a, 2008b) veya (Arat, t.y-a, t.y-b)

Yazarı Olmayan Yayınlar ve Kurum Yayınları

Yazar olarak bir grup/tüzel kişi (dernekler, şirketler, devlet kurumları ve diğer çalışma grupları gibi) ifade ediliyorsa bu gruba ilişkin ad bilgisi metin içindeki atıfta oldukça açık ve anlaşılır biçimde verilmelidir. Grup adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Eğer grup adı uzunsa, kısaltma herkesçe anlaşılır oluyorsa veya ada yönelik zaten bilinen bir kısaltma var ise ilk kullanımda hem açık hali hem kısaltma hali kullanılıp, sonraki kullanımlarda ise sadece kısaltma kullanılabilir. Eğer grup adı kısa ise veya kısaltması herkesçe anlaşılır olmuyorsa tüm atıflarda adın açık hali yazılır.

İlk kullanım;

[Metin içi atıf: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013)]

İkinci ve sonraki kullanımlar;

[Metin içi atıf: (TÜBİTAK, 2013)]

Atıf cümle içerisinde yapılıyorsa

İlk kullanım:

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2013)

İkinci ve sonraki kullanımlar:

TÜBİTAK (2013)

Eğer bir çalışmanın yazarı belli değilse metin içerisinde gönderme yapılırken yazar alanında

geçen ilk birkaç kelime (genelde başlıktan) ve yıl kullanılır. Metin içi göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı ya da bir web sayfasının adı çift tırnak içinde; dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Web Sayfası, Makale Başlığı, Bölüm Başlığı

Künye

Hacettepe Üniversitesi Bilgi Okuryazarlığı Programı. (2010). Erişim adresi: http://hubo.hacettepe. edu.tr/

[Metin içi atıf: ("Hacettepe Üniversitesi Bilgi", 2010)]

Dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı

Künye

Kütüphaneciliğimiz üzerine görüşler 1987. (1987). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

[Metin içi atıf: (Kütüphaneciliğimiz üzerine, 1987)]

Yasa Tasarıları, Bakanlar Kurulu ve Anayasa Mahkemesi Kararları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunulmak üzere hazırlanan veya sunulan yasa tasarıları, henüz tasarı halinde olduklarından, hazırlayan kişi ya da kurum adıyla; Bakanlar Kurulu ve Anayasa Mahkemesi Kararları da ilgili kurumun adıyla birlikte verilir. Buradaki kurum adları yazar adı gibi işlem görür ve dipnotlarda aşağıdaki örneklerde olduğu gibi gösterilir.

[Metin içi atıf: (Başbakanlık, "Millî Eğitim Temel Kanun Tasarısı" (1/754, D: 3 T: 4, No: 125, Sayı: 71– 1532/22153; Tarih 4 Aralık 1972), 3.)]

Yasalar ve Anayasa

Yasa ya da Anayasa'nın kaynak gösterilmesi durumunda sırasıyla yasanın adı, numarası, tarihi ve gerekli ise ilgili maddesi belirtilir. Ancak, gerek görüldüğünde yasanın ilk yayınlandığı yer olan "Resmî Gazete" ya da daha sonradan söz konusu yasa ile ilgili olarak yayınlanan kitaplar kaynak tanıtıcı bilgiler arasında verilir.

[Metin içi atıf: ("Millî Eğitim Temel Kanunu (1739 S.K.)", Resmî Gazete, 14574 (Haziran 1973), 5-9)]

[Metin içi atıf: (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 11.)]

Meclis Tutanakları

TBMM'deki konuşmalar, Anayasa gereği, Tutanak Dergisi'nde tam olarak yayınlanır. Kaynak gösteriminde Tutanak Dergisi esas alınır. Tanıtıcı bilgiler olarak, konuşmayı yapanın adı, konuşulan konu, metin içinde; dergiyi tanıtıcı bilgiler ise dipnot ve kaynakçada verilir.

[Metin içi atıf: (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı 2, c. 12 Mayıs 1998), 12)]

[Metin içi atıf: (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 1, c. 4, 16 Mayıs-11 Haziran 1325 [1909], 51)]

Resmî Gazete:

Resmî Gazete'den yapılan alıntılar yukarıda açıklanan *Yazarı Belli Olmayan Çalışmalar* gibi gösterilir.

[Metin içi atıf: (Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler, Resmi Gazete, 14 Haziran 2017)]

Başka Bir Araştırma Aracılığıyla Kaynak Gösterme

İkincil kaynaklar ancak orijinal kaynağın baskıdan kaldırıldığı, orijinal kaynağa bilinen kaynaklardan erişilemediği ve birincil kaynağın orijinal dilinin Türkçe ya da İngilizce olmadığı gibi istisnai durumlarda kullanılabilir. Eğer ikincil kaynak kullanıldıysa, bu kaynağın künye bilgisinin kaynakçada verilmesi gerekmektedir. İkincil kaynağa yapılacak göndermeler aşağıdaki örnekte gösterildiği biçimde olmalıdır. Bu örnekte ikincil kaynak (Şencan, 2010)'dur.

[Metin içi atıf: Doğan'ın çalışmasında (aktaran Şencan, 2010)]

Klasik Eserler

Yayın yılı tam olarak bilinmeyen klasik eserler için yayın yılı kısmında çev. kısaltması ile birlikte çeviri yılı ya da sür. kısaltması ile birlikte kullanılan sürümün (versiyonun) yılı verilir.

[Metin içi atıf: (Aristotle, çev. 1931)]

Klasik eserin orijinal tarihi biliniyorsa o da gönderme içinde kullanılır.

[Metin içi atıf: (Balzac, 1836, çev. 1941)]

Kişisel İletişim

Özel mektuplar, günlükler, e-postalar, arşivlenmeyen tartışma listeleri mesajları gibi elektronik iletişimlere; kişisel röportajlara; telefon görüşmeleri gibi kişisel iletişimlere gönderme yapılır ancak başkaları tarafından elde edilebilir olmadıkları için kaynakçada yer verilmez. Kişisel iletişimlere yapılan metin içi göndermeler aşağıdaki örnekten de görüleceği gibi yapı olarak biraz daha farklıdır.

Örnek

[Metin içi atıf: (J. Smith, kişisel iletişim, 18 Nisan 2014)]

Arşiv Dokümanları Ve Koleksiyonlar

Arşiv kaynakları bir yazarın kişisel mülkiyetinde olan, kurumsal bir koleksiyonun parçası olan ya da Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Arşivi, Türk Kızılayı Arşivi, Atatürk Kitaplığı gibi bir arşivde depolanan mektupları, yayımlanmamış metinleri, az sayıda basılmış broşürleri ve el ilanlarını, kurumsal ya da tüzel yazarlı dokümanları, kupürleri ve diğer dokümanları, aynı zamanda fotoğraf ve ekipman gibi metin dışı materyalleri içermektedir. Arşiv kaynaklarına metin içi atıf yaparken arşiv kaynağının fon, klasör adı dahil tam künyesi belge numarası ile verilmelidir.

İlk kullanım;

[Metin içi atıf: (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A.-HUS, 132/45, leff 3. 3 R 1310 (25/10/1892)]

İkinci ve sonraki kullanımlar;

[Metin içi atıf: (BOA, Y.A.-HUS, 132/45, leff 3. 3 R 1310 (25/10/1892)]

Doğrudan Alıntı:

Bir kaynaktan doğrudan alınan kelime sayısı kırk kelimenin altında ise alıntı yapılacak ifadeler tırnak içerisine alınarak ve yazar soyadı, yıl, sayfa numarası verilerek metin içerisinde yazılmaktadır. Örnek;

"Türkiye savunma sanayii, … " (Özlü, 2023, s. 72).

Bir kaynaktan doğrudan alınan kelime sayısı kırk kelimenin üzerinde ise bu alıntıya ayrı bir blokta yer verilmektedir. Alıntı yapılacak cümle satır başında ve girinti olarak yazılır; tırnak içine alınmaz. Yeni satır başına geçilerek sayfanın sol kenarından yeni paragraf girintisi oluşturulur; sağ kenardan 1 cm. içeriye girinti yapılır. Paragraf sonunda ilgili kaynağa atıf yaparken parantez içerisinde yazar(lar) soy isim bilgisi, yıl, sayfa numarası bilgileri verilir, parantez kapatılarak nokta konulur. Yazı boyutu 10 puntoya düşürülmeli, alıntı yapılan metin tek satır aralığı ile yazılmalıdır Örnek:

> Hava savunma yapısının amacı düşmanın, hava sahasını kullanarak gerçekleştirdiği her türlü hava aracını (uçak, füze, İHA) önlemek olduğu kadar kuvvetlerin hava savunmasını gerçekleştirmektir. Hava savunma yapısı, çeşitli tehditleri karşılamak üzere kuvvetleri ve yetenekleri düzenleyecek şekilde esnek, düşmandan daha hızlı tepki vermek ve birden fazla bölgede hava tehdidini caydırma, savunma ve imha etme yetenekleri birleştirmek için çevik, birden fazla sistemin tek bir sistem olarak çalışmasını sağlamak ve sınırlı kaynaklarla yetenekleri optimize etmek için bütünleşik özellikte olmalıdır. Yapı; düşmanın, ülkenin bir bölgesinde veya hava sahasının tamamında (Gürsü, 2023, s. 375).

Kaynakça

Kaynakça hazırlarken veya metin içi göndermelerde kullanılabilecek kısaltmalar şu şekildedir:

Basım:	bs.
Gözden geçirilmiş basım:	Göz. geç. bs.
Editör(ler):	Ed.
Yayına hazırlayan(lar):	Yay. haz.
Çeviren(ler):	Çev.
Tarih yok:	t.y.
Sayfa(lar):	s

APA'da kaynakça, kaynakların ilk yazarlarının soyadına göre alfabetik olmaktadır. Alfabetik sıralama yalnızca soyadın ilk harfine göre yapılmaz, aynı ilk harfe sahip künyelerin de kendi içerisinde harfe göre alfabetik olmaları gerekir.

Aynı yazara ait tek yazarlı yayınlar için yayın yılına göre geçmişten güncele doğru sıralama yapılır.
Aynı ilk yazarın yer aldığı kaynaklardan tek yazarlı olan eser, yayın tarihi daha güncel olsa bile üst sırada yer alır.

Örnek

Alleyne, R. L. (2001).

Alleyne, R. L. ve Evans, A. J. (1999).

Aynı yazar sırasına sahip kaynaklar yayın yılına göre geçmişten güncele doğru sıralanır.

Örnek

Cabading, J. R. ve Wright, K. (2000).

Cabading, J. R. ve Wright, K. (2001).

Yazarı, yazar sayısı birden fazla ise yazarları ve bu yazarların sırası ile yayın yılı aynı olan çalışmalar başlıklarına göre alfabetik olarak sıralanırlar. Metin içi atıf yaparken bu kaynakların ayrımının yapılabilmesi için tarihin yanına küçük harfler (a, b, c, ...) eklenir.

Örnek

Baheti, J. R. (2001a). Control…

Baheti, J. R. (2001b). Roles of…

Bir çalışmanın yazarı kuruluş, kurum, dernek gibi bir grup olabilir ya da çalışmanın herhangi bir yazarı olmayabilir. Bu tür çalışmalar için yazar kısmına kuruluş/kurum/dernek adı yazılır. Kuruluş/kurum/dernek adının kısaltması değil açık adı kullanılmalıdır.

Örnek

Türk Kütüphaneciler Derneği. (2014).

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010).

Yazarı olmayan bir esere kaynakçada yer verirken, başlık yazar konumunda yayın tarihinden önce yer alır. Başlıktan sonra nokta konur.

Örnek 1

Kütüphaneler yanarsa insanlık yanar!. (2015). Türk Kütüphaneciler Derneği. Erişim adresi: http://www.kutuphaneci.org.tr/haber/kutuphaneler-yanarsa-insanlik-yanar

Örnek 2

First Lady visits youth court. (2006, Kasım/Aralık). OJJDP News @ a Glance. Erişim adresi:https://www.ncjrs.gov/html/ojjdp/news_at_glance/216684/sf_2.html

Kitap:

Yıldız, G. (2021). *Osmanlı Devletinde askeri istihbarat (1864-1914)* (2.basım). Yeditepe

Editörlü Kitap:

Oğultürk, M. C. ve Şahin, G. (Ed.). (2020). *Jeopolitik düşünce büyük güçler ve Türkiye*. Yeditepe.

Başka Dilde Yazılmış Kitap:

O'Tuathail, G. (1996). *Critical geopolitics*. Routledge.

Çeviri Kitap:

Collins, Alan. (Ed.). (2017). *Çağdaş güvenlik çalışmaları* (N. Uslu, Çev.), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi. (Orijinal eserin yayım tarihi 2013)

Kitap Bölümü:

Muecke, M. A. (1994). On the evaluation of ethnographies. J. M. Morse (Ed.), *Critical issues in qualitative research* içinde (ss. 187–209). Sage.

Makale:

Altundaş, A., Kurtay, K. G., ve Erol, S. (2022). Sınır güvenliği ve müdahale görevi yapan İHA'ların ÇKKV yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi, 42*, 155–185.

E-Makale:

Mearsheimer, J. J. (1994). The false promise of international institutions. *International Security, 19*(3), 5–49. doi:10.2307/2539078

Tez:

Çullu, F. (2022). *Uluslararası çatışma hukukuna göre önleyici meşru müdafaa doktrininin gelişimi ve örnek olay incelemesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Milli Savunma Üniversitesi.

Sempozyum ve kongre bildirileri:

Fistek, A., Jester, E., & Sonnenberg, K. (2017, 12–15 Temmuz). *Everybody's got a little music in them:Using music therapy to connect, engage, and motivat*e [Konferans oturumu]. Autism Society National Conference

İnternet Kaynakları:

Canlı, Z. (2022, 9 Kasım). Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı 37. yaşını kutladı. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskanligi-savunma-sanayii-baskanligi-37-yasinikutladi/2733500

Tarih bilgisi yoksa tarih kısmına parantez içerisinde tarih yok anlamındaki t.y. kısaltması yazılır.

Boddy, J., Neumann, T., Jennings, S., Morrow, V., Alderson, P., Rees, R., & Gibson, W. (t.y.). Ethics principles. The Research Ethics Guidebook: A Resource for Social Scientists. Erişim adresi: http://www.ethicsguidebook.ac.uk/EthicsPrinciples

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. (2015, Ocak). *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 18616*. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18616

Raporlar:

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (1995). *Yıllık Rapor*. Erişim Adresi: www.tcmb.gov.tr

National Cancer Institute. (2018). *Facing forward: Life after cancer treatment* (NIH Publication No.18-2424).

U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health. Erişim Adresi: https://www.cancer.gov/publications/patient-education/life-aftertreatment.Pdf

Arşiv Dokümanları Ve Koleksiyonlar:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.A.-HUS, 132/45, leff 3. 3 R 1310 (25/10/1892)

Meclis Tutanakları:

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem XI, Toplantı 2, c. 12 Mayıs 1998, 12

Gazete Yazısı:

Hubbard, B ve Samaan, M. (2015, 25 Haziran). ISIS attacks two towns in northern Syria. *The New York Times*, s. A6.

Çevrimiçi Gazete Yazısı:

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: http://www.milliyet.com.tr/

Ansiklopedi Maddesi:

Ansiklopedi maddelerinin gösterilmesinde de yukarıdaki gösterimlere benzer sıra izlenir. Ancak burada maddenin ismi tırnak içerisinde verilir, cilt bilgisi eklenir fakat editör bilgisi yer almaz.

Aktepe, M. M. (1973). "Nevşehirli İbrahim Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 3. bs. (İstanbul: MEB, 1973), 234-242.

Yazma Eserler:

Yazma eserler için kaynakça bilgileri, yazar ve eser adından sonra bulunduğu kütüphanenin adı ve yazmanın numarası ile birlikte verilir.

Şakir (t.y.). *Divan-ı Şakir*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi-TY1238, y. 75.

Resmî Gazete:

Resmî Gazete'de yayımlanan kanun, yönetmelik, kanun hükmünde kararname gibi resmi belgeler için genel atıf formatı aşağıdaki gibidir:

Başlık. (Yıl, Gün Ay). Resmî Gazete (Sayı: xxx). Erişim adresi: http://xxxx

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği. (2016, 20 Nisan). Resmî Gazete (Sayı: 29690). Erişim adresi: http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160420-16.htm